

MAGYAR HISTÓRIA

Varga J. János

A FOGYÓ
FÉLHOLD
ÁRNYÉKÁBAN

GONDOLAT

Varga J. János

A fogyó félhold árnyékában

A török kiűzése Magyarországról

MAGYAR HISTÓRIA

GONDOLAT • BUDAPEST, 1986

A sorozat szerkesztésében közreműködött az MTA Történettudományi Intézete

Szerkesztő
Heckenast Gusztáv

Lektorálta
Péter Katalin

A könyv Buda felszabadulásának 300. évfordulójára jelenik meg
A hátsó borítón: A karlócai fegyverszüneti tárgyalások színhelye

ISSN 0324-7716
ISBN 963 281 739 7
© Varga J. János, 1986

A fedélterv Murányi István munkája

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója
Akadémiai Nyomda Budapest, 1986.

Felelős vezető: Hazai György

Felelős szerkesztő: Labányi Ágnes

Műszaki vezető: Tóbi Attila

Műszaki szerkesztő: Radó Péter

Megjelent: 14,58 (A/5) ív terjedelemben, az MSZ 5601–59 és 5602–55 szabvány szerint

Tervek, lehetőségek, kudarcok

Éppen 15 évvel a mohácsi síkon elszenvedett vereség után, 1541. augusztus 29-én került fel a török félhold Budán a Nagyboldogasszony-templom tornyára s ezzel kezdetét vette az ország új határainak kialakulása. A török hódítás hatalmas ékként hatolt az ország testébe és nyomult fölfelé az Adriai-tengertől és Temesvártól Fülekig, majd nyugat-keleti irányba, a Balatontól Gyuláig terjeszkedve három részre szakította azt.

Létrejött a királyi Magyarország, amely keskeny sávként húzódott a török hódoltság határán félkörívben a Máramarosi-havasoktól az Adriáig. Nem független ország: uralkodói a Habsburg királyok, akik mint a német birodalom császárai nyugati érdekpolitikájuk megannyi szálával kapcsolták hatalmas birodalmukhoz. Erdély elszakadt az országtól, nemzeti fejedelmek irányításával élte életét, de török fennhatóság alatt. Fejedelmeit a szultán beleegyezésével választották, évi adót fizetett, és függetlensége csak addig terjedt, ameddig a Porta jónak látta.

A politikai határokkal szétszabdalt országrészek között az összetartozás tudata azonban nem szűnt meg: az országlakók életének másfél évszázadig a török hódoltság felszámolásának és az egység helyreállításának a gondolata szabott irányt. A magyar uralkodó osztály nem fogadta el a középkori Magyarország összeomlásának, az erős és fejlett állam széthullásának a tényét, továbbra is a középkori magyar államban gondolkodott. A királyi országrészben – ahol tovább élt a korábbi államigazgatási rendszer és a hagyományos feudális társadalmi szerkezet – kezében tartotta az irányítást a magyar főméltóságok (helytartó, főkancellár, nádor, országbíró, országos főkapitány, horvát bán) és a kormányiszervek (Helytartóság, Magyar Tanács, Magyar Kancellária, Magyar és Szepesi Kamara) pozícióinak betöltése, valamint a megyeszervezet (fő- és alispánok, szolgabírók, esküdtek, megyegyűlések) működtetése révén. Töretlenül megőrizte kiváltságait, szilárdan birtokolta a feudális gazdálkodás alapvető termelőeszközét, a földet, és a Kelet-Európában e korban jellemző jövedelemnövelési módszerhez folyamodva, igyekezett jobbágyaiból minél több munka- és terményjárdékot kisajtolni.

De nemcsak a királyi országrészben, hanem a török által elfoglalt területeken is megpróbálta fenntartani korábbi befolyását. A dél-dunántúli és az alföldi birtokosok a királyi Magyarországra húzódtak, s ottani arisztokraták szolgálatába álltak, végvárakba szegődtek, vagy a megyei igazgatásban kerestek maguknak helyet. Igényeikről itt sem mondtak le, s azok érvényesítését a török uralom jellege lehetővé is tette. A királyi területen tovább működtették a hódoltsági vidékek hivatalait, a megyei közgyűléseket éppúgy összehívták, mint azelőtt: Esztergom vármegye például Érsekújváron, majd Komáromban, Fejér vármegye Székesfehérvár eleste után Veszprémben, Nógrád közgyűlése pedig Fülekre, Zólyomba, Besztercebányára költözött, azután ismét Fülekre, majd Losoncra, Gácsra, végül Szécsénybe, ahogy a hadi helyzet kívánta.

A nemesek új lakóhelyükről is igyekeztek behajtani a hódoltatott birtokaikról származó jövedelmeket, gyakran sikerrel, mert már a 16. században kialakult a kettős

adóztatás: a hódoltsági terület jobbágysai két egymással ellenséges államnak, s két egymással ellentétes érdekű földesúrnak fizettek adót, szolgáltak termény- és munkajáradékkal. Így olyan abszurd helyzet állt elő, hogy ugyanaz a hódoltsági magyar jobbágy erősítette a török Kanizsát, akit a Kanizsától alig húsz kilométerre parancsoló kiskomáromi magyar kapitány kényszerített robotban várjavítási munkára, s ugyanaz a magyar paraszt szállította az élelmet meg a tűzifát Székesfehérvárra, aki a magyar kézen levő Veszprém őrségének fuvarozott.

A magyar földesúrtól megkívánt szolgáltatások mérsékeltebbek voltak a török által követeltéknél, jelentőségük azonban sokkal nagyobb, mert a magyar törvények a korábbi befolyás továbbélését jelentették egy meghódított országrészben. Éppen ez a virtuális kontinuitás, az adott körülmények között lehetséges folytonosság fenntartása tette lehetővé az egy államban való gondolkodást, és ez különböztette meg a magyar birtokos osztályt a balkáni uralkodó osztályoktól, amelyek igen korán, a török hódításától számított második-harmadik generáció életében tudomásul vették az erőviszonyokat és beilleszkedtek a török birodalom keretei közé. A magyar nemesség majd csak jó másfél évszázaddal Mohács után kezd barátkozni a beilleszkedés gondolatával (Kara Musztafa Bécs elleni hadjárata idején), amikor Thököly koncepciója – az államiság átmentése, Béccsel szemben a Konstantinápolynak való alárendeltséget vállalva – kezdte elveszíteni aktualitását. Így törvényszerű volt, hogy Thököly és felsőmagyarországi fejedelemsége elbukott. Azonban addig a magyar uralkodó osztály a két megmaradt országrész egyesítését még többféleképpen próbálta megvalósítani.

A feladat választás elé állította a magyarországi és az erdélyi politikusokat: a Habsburgok mellé állás vagy a töröknek alávetett erdélyi „önállóság”, esetleg az erdélyi fejedelem vezetésével létrehozott nemzeti királyság lehetőségei között kellett választani. A 17. század végéig egyik lehetőség sem hozott megoldást. A Magyarországért versengő két hatalom olyan mozgásra kényszerítette a magyar politikát, amelyik a királyi Magyarországtól Erdélyig és a fejedelemségtől a nyugati országrészig futotta be pályáját. Így – miközben gyakran egyesített ellentétes tendenciákat – a török- és a Habsburg-ellenesség nem vált egymástól elkülönülő politikai magatartássá, sőt a török kiűzésének szükségessége határozta meg a Habsburg királyokkal kialakult viszonyt is.

Az ország sorsáért felelős politikusoknak látniuk kellett, hogy terveik és lehetőségeik között mekkora ellentmondás feszül, hiszen az eredménytelen kísérletek után mindig kiderült: az országegyesítéshez képtelenek eljutni. Mégis, újra és újra kezdtek, mígnem beköszöntött a változás kora: a sok szállal egymáshoz fűzött európai országok politikai, gazdasági vetélkedésében új szakasz kezdődött, amely lehetővé tette a magyarországi török uralom felszámolását.

A 16-17. századi magyar politikai gondolkodásban a török elleni háború tervei mindig a nemzetközi viszonyok mérlegelésével fonódtak össze. Az ország védelmét és felszabadítását nemzetközi szövetségi rendszerben képzelték el, ugyanakkor arról sem feledkeztek meg, hogy új forrásokat nyissanak meg az ország belső erőinek gyarapítására.

Először Erdélyben vetődött fel egy törökellenes támadó háború terve a kelet-közép-európai országok összefogásával. Kidolgozója Báthory István erdélyi fejedelem (1571-1586) és lengyel király (1575-1586), aki a lengyel feudális társadalom és gazdaság olyan

szakaszában került trónra, amikor az uralkodó osztály jelentős anyagi erőforrásokkal, tekintéllyel és hatalommal rendelkezett. Ez érlelte meg Báthoryban a gondolatot: az önmagában csekély erővel rendelkező Erdélyt lengyel segítséggel kell megerősíteni, majd a fejedelemségből kiindulva feltámasztani a magyar államot. A lengyel „nagy szeretetet mutat a mi nemzetünkhöz”, s ha „e két országot egyessé tehetnők az török offenzívája nélkül”, sokat segíthetnénk Magyarországnak. „Most volna ideje a megmaradásnak utat találni” – írta lengyel királysága idején Krakkóból Kendy Sándornak, az erdélyi kormányzó tanácselnökének.

Foglalkoztatta a gondolat, hogy a két ország erejének egyesítése érdekében magyar királlyá választatja bátyjának fiát, Zsigmondot, Jan Zamoyski lengyel kancellárt pedig erdélyi fejedelemmé. Így Erdély, Magyarország és Lengyelország erős államszövetséget alkotna a török és a Habsburg szomszédal szemben. Elgondolása szerint a lengyel-erdélyi szövetség mellett Oroszország, Moldva és Havasalföld alkotná a törököt Európából kiűző nemzetközi szövetség magját. Számított Velencére, kapcsolatba lépett a pápával és igyekezett kipuhatolni Habsburg Rudolf álláspontját is. A tárgyalások azonban elhúzódtak és Báthorynak nem maradt ideje a terv megvalósítására – 1586 decemberében meghalt.

Báthory István széles látókörű politikus volt. Az 1568-ban véget ért török háború eseményei alapján ő is levonta a következtetést: a keleti hódító hatalmas erőt képvisel ugyan, de döntő győzelemre nem képes a Habsburg Birodalommal szemben. Ugyanez fordítva igazolódott be a Báthory halála után hét évvel kirobbant tizenötéves háborúban (1593-1606): hatalmas erőket felvonultató, eredménytelen kísérlet volt a török kiűzésére. Rudolf császár maga mögött tudta a 15 milliós német birodalom katolikus fejedelmeit, a pápa, a Habsburg-ház spanyol ága és Lengyelország támogatását. A tőlük kapott segítség azonban csak némileg egyenlítette ki a katonai erőviszonyokban mutatkozó aránytalanságokat.

Bízató sikerekkel indult a háború, azután 1596 októberében a Borsod vármegyei Mezőkeresztesnél az egyesült császári és erdélyi csapatok súlyos vereséget szenvedtek. Ezzel a török győzelemmel le is zárult a tizenötéves háború reményteli szakasza. Ami ezután következett, az néhány vár elfoglalásából és visszafoglalásából állt, s kevés változást hozott a hadműveletek előtti helyzethez képest. Esztergom, Visegrád és a bányavárosok előterében levő, továbbá a Maros menti várak felszabadítása volt a nyereség, Eger és Kanizsa török kézre jutása a veszteség. A háború számszerű mérlege ugyan a császáriak javára billent, mert – Nagy László hadtörténész szerint – a Magyarország területén lezajlott 83 jelentősebb ütközet és ostrom, illetve várvédelem 20 esetben hozott sikert a töröknek és 63 alkalommal a császári erőknek, mégis a kevesebb hadisiker is elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a török hatalom a status quo fenntartásával további 80 évre megszilárdítsa helyzetét Magyarországon.

Miért nem bírt a császári haderő a törökkel a 16-17. század fordulóján? Az okokat kereső hadtörténészek négy tényezőben vélik a sikertelenség okát megtalálni. Habsburg részről a gazdasági megalapozottság hiányát, a hadvezetésben mutatkozó járatlanságot és a hadtápellátási, a hadseregszervezési hiányosságokat említik, mint döntő tényezőket. Nyilván ezekből következett, hogy háromszori kísérlettel sem sikerült elfoglalni Budát, amivel megnyílt volna az út a hódoltság belsejébe. Márpedig a török

előretolt bástyájának megszerzése nélkül a hadműveletek nem vezethettek eredményre.

„Ez a vár az egész keresztény nemzetnek szemében vagyon” – jellemezte Evlia Cselebi Budát a 17. század derekán. Jelentőségével azonban korábban is tisztában voltak itthon, a török birodalomban és Nyugat-Európában is. Amikor Mátyás király palotájáról beszéltek, akkor Magyarországot értették rajta, mert Buda nemcsak a főváros és a várbeli egykor fényes királyi palota volt – amelynek maradványait a hódoltság időszakában sok magyar látta a budai pasánál tett követjárások alkalmával –, hanem maga az ország, amelyet fel kellett szabadítani. Már Szapolyai János és I. Ferdinánd tudta, hogy akié Buda, azé az ország: 1526 és 1529 között háromszor cserélt gazdát, s Ferdinánd háromszor vette ostrom alá, miután 1529-ben Nagy Szulejmán kegyesen János királynak adta. Amikor a szultán 1541 augusztusában megszállta, Mohács századának kiemelkedő politikusa, Martinuzzi György barát – aki a várat akaratlanul a török kezére juttatta – mindent megtett e hiba jóvátételére: ugyanez év decemberében megkötötte a gyalui szerződést I. Ferdinánddal az ország s vele együtt Erdély átadásáról. A megállapodás tényleges végrehajtására csak akkor kerülhetett sor, ha a törököt kiszorítják az országból, de a Buda visszafoglalására vonuló Ferdinánd hadai 1542 nyarán már Pest falai alatt kudarcot vallottak. 1598-ban is nagyon készülődtek: Pálffy Miklós csapatai bravúrosan elfoglalták Győrt, ezzel szabaddá vált az út a Duna mentén Budáig. Az 1598-as ostrom mégis sikertelen maradt, ugyanúgy az 1602-es és az 1603-as ostrom is, s ezzel tulajdonképpen az egész török elleni hosszú háború, a török kiverésére tett nagy erőfeszítés. Az országegyesítés megkerülhetetlen előfeltétele Buda visszafoglalása volt. Ennek elmaradása valamennyi országegyesítő kísérlet kudarcának az oka. S amikor végül 1686-ban sikerült, azonnal újabb katonai és politikai eredményt hozott a császárnak: 1687-ben megszerezte Erdélyt és el tudta fogadtatni a magyar rendekkel a Habsburg-dinasztia örökös magyar királyságát.

Amíg Báthory István kívülről, Bethlen Gábor a fejedelemségből kiindulva tett kísérletet Erdély és a királyi Magyarország egyesítésére. Célja: saját uralma alatt a nemzeti királyság megteremtése. Báthoryt a lengyelországi lehetőség inspirálta, Bethlent a csehek mozgalma és a belőle kibontakozó európai méretű konfliktus (amit később harmincéves háborúnak neveztek el).

A csehországi felkelés 1618 májusában robbant ki a cseh koronát is birtokló II. Mátyás Habsburg uralkodó ellen. Bethlen csatlakozott a mozgalomhoz, s a következő év nyarán elindította csapatait nyugat felé. Diadalmas hadjáratban – miközben a királyi Magyarország nemessége is érettnak ítélte a politikai helyzetet a Habsburg-ellenes felkelésre és mellé állt – alig hat hét alatt jutott el Erdélyből Pozsonyig, s 1619 novemberében már Bécset ostromolta. Innen ugyan visszafordult, mert nem látott esélyt a sikerre, de hatalmát oly szilárdan őrizte, hogy 1620 augusztusában a besztercebányai országgyűlés magyar királynak választotta. Bethlen nem fogadta el a koronát, csak a választott magyar királyi címet, elhalasztva a koronázást a végleges győzelemig.

Alig három hónappal a besztercebányai királyválasztás után a cseh felkelők döntő vereséget szenvedtek II. Ferdinánd csapataitól a Prága melletti Fehérhegynél. Csehországban kíméletlen megtorlás kezdődött, Magyarországon pedig a megriadt magyar urak ismét Ferdinánd jóindulatát keresték. Bethlen még egy évig harcolt Felső-Magyarországon, majd 1621 végén megkötötte a nikolsburgi békét. Célja a királyi

Magyarország megszerzése volt, most mégis be kellett érnie 7 északkeleti vármegyével, amelyeket élethossziglan megkapott, viszont le kellett mondania a magyar királyságról, vagyis arról a szándékáról, hogy az országot a maga fősége alatt egyesíti.

Bethlen Gábort nem riasztották vissza az események: Ferdinándhoz fordult, és 1623 nyarán feleségül kérte Cecília Renáta Habsburg főhercegnő kezét. Terve szerint vele együtt kérte volna Magyarország kormányzóságát és apósa védelmét, melynek árnyékában a török ellen fordul. Az ő halála után Cecília Renátával közös gyermekei örökölnék a magyarországi kormányzóságot és az erdélyi fejedelemséget, ha pedig utód nélkül halna meg, akkor Erdély is Ferdinándra, illetve örökösire száll.

Reménytelen helyzet, képtelen terv! Bethlen ajánlatát természetesen elutasították, s nyilván nem a főhercegnő és a közöttük levő 30 esztendő korekülönbség miatt, hanem mert Bethlen lehetetlent kért. Ha az erdélyi fejedelemség és a magyarországi kormányzóság birtokában, Habsburg segítséggel sikerül kiűznie a törököt, Ferdinándnak semmiféle biztosítéka nincs, hogy Bethlen ne fordítsa ellene az egyesített Magyarország erejét.

Bethlen Gábor a kor legnagyobb magyar politikusa volt, országegyesítő terve Cecília Renátával kötendő házassága útján mégis megvalósíthatatlannak bizonyult. Az okot nyilván nem képességeinek fogyatékosságában, hanem az ügy reménytelen voltában, a terv és lehetőség áthidalhatatlan ellentmondásában kell keresnünk.

A 17. század első fele a csalódások sorozatát hozta a magyarországi nemesség számára. Elfordultak az erdélyi fejedelem nemzeti királyságától, mert előjogaik sérelme nélkül Bethlen azt nem valósíthatta volna meg. Ugyanakkor azt is látták, hogy a töröktől függő erdélyi fejedelmek a hódoltság felszámolásában nem hozhatnak megoldást. Visszatértek hát II. Ferdinánd hűségére, tőle reméltek változást. A harmincéves háború (1618-1648) küzdelmei azonban időszerűtlenné tették minden törökellenes nemzetközi vállalkozást. Ahogy a háború húzódott, úgy vált egyre nyomasztóbbá a politikai légkör Magyarországon, úrrá lett a „végső romlás” előérzete. Csaknem fél évszázada, hogy nem folyt szervezett hadjárat, ami életben tartotta volna a török kiűzésének reményét.

Miért alakult ki ez a Magyarország számára kedvezőtlen helyzet? Miért kísérte végig szinte az egész 17. századot – az 1680-as évekig – a Habsburg uralkodók és a magyar rendek örökös nézetkülönbsége a török háború és béke kérdésében?

A Habsburg-dinasztia tagjai ausztriai örökös tartományaik és a magyar királyság uraiként egy bonyolult szervezetű birodalom élén állottak, viselve a nyugati kereszténység legfőbb világi méltóságát, a császári címet. Tényleges hatalommal csak családi örökös tartományaikban rendelkeztek és Magyarországon, ha sikerült féken tartani a magyar rendeket. A német birodalomban már csekély volt a hatalmuk, számos német fejedelmi udvarban a francia király nagyobb befolyással rendelkezett, mint a császár.

Ilyen körülmények között a francia terjeszkedés ellen csakis az örökös tartományok erejére támaszkodva lehetett birodalmi politikát folytatni, szövetségben a Spanyolország trónján ülő Habsburgokkal. Miközben állandó készenlétben álltak a francia fenyegetés elhárítására, keleten fenn kellett tartani a nyugalmat. Ez kényszerítette a császárt arra, hogy a nyugati helyzet függvényében folytasson –

általában – békepolitikát a törökkel szemben.

1606 óta tehát hivatalosan béke volt, a magyar-török határon mégis szünet nélkül folytak a csatározások, a török állandó rablásai, foglalásai legyengítették az országot.

Ebben a reménytelen helyzetben lépett föl Esterházy Miklós nádor programjával, megfogalmazva a következő két és fél évtized politikai jelmondatát: „Őrütség semmit nem tennünk, ha mindent nem tehetünk is.” Ezzel megteremtette az erdélyi fejedelmek aktív politikája mellett a hazai politizálás másik, a belső erőgyűjtést és a reformokat hangsúlyozó változatát.

Már Esterházy Miklós előtt is találkozunk belső reformokat sürgető felfogással: Magyar István sárvári lutheránus prédikátor *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (1602) című nagy hatású vitairatában. Az ország siralmas állapotáért az önző, harácsoló urakat teszi felelőssé, s a „faragott képekhez” imádkozó katolikusokat, akik üldözik a protestáns vallást. Bűneiket tetézi az ország védelmének elhanyagolása, a végvárrendszer szétzüllése. Magyar belső változást, reformokat sürgetett erkölcsökben és a hadakozás terén egyaránt.

Esterházy terve átfogóbb Magyariénál, elképzelései részletesebbek, vallási indítékoktól mentesek és a reálpolitikust mutatják. Az ország megőrzésének lehetőségét abban látta, hogy amíg nem jön létre nemzetközi összefogás, amíg a Habsburgok máshol lekötött erői fel nem szabadulnak, képessé kell tenni Magyarországot a török elleni védekezésre.

Az ország belső erejének gyarapítására alaposan kidolgozott reformtervet terjesztett az uralkodó elé. Középpontjában az ország haderejének átszervezése, az ország védelmi képességének fokozása állott. Esterházy szerint Magyarország 50 000-60 000 főnyi hadsereggel megvédheti magát, s azt bármikor kiállíthatná. Ahhoz azonban más alapokra kell helyezni a had- és pénzügyeket. Mindenekelőtt a végvárak szomorú állapotán kell változtatni, amelynek okai között a nemzeti áldozatkészség hiányát is felsorolja: „Nem annyira erőtlenségünk, mint az magunk nem akarata miatt” jutottunk a végső romlásra. Régebben több eszköz állott a védelem szolgálatában: a külföldi segély mellett több ezer főnyi állandó katonaság, nemesi felkelés és portális adó, most azonban „hazánk és magunk oltalmát az őfelsége külső erejére bíztuk, s az nyomorult községre, úgymint az portákra, senki semmivel az magáébúl nem akarván az közönséges jót segíteni”. Ezért javasolta, hogy minden társadalmi osztály jövedelme arányában járuljon hozzá az állandó katonaság felállításához, amelyet megfelelő kiképzés után a végvárakban kell elhelyezni.

E feladat végrehajtásához célszerűbben kell felhasználni az országos jövedelmeket. Elsősorban a kamarai pénzeket – a dikális adót, a városok taksáját, a harmincadot és a bányajövedelmek egy részét – kell a védelemre fordítani, s ezek a források bővíthetők a külkereskedelem szabályozásából és megadóztatásából, továbbá a koronára szálló birtokok eladásából származó jövedelemmel.

Esterházy Miklós programját, amely úgy foglалható össze, hogy „az mi magunk erejéből való oltalmunkat” kell megszerveznünk, mert nem bízhatunk mindent „őfelsége külső erejére”, sokan megértették és követték. Reformtervének támogatóiból került ki az a csoport, amely a 17. század közepére az ország legfontosabb politikai tényezőjévé vált. Tagjai között találjuk Magyarországot legtekintélyesebb családjainak

képviselőit: Nádasdy Ferencet, a későbbi országbíró, Batthyány Ádám dunántúli főkapitányt, Wesselényi Ferencet, aki előbb bányavárosi főkapitány, majd az ország nádora lett, Forgách Ferenc kassai főkapitányt és Zrínyi Miklós horvát bánt. Esterházy halála (1645) után egy évvel már ők tartották kezükben az egész királyi országrész védelmét.

1648-ban, a vesztfáliai békeszerződés aláírásával befejeződött a Habsburg-dinasztia nagy európai háborúja. Több évtizedes várakozás után elérkezett az idő – a kortárs magyarok legalábbis úgy vélték – a törökellenes nemzetközi koalíció megszervezésére. A háború kirobbantásához jó alkalmat kínált a lejáró török-Habsburg békeszerződés, amely 1652-ig garantálta a fegyvernyugvást. Indokot sem kellett volna nagyon keresni, mert ebben az időben a török határőrség békebontó akciói ugyancsak megszapordtak.

A bécsi udvar azonban – a magyarok legnagyobb megdöbbenésére – nem használta fel ezeket ürügyül a háború kirobbantására, ellenkezőleg: szigorúan megtiltotta a török elleni portyákat. Érdeemes belelapoznunk Batthyány Ádám főkapitány leveleibe, amelyeket akkoriban a dunántúli végvárok parancsnokainak írt. Az egerszegi kapitány panaszaira ezt válaszolta: „Az mi az végházak állapotját illeti, hogy az török olyan igen regnál (uralkodik) rajtok, igen alkalmatlanul halljuk, s bánjuk is, de nem tudunk mit tenni róla, mert ha róla mit tehetnénk is, mindjárt lennénk vétkesek, az mint kegyelmed is tudja. A mi dolgainkat mindjárt rosta által látják, mirajtunk pedig, akármit cselekedjék is az ellenség, csak szita által nézik.” Kiskomáromba nyíltan megírta, hogy az egyoldalú békére a bécsi udvar kényszeríti őket: „Az mi az török kijárását és rablását illeti, igazán írom, hogy igen fájdalmas szívvel hallgatom, mert mi is embereknek tartanók magonkat, de az mostani idő és állapot így hozta, hogy az fejünk fölött jár az sas és azt kell félnünk...” Érthető tehát, ha Szelepcsényi György kancellárral közölte: „Semmit sem merünk próbálni, hogy valamennyire megzabláztatnának és az sok insolentiáktól (kicsapongásoktól) megszűnnének. Így mi naponként károsodunk és fogyunk, s nem merünk tromfot ütni, félvén őfelsége haragjától.”

1649-ben azután a bécsi diplomaták tárgyalásokat kezdtek a béke megújításának lehetőségéről, a következő évben pedig aláírták a békeokmányokat. A Habsburg-hű politizáló magyar urak a 17. század közepén csalódottan fordultak el a bécsi politikától. A nagy lehetőség elmulasztása elkésérette őket: „De immár is elrepült ez a fatális coniunctúra (kedvező alkalom)... meg fogjuk bizonyítani kárunkkal, hogy aki szintén nem resolútus (elszánt) az alkalmatosságot megragadni, mikor jön, megnyomorítja ütet, mikor nem hinné” – írta Zrínyi Miklós.

Zrínyi ebben a helyzetben úgy vélte, hogy Magyarország csakis korszerű kormányzással megjobbítva készülhet fel az országegyesítésre, az államiság megmentésére. Mátyás király kormányzási módszereit felidézve, egyszersemind azokon túllépve fejtette ki államelméleti gondolatait: az ország belső rendjének megteremtéséhez erős központi hatalom, állandó hadsereg, országos gazdaságpolitika és a „közjót” szolgáló adózás szükséges. Mindezek olyan követelmények, amelyek a kor abszolutista elveihez kapcsolódtak. A központosítás gondolata azonban ellenszenves volt Zrínyi osztályos társai előtt, mint ahogy Bethlen Gábornak is megírták: nem kívánnak „absolutus fejedelem” alatt élni, nem kérnek az „erdélyi szabadságból”.

Ennek ellenére Zrínyi jelöltje II. Rákóczi György volt, akiről úgy tűnt, hogy a belső nehézségekkel küzdő török birodalom árnyékában viszonylag szuverén uralkodója a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György által belsőleg is megerősített erdélyi fejedelemségnek.

Zrínyi a királyi Magyarországot II. Rákóczi György uralma alá akarta juttatni úgy, hogy Magyarország is elfogadja a török fennhatóságot, s az erdélyihez hasonló függésben egyesüljön a fejedelemséggel. Így Magyarország legalább az egyik hatalom szorításából kikerülhetne. 1657-ben szólnak egyik bizalmasának levelei a II. Rákóczi Györggyel kapcsolatos tervekről. Éppen akkor, amikor az erdélyi fejedelem legyőzöttén igyekszik vissza Lengyelországból. Tragédiáját és az erdélyi állam összeomlását nem a sikertelen lengyel hadjárat okozta, hanem a gyengének hitt török birodalom, amelynek büntető hatalma csakhamar Rákóczit is elérte. A fejedelem szembeszegült a szultán akaratával – mondták Konstantinápolyban –, s maga az energikus nagyvezér, Köprülü Mohamed indult ellene. Török-tatár csapatok özönlöttek el Erdélyt, elpusztították a fejedelmi székhelyet, Gyulafehérvárt, elfoglalták Jenő várát, s 1660 augusztusában a török kezére jutott Várad is.

Zrínyi nagyhatású prózai munkáival igyekezett fölírni a magyarságot mély döbbenetéből: „Látok egy rettenetes sárkánt, mely méreggel, dühösséggel teli, kapóul (ragadozásra készen) és ölében viseli a magyar koronát; én csaknem mint egy néma, kinek semmi perfassiom (hivatásom) a mesterséges szólásra nincsen, felkiáltok mindazonáltal, ha kiáltással elijeszthetném ezt a dühös sárkánt: Ne bánts a magyart!” – írta 1661 elején *Az török áfium ellen való orvosságban*, amely két évtizeden át folytatott szívós harc, sikertelenségek és újabb reménykedések, politikai és katonai tapasztalatok összegzéseként született meg. Zrínyi arra figyelmeztet, hogy a magyarok ne mások vitézségében bizakodjanak, a külső segítség csak másodsorban járuljon hozzá önnön erőfeszítéseinkhez, „mert bizonyára az mi sebünk senkinek úgy nem fáj, mint minékünk, senki nem érzi nyavalyánkat úgy mint mi”. A vezérgondolat most is az állandó hadsereg, amelynek feltétele a belső erők mozgósítása, a nemesi teherviselés.

Erdély bukásával a politizálás súlya a Habsburg országrészre helyeződött át. Zrínyi minden rendelkezésre álló lehetőséget fölhasználva készült az elkerülhetetlen összecsapásra. Először csak állandó portyázással nyugtalanította a birtokaival szomszédos Kanizsa őrségét, 1661 nyarán azután kihívásnak is beillő tette szánta el magát: megjelent a Mura partján és felépítette Zrínyi-Újvárt. A kanizsai basa tiltakozott, a bécsi udvar rosszallását fejezte ki, miközben Zrínyi és Újvár híre szárnyra kelt Európában.

Néhány hónappal később, 1661-1662 fordulóján a magyar politikusok emlékiratot szerkesztettek a török elleni háború megszervezéséről, s azt *Opinio Dominorum Consiliariorum Hungarorum* (A magyar tanácsos urak véleménye) címmel a Titkos Tanács elnökénél tartott bécsi konferencia elé terjesztették. Az *Opinio* szerzői megállapították, hogy a török hatalom jellegéből következően elkerülhetetlen vele az összecsapás. Konstantinápoly világuralomra tör, érkezett tehát az idő, hogy az európai országok összefogjanak és szövetséget hozzanak létre ellene. A tanácsosok azt is leszögezték, hogy a védekező harcok ideje lejárt, az csak oda vezet, hogy a török indít támadást, és a maradék Magyarországot is elpusztítja. Eredményre csak a támadó

háború vezethet.

Az ügy legaktívabb magyarországi szervezője Zrínyi Miklós volt. Kapcsolatot teremtett a Rajnai Szövetséggel, amely 1658-ban alakult meg a német fejedelemségek egy részéből, a császárnak átmenetileg segítséget nyújtó Franciaország támogatásával és részvételével. Élén János Fülöp mainzi érsek és választófejedelem állott, aki XIV. Lajos francia király bizalmán kívül a pápa és több európai ország támogatását élvezte, s kezében egy törökellenes nemzetközi szövetség tervének a szálai futottak össze. A bécsi udvar mellett a Rajnai Szövetség támogatja majd Zrínyit a híres téli hadjárat végrehajtásában.

„Fegyver, fegyver, fegyver kívántatik, és jó vitézi resolutio (elszántság)!” – írta Zrínyi az *Áfiumban*, megérezve, hogy Várad megszerzése után a török újra támadni fog. Mivel a Habsburg uralkodó Raimondo Montecuccoli császári hadvezér révén megkísérelte a beavatkozást Erdély ügyeibe, a szultán parancsára Köprülü Ahmed, az új nagyvezér 1663 tavaszán megindult a királyi Magyarország ellen. Szeptemberben elesett Érsekújvár, de ezzel a török be is fejezte hadjáratát, mert a hosszúra nyúlt esőzések miatt eredményét nem tudta továbbfejleszteni. Zrínyi viszont – akit a Haditanács Magyarország katonai főparancsnokává nevezett ki – javaslatot tett az udvarnál a háború folytatására. Terve szerint a Dráva vonalán végezne hadmozdulatokat, amelyeknek végső célja Kanizsa visszavétele. Bécsben először elzárkóztak, de azután a regensburgi birodalmi gyűléstől is támogatva jóváhagyták a tervet.

A részleteket a Rajnai Szövetség által Magyarországra küldött segélyhadak parancsnokával, Wolfgang Julius Hohenlohéval beszélte meg Csáktornyan, 1663 decemberében. A végcél kettős volt: el kellett foglalniuk Pécsét, és felégetni az eszéki hidat. Így elvághatják Kanizsát a török utánpótlási vonalaktól, ami lehetővé teszi a vár bevételét.

A haditervet csak részben tudták megvalósítani. 1664 elején mintegy 240 km mélységben hatoltak be a hódoltság területére, felgyújtották az Európa-szerte csodált tölgyfahidat, majd körülzárták Kanizsát. A hadjárat sikeres folytatása azonban elmaradt, mert a drávai vonal hadműveleteit nem támogatta semmiféle katonai akció a Duna mentén. Ráadásul Kanizsa ostroma két és fél hónapos késéssel, április végén kezdődött el, és ez az idő elegendő volt Köprülü Ahmed számára, hogy újjáépítse az eszéki átkelőhelyet és a vár felmentésére siessen. Amikor a császári csapatok vezérei erről értesültek, Zrínyi tiltakozása ellenére a visszavonulás mellett döntöttek. Sokan Zrínyi-Újvárra húzódtak, nyomukban a török sereggel. Montecuccoli megérkezésével – akit időközben a magyar hadszíntéren harcoló császári erők főparancsnokává neveztek ki – a vár sorsa megpecsételődött: védelmét reménytelennek tartva, a császári hadvezér feladta. Montecuccoli augusztus 1-én győzelmet aratott ugyan a nagyvezér serege fölött Szentgotthárdnál, a bécsi udvar kilenc nappal a csata után mégis megkötötte a vasvári békét. Magyarország felszabadításának reménye egyelőre szertefoszlott.

Már a kortársak és azóta a történetírók is feltették a kérdést: miért kötötték meg a vasvári békét? Győztes csata után ritkán kötnek olyan szerződést, amelynek feltételei a vesztes számára kedvezőek és azt sújtják, aki ilyenkor diktálhatna. A Rába menti Vasváriban mégis ez történt.

A látszat I. Lipót császár mellett szól, úgy tűnik, ő mindent megtett a háború eredményességéért: segélykérő követeit elküldte az európai uralkodókhoz, 1663 végén maga ment el Regensburgba, hogy a birodalmi gyűlésen előmozdítsa a háború ügyét, s az eszéki hadjárat után ő írta Zrínyinek a következő sorokat: „Ez a diadalmos előnyomulás a hanyatló Magyarországnak erős támasztékot ad, híveim csüggedt lelkét fölemelte, s jövődjő szerencsésebb sikerek nem csekély alapja lesz.” A szépen fogalmazott levél sem képes azonban elkendőzni a valóságot: 1663-1664-ben Lipót császár nem akart háborút. Ő nyugat-európai érdekei miatt keleten biztonságban kívánt lenni, ezért az 1606 óta fennálló békét mindenáron meg akarta őrizni. A bécsi politikát akkoriban a titkos tanács elnöke, Portia herceg körül tömörülő csoport irányította, amelyik – így utólag visszatekintve, reálisan – csak a védekező háborút tartotta lehetségesnek. Elgondolásukat Puchaim gróf erősítette meg katonailag, aki 1663. december 31-én kelt felterjesztésében kifejtette, hogy a háború jól átgondolt manőverezéssel elkerülhető. Így az uralkodó diplomáciája csak a török támadás veszélyét elhárító, defenzív háborúra szorítkozott. Ezért egyezett bele a győztes szentgotthárdi csata után abba, hogy a szultán Érsekújvárt és Váradot megtartsa.

Zrínyi Miklós – és tegyük hozzá, kortársai többségének – politizálása alig egy emberöltő alatt teljes fordulatot tett. Induláskor Habsburg-párti, ott látjuk Esterházy Miklós nádor hívei között. A vesztfáliai békekötés után támadt nagy lehetőség elsikkadása meghatározó politikai élmény számára: elfordul az uralkodóháztól és egy Erdélyhez hasonló státusú, török főség alá adott nemzeti királyság létrehozása foglalkoztatja. A fejedelemség bukásával a tervek és lehetőségek köre bezárul: védekezni kell a török ellen, s várni a segítséget újra a Habsburgoktól. Vasvár azonban erre nagyon rácafol.

A csalódott Zrínyi úgy érzi, rossz korban született: „Azzal panaszkodnám a szerencsére, hogy evvel a geniummal (tehetséggel), evvel az hazám szolgálatjához való készséggel, végezetre evvel a jó igyekezettel, ebben a magyar romlásnak seculumjában (századában) helyheztetett engemet, és nem azokban a dicséretes időkben, melyekben az Isten kegyelemmel volt a magyarokhoz...” Aligha szolgálhat vigaszul, hogy ezeket a gondolatokat nagy elődei közül bárki leírhatta volna.

A vasvári béke mindenkit mélységesen felháborított és elkésértett, a nyugat-magyarországi Habsburg-hű és a felvidéki protestáns nemességet egyaránt. Úgy érezték, hogy a bécsi udvar és a török Porta megegyezett a rovásukra, a hátuk mögött. Nemcsak Várad és Érsekújvár török kézen hagyását sérelmezték, hanem számoltak azokkal a káros gazdasági hatásokkal is, amelyek a területi rendezésből következtek. A korabeli Magyarország két legjobban megerősített várának elvesztése azt is jelentette, hogy jelentős területek kerültek török uralom alá, keleten Biharban és Szabolcsban, nyugaton pedig Nyitra vármegyében. A béke által konszolidált viszonyok között számítani lehetett arra is, hogy a török megszigorítja a hódoltsági jobbágyok alávetettségét, megemeli szolgáltatásait, ami viszont érzékenyen érintette a hódoltsági magyar nemesi adóztatást.

A békekötés utáni elkésérés talaján főúri szervezkedés bontakozott ki a királyi Magyarországon. 1666 tavaszán Wesselényi Ferenc nádor és Zrínyi Péter horvát bán kötött szövetséget, majd Nádasdy Ferenc országbíró is csatlakozott az összeesküvéshez.

A mozgalom vezetői előbb megpróbálták a Zrínyi Miklós által az 1663-1664-ben kijelölt francia szövetség útját járni, és XIV. Lajostól kértek támogatást. Nem ok nélkül: a francia király 1664-ben katonai segítséget küldött a császárnak, és Velencét támogatta a török ellen. A magyar politikusok azonban ígéreteken kívül semmit sem kaptak a franciáktól.

Az ellenzéki mozgalom gépezetét azonban ekkor már nem lehetett leállítani. A murányi tanácskozáson, melyet Wesselényi nádor hívott össze 1666 augusztusában, beavatták a mozgalom titkaiba a felvidéki nemesi ellenzék vezetőit. Ezzel a főurak szövetkezése a megyei nemesség szélesebb mozgalmával kapcsolódott össze, átfogva most már a magyarországi rendiséget. Ugyanakkor változás következett be a szervezkedés külpolitikai orientációjában is. A beavatott nemesi csoport ugyanis magával hozta a nagyobb hagyományokra visszatekintő konstantinápolyi vonalat, így a halványuló francia kapcsolat helyét már a mozgalom kezdetén a „törökös irányzat” foglalta el.

Zrínyi Péter, aki kezdetben idegenkedett a török szövetségtől, feladva azt, 1670 tavaszán a Portára küldött embere útján a szultán fegyveres támogatását kérte a Habsburg-ellenes felkelés megindításához. Félreértve a szultán és a nagyvezér válaszát – alaptalanul bízva a török segítségben – sógorával, Frangepán Ferencsel együtt kiadta a felkelésre szóló felhívást Horvátországban. Zrínyi hadba szólító üzenetére I. Rákóczi Ferenc vezetésével kitört a felső-magyarországi (a kelet-felvidéki vármegyék) nemesi felkelés is.

A mozgalom vezetői, Zrínyi, Nádasdy és Rákóczi, de főleg a bán és az országbíró között azonban kezdettől fogva elkeseredett küzdelem folyt a vezetésért. Az erőviszonyok, a külkapcsolatok és a tennivalók reális felmérése helyett a szenvedélyek hatalmasodtak el, s a harc egyre inkább a partikuláris rendi érdekek érvényesítéséért folyt. A mozgalom vezetőinek kapkodása, bizalmatlansága oda vezetett, hogy egymást adták föl a bécsi udvarban, miközben igyekeztek maguknak bűnbocsánatot nyerni. A rosszul szervezett mozgalommal és határozatlan vezetőivel könnyűszerrel bántak el: Zrínyi Pétert, Nádasdy Ferencet, Frangepán Ferencet és Bónis Ferenc felvidéki nemesurat 1671 áprilisában kivégezték.

A bécsi udvar úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a magyarok eljátszották jogaikat, s elérkezett az idő a keményebb kormányzati módszerek bevezetésére. Előbb „az egy törvény, egy vallás, egy uralkodó” abszolutista tanának szellemében kíméletlen protestánsüldözésbe kezdenek (1670). A katolikus főurak mellé felsorakozik a katolikus egyház egész hierarchiája, a pozsonyi és a szepesi kamara, támogatásukra pedig az országban állomásozó császári katonaság. Megkezdődik a protestáns templomok, iskolák, paplakok erőszakos elvétele, 1671-ben az országgyűlés jóváhagyása nélkül súlyos adót vetnek ki az országban állomásozó császári katonaság eltartására, majd félretéve a nádori intézményt és a Magyar Kamarát, az ország kormányzását egy testületre, a guberniumra bízzák (1673). Ugyanakkor lezajlik az ellenreformáció egyik legszomorúbb epizódja: a protestáns lelkészek pere, majd gályarabságra ítélese.

Az abszolutista módszerek a magyar társadalom úgyszólván valamennyi osztályának ellenállását kiváltották. Az adóztatás elleni tiltakozás elsősorban nemesi osztályérdekből fakadt, az ellenreformáció viszont a nemesség mellett a jobbágyságot, a

városi polgárságot és a félszabad elemeket is csatasorba állította. Majd amikor megjelent a végvári őrsereg létszámának csökkentéséről szóló rendelet (1671 vége), amely földönfutóvá tett több ezer harcedzett katonát, belőlük, valamint a Várad elfoglalása után menekülni kényszerült hajdúságból létrejött a Habsburg-ellenes harc fegyveres bázisa. Így történt, hogy 1672 nyarára kialakult az a társadalmi-politikai közeg, amely útjára indította a bujdosók mozgalmát.

A felkelők Apafi Mihály erdélyi fejedelem támogatását élvezték, amikor 1672 augusztusában támadásba lendültek. A kezdeti sikerek után a Szuhay Mátyás, Szepesi Pál felvidéki nemesurak és Teleki Mihály kővári kapitány vezetésével harcoló csapatok kénytelenek visszavonulni a császáriak elől. Ezután Erdélyen keresztül francia támogatást kaptak: a Lengyelországban és Erdélyben francia pénzen toborzott segélyhad a felkelőkkel együtt 1677 októberében csatát nyert a császáriakkal szemben Nyalábvárnál. XIV. Lajos azonban hamarosan megkötötte a nymwegeni békét (1679. február) a császárral, a segélyhadakat vezető francia tiszteket visszahívták, és a francia ügynökök feladata az lett, hogy Apafi Mihályt és az általa pártfogolt felkelőket csendesen bíztassák.

A nyalábvári győzelem után kért engedélyt Apafitól az alig húszéves Thököly Imre – aki atyjának, Thököly Istvánnak a Wesselényi-mozgalomban vállalt szerepe miatt 1670 óta erdélyi száműzetésben élt –, hogy kimenjen a felkelők közé. Thökölyvel a mozgalom feudális vezető rétegében először tűnt fel a vezetésre alkalmas, katonailag is rátermett személy. Révérend francia abbé így írt róla: „Thököly gróf a legnagyobb úr és a legbecsületesebb ember Magyarországon. Az egész nemesség tisztelettel tekint erre az ifjúra, akiben nem kevesebb az okosság és a határozottság, mint egy ötvenéves férfiban.”

Thököly Imre maga is nagy reményeket fűzött a francia katonai és pénzügyi támogatáshoz. Komoly segítséget azonban nem kapott, csupán biztatást, s némi anyagi támogatást a varsói francia követ és annak erdélyi ágense útján. Ugyanakkor XIV. Lajos mindent megtett azért, hogy a Porta a magyar felkelők mellé álljon.

A török nyílt támogatása azonban váratott magára, Thököly ennek ellenére egymás után aratta katonai sikereit Felső-Magyarországon. A Habsburg hadvezetés tehetetlennek bizonyult egyre megújuló támadásaival szemben, amelyeknek eredményeként Thököly ellenőrzése alá vonta a 13 felső-magyarországi vármegyét, majd az 1680. november 15-én aláírt fegyverszüneti egyezményben elérte, hogy csapatai számára (1680. január 8. óta ő a kurucok fővezére) téli szállást jelöltek ki Bereg, Ugocsa és Szatmár vármegyében.

Thököly sikerei engedményekre kényszerítették a bécsi udvart. Ampringen János kormányzó elhagyta az országot, és 1681 áprilisában Lipót császár összehívta Sopronba az országgyűlést.

Itt először is a Habsburg-hű Esterházy Pál megválasztásával a Wesselényi Ferenc halálával (1667) megüresedett legmagasabb rendi világi tisztséget, a nádorságot töltötték be.

A további konkrét intézkedések sorában többek között kimondták a gubernium eltörlését, a Magyar Kamarának az Udvari Kamarától való függetlenségét, az 1671-től a katonaság eltartására bevezetett adó eltörlését és az 1670 utáni összes cselekedetekre az

általános közkegyelmet. Az 1681:25. és 26. tc.-ek elvileg a vallásgyakorlat szabadságának álláspontjára helyezkedtek, ugyanakkor számos korlátot állítottak e jog érvényesítése elé. A földesúri jogok fenntartása a jobbágyságot gyakorlatilag megfosztotta a vallás szabad gyakorlatától, s további megszorítást jelentett, legalábbis a nyugati országrészben, az úgynevezett artikuláris helyek kijelölése, azaz vármegyénként két-két helység megnevezése, ahol a protestánsoknak templom, iskola és parókia tartását engedélyezték. A keleti részeken, a szabad királyi és bányavárosokban, valamint a nagyobb véghelyeken a protestáns egyházak számára lehetővé tették új templomok emelését, anélkül, hogy az ellenreformáció során elvett egyházi épületeiket és javaikat visszakapták volna.

A bécsi udvar szempontjából a magyarokkal való kiegyezést a soproni országgyűlésnek kellett volna szolgálnia, de a magyar nemesség – döntően a protestánsok – nem tartották kielégítőnek az országgyűlés határozatait. Thököly ezért nem is tette le a fegyvert a császár és a nádor kívánsága szerint, hanem folytatta a harcot.

Az 1681-es esztendő nem hozott eredményt a bécsi udvar és a kurucok alkudozásában. Külpolitikai téren viszont új fejleményekkel szolgált. A Porta az Oroszországgal megkötött radzyńi béke (1681. február) után elszánta magát a kuruc mozgalom nyílt támogatására, és Thököly is megtette a döntő lépést a Porta felé vezető úton. Ez év márciusában felkereste őt a nógrádi várparancsnok, Mehmed bég – más néven Csonka bég –, feltehetően a Porta nagy távlatokat sejtető üzenetével. Ezekben a napokban írta le nevezetes fogadalmát Ibrahim budai pasának: „Én mindazonáltal, ha mind labanccá lesznek is, s csak egyedül maradok is, a Fényes Portához való hűségemben... mindvégig állhatatosan megmaradok, attól el sem szakadok.”

A török szövetség gondolata nem azért erősödött meg a 17. század második felében a magyar közvélemény egy részénél – és Thökölynél –, mert azt nagyon kívánatosnak tartották volna, hanem azért, mert a török birodalom volt az egyetlen nagyhatalom, amely a Habsburgok abszolutista politikája ellen támogatást nyújthatott. Láttuk, hogy a törökbarátság és a Habsburg-ellenesség irányzata Szapolyai János politikájától kezdve jelen volt az erdélyi fejedelmek függetlenségi koncepciójában, egészen a 17. század közepéig, az erdélyi fejedelemség összeomlásáig. A „félholddal feltűzött függetlenség” zászlaját ezután Thököly Imre emelte föl, s vitte tovább makacsul, kitartva a legreménytelenebb helyzetben is, akkor is, amikor már világossá vált, hogy a rossz oldalra került. Már a kortársak is másként látták a két hatalom közötti megmaradás lehetőségét, s az utókor is különféleképpen értékelt, felvetve a kérdést: a Habsburg uralom valóban károsabb volt az ország fejlődése szempontjából a törökénél? Ma már pontosan tudjuk, hogy nem: a Habsburg kormányzás minden abszolutista intézkedésével sem hátráltatta annyira a fejlődést, mint az évszázadokon át mozdulatlanúságra kárhóztató török uralom.

Most azonban még csak 1681-et írunk. A Porta csapatai, meg erdélyi, havasalföldi és moldvai segélyhadak egyesülnek valahol Kelet-Magyarországon Thököly kurucaival, és szeptemberben együtt foglalják el Böszörményt és Kállót. A következő év elején pedig egyenesen Konstantinápolyból hozza az utasítást Csonka bég Budára Ibrahim pasának: minden módon támogassa Thökölyt. Találkozásuk 1682. április végén zajlik le Mátyás

király egykori palotájának szomszédságában, ahol megbeszélik az együttműködés részleteit.

Thökölyt a következő hónapok eseményei pályafutásának csúcsára emelik. Június 15-én fényes esküvő zajlik le Munkácson: a huszonöt éves ifjú gróf feleségül veszi a harminckilenc éves Zrínyi Ilonát. A házasság nemcsak I. Rákóczi Ferenc szép özvegyének kezét biztosította a kuruc fővezér számára, hanem a függetlenségi háború továbbfolytatásának anyagi alapját is. Néhány hét múlva, július 20-án Thököly egy bravúros vállalkozással megszerzi a kassai fellegvárat, majd a várost is, ezzel ellenőrzése alá vonja a 13 felső-magyarországi vármegye katonai és igazgatási apparátusát, a főkapitányságot és a szepesi kamarát. Szeptember 10-én pedig – az Ibrahim budai pasa által kezdett kéthetes ostrom után – megadja magát Fülek vára. Egy héttel később a füleki táborban összesereglett felső-magyarországi és erdélyi rendek jelenlétében Ibrahim pasa átnyújtja Thökölynek IV. Mehmed szultán athnáméját. Az okmány Magyarország királyának nyilvánítja a kuruc fővezért, s 40 000 tallér évi adó fejében rendi és vallási szabadságjogokat biztosít. Thököly elhárítja magától a királyi címet és Felső-Magyarország fejedelmének nevezi magát.

A füleki siker után a kurucok elfoglalják Lévát és a bányavárosokat. Thököly a birtokába került nemesércekből Körmöcbányán saját pénzt veret, amelynek egyik oldalán a „Pro Patria et Libertate” felirat hirdeti a mozgalom célját. A másik oldalon ez áll: „Emericus Tekelius Hungarorum Dux”.

Lipót császár ezek után fegyverszünetet kötött a fejedelemmel. Az 1682. november 19-én aláírt egyezmény szerint a Garam folyó vonalától az erdélyi határszélig húzódó terület Thököly Imre kezén marad. Ezzel egy új állam jött létre: a „kuruc király” török erőre támaszkodó vazallus fejedelemsége. Magyarország területe immár négy részre szakadt.

Diplomáciai körhinta

1682 késő nyarán üstökös bukkant föl az európai égbolton. A Halley-féle üstökös hatalmas fénye és kivont kardra emlékeztető hosszú csóvája aggodalommal töltötte el az embereket. Mint évszázadok óta annyiszor, most is baljós előjelnek, valamely katasztrófa közeli fenyegetésére utaló égi figyelmeztetésnek tartották. Jóllehet az üstökös és a földi dolgok rosszra fordulása között soha semmilyen összefüggés nem volt, 1682-ben a „hozzaértő” asztrológusok háborúról beszéltek. Jóslatukat azonban nem a közeledő fénycsóva, hanem a konstantinápolyi hírek sugallhatták: a Porta valóban nyugati háborúra készült.

A török birodalom vezetői több objektív tényező együttes hatására döntöttek a háború megindítása mellett. Mindenekelőtt a belső helyzet alakulása miatt. A birodalom ebben az időben már korántsem volt olyan erős, mint a 16. század közepén. A szultáni udvarban megforduló nyugati diplomaták régóta jelezték a hanyatlást: beszámoltak a birodalmat gyengítő janicsárlázadásokról, a bizonytalan helyzetükkel elégedetlenkedő szpáhik harci erényeinek hanyatlásáról, a birodalom egyes részeinek elszakadási kísérleteiről és a nagy vérveszteséggel járó perzsa háborúkról. Mindezek ellenére akkor még nem volt nyilvánvaló, hogy a török birodalom ereje megroppant volna, az oszmán hatalom ebben az állapotában is félelmet keltett Európában. Egy-egy kimagasló képességű vezéregyéniség úrrá tudott lenni a nehézségeken és össze tudta fogni a meglévő erőforrásokat: a birodalom harmincmilliós népessége szinte kimeríthetetlen embertartalékkal rendelkezett és elő tudták teremteni a hadjáratokhoz szükséges pénzt is, remélve, hogy egy új háborúval kilábalnak a belső bajokból.

A török birodalom 1681-ig a lengyelekkel, majd Oroszországgal háborúzott, de a III. Fjodor cárral húsz évre megkötött radzyńi béke újra felszabadította hadi potenciálját. Kara Musztafa nagyvezér ekkor a nyugat-európai terjeszkedést tűzte ki célul, nem kis mértékben XIV. Lajos diplomáciájának a szultánhoz mesterien időzített üzenetei hatására. A francia király Rajna menti hódító politikájával ugyanis jól egybevágott a császár elleni török háború. A francia diplomaták érzékeltették a Portán, hogy a török által megtámadott Lipótnak Franciaország semmiképpen nem nyújtana segítséget, viszont védelemben részesítené Lengyelországot, ha a Porta ellene indulna.

A francia diplomácia kezére játszottak Thököly 1682-es katonai és politikai sikerei, amelyek azzal a reménnyel töltötték el a konstantinápolyi hatalmasokat, hogy egy nyugat felé indított támadás a királyi Magyarországnak még Lipót császár uralma alatt álló részét is a birtokukba juttatja.

Bécs az utolsó pillanatig a háború elkerülésén fáradozott, ezért 1682 elején a szultáni udvarba küldték Aeneas Caprara tábornokot, azzal az utasítással, hogy „akármilyen conditiók alatt a török Porta elméjét csendesítse meg”. Caprara nemcsak értékes ajándékokat vitt magával, hanem felhatalmazást annak közlésére is, hogy a vasvári béke meghosszabbításáért a császár évi adót fizet a szultánnak „honorárium” címen. A császári követ azonban látta a birodalom központjában folyó háborús készülődést, s nyilván tudomást szerzett a török vezetők 1682. augusztus 6-i tárgyalásáról is, ahol

eldöntötték, hogy 1683-ban európai hadjáratot indítanak. Októberben már csak ezt tudta tanácsolni a császárnak: „Ha erem minden lüktetésével egy-egy levelet írhatnék, csakis azt mondanám mindig és mindig, hogy Felségednek nem marad hátra más, mint a kardhoz nyúlni... Semmi kilátás a békére...”

Bécsben ekkor beindították a diplomáciai gépezetet. Az egyik teendő Lengyelország megnyerése volt. Az 1674 májusában megválasztott új lengyel király, Sobieski János ugyanis elődjével szemben franciabarát fordulatot hajtott végre országa külpolitikájában, és készséget mutatott egy francia kezdeményezésű Habsburg-ellenes kelet-európai szövetségi rendszer létrehozására. Ennek fejében XIV. Lajos azzal kecsegtette, hogy vele szövetkezve visszaszerezheti Poroszországtól a lengyel korona egykori melléktartományait, és megkaphatja fia számára a magyarországi elégületlenek által felajánlott magyar koronát.

A franciabarát irányzat mellett 1681-től oroszellenes vonal is kialakult Lengyelországban. III. Fjodor halála után megerősödött az a lengyel nemesi párt, amelyik szerint a két kiskorú cár uralkodását kísérő belső mozgalmak lehetőséget kínálnak Lengyelországnak arra, hogy Belorussziát és Ukrajnát elfoglalják. 1681-ben Lengyelország tehát a török elleni szövetségkötés szempontjából Bécs számára elég bizonytalan partnernek látszott. Ezentúl a francia és orosz irányzat képviselőinek háttérbe szorítása lett a bécsi és a vele együttműködő pápai diplomácia feladata, hogy Lengyelországot a török elleni háború ügyének megnyerjék.

A pápai diplomácia lelke a nagy nemzetközi tapasztalattal rendelkező Francesco Buonvisi, aki 1675 óta pápai nunciusként Bécsben teljesített szolgálatot. Ő kapta a feladatot, hogy a pápa varsói követével együttműködve semlegesítse a lengyelek franciabarát és oroszellenes vonalát, ami a hajlékony francia diplomáciával szemben nehéz feladatnak bizonyult. Végül is 1683 elejére sikerült célt érni. Igaz, ehhez a törökök és a krími tatárok is hozzájárultak gyakori podóliai betöréseikkel, aminek az lett a következménye, hogy Lengyelországban egyre jobban megerősödött az a párt, amelyik a francia politikával szakítva a Habsburg-házzal és az orosz cárral való szövetkezést és a török elleni háborút sürgette.

1683 elején Karl Ferdinand Waldstein császári megbízott leülhetett tárgyalni lengyel partnereivel a török elleni szövetségről. A március 31-én megkötött szerződés értelmében a lengyel király 12 000 főről 36 000 főre emeli hadseregének létszámát, s a litván hadsereget is 12 000 főre töltik fel. Törökországgal való háború esetén a császárnak 60 000, a lengyel királynak 40 000 katonát – köztük jelentős létszámú könnyűlovasságot – kell kiállítania, s Bécs vagy Krakkó ostroma esetén bármelyik uralkodó az adott időpontban rendelkezésre álló haderő élén siet a másik segítségére.

A lengyel támogatás megszerzése mellett legalább azzal egyenértékű, ha nem fontosabb tényező volt a német birodalmi fejedelmek jóindulatának a megnyerése. A saját fejedelmi hatalmukat építgető hercegek és grófok egy része a harmincéves háborúban még uruk, a császár ellen harcolt a francia király oldalán, akinek befolyása a vesztfáliai béke után megerősödött a birodalomban. A bajor urak 1680-ban még Versailles tükörtermében pompáztak Ferdinánd Mária választófejedelem leányának és XIV. Lajos fiának az esküvőjén, I. Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem pedig 1682 decemberében még olyan feltételhez kötötte a török elleni segítségnyújtást, hogy a

császár kössön előbb békét Franciaországgal (XIV. Lajos az 1679-es nymwegeni békekötés ellenére elfoglalta Straßburgot).

Az 1680-as évek elején azonban a német fejedelmek a franciák terjeszkedő politikája miatt, amely nem kis részben éppen az ő területeik rovására történt, eltávolodtak a Napkirálytól. Lipót császár erre épített, amikor tárgyalásokat kezdett velük a francia fenyegetés feltartóztatása és a török elleni segítségnyújtás ügyében.

Ferdinánd Mária bajor választófejedelem túlnyomórészt franciabarát politikája után, utódja Miksa Emánuel kormánya a Habsburg-ház felé fordult. Ezt előkészítette nagybátyja, Miksa Fülöp gyámsági kormányzása, de befolyásolták a politikai csalódások is, különösen az, hogy Franciaország 1681-ben lerohanta Straßburg birodalmi várost. A Habsburgok felé fordította a török veszéllyel kapcsolatos megfontolás is: az örökös tartományok elleni támadásnak könnyen lehet olyan következménye, hogy a török betör a birodalomba, s az már közvetlen veszélyt jelent Bajorország számára.

Miksa Emánuel 1681 márciusában indult Altöttingenbe, a császár fogadására, aki személyesen ment el Bajorországba, hogy megerősítse a két uralkodóház kapcsolatát. Lipót kegyesnek és jóindulatúnak mutatkozott, és egy gyémántokkal kirakott kardot ajándékozott a választófejedelemnek, aki megígérte, hogy azt csak a császár és a birodalom szolgálatában forgatja. Ilyen előzményekkel és egy évig tartó szívós tárgyalások után 1683 januárjában létrejött Miksa Emánuelnek a Bajor Birodalmi Kerületre is érvényes védszövetsége a császárral, amely Franciaország és a török birodalom ellen irányult. A választófejedelem kötelezte magát, hogy 8000 katonát helyez készenlétbe, Lipót pedig 15 000 főnyi haderőt tart Tiroiban és Elő-Ausztriában egy francia támadás esetére. A tárgyalásokon lényeges szerepet kapott a szubszídium, az anyagi támogatás kérdése, amivel akkoriban a kis- és középp államok részben tehermentesítették saját államháztartásukat a hadi kiadások alól. Hosszú disputák után a császár évi 250 000 forint szubszídiumot ígért, ami háború esetén 450 000-re emelendő. A bajorok azonban biztosítékot kívántak az osztrák szövetségéstől, amit zálogbirtok formájában meg is kaptak: a bécsi kormányzat az Inn menti Neuburgot, a burgauai örgrófságot és a tarvisi vámhivatalt adta.

Drezdában, a szász választófejedelemség székhelyén viszonylag könnyen mentek a dolgok. A választófejedelem, III. János György a franciaellenes irányzat híve volt, de felismerte a keletről fenyegető veszélyt is: ha a török elfoglalná Csehországot, Szászország védelem nélkül marad. Az 1682-1683-as tárgyalások tehát – akárcsak a bajorok esetében – a francia veszély és a török támadás elhárítására irányultak. A szászok 1683. június 7-én csatlakoztak a török elleni háborúhoz. A szerződés értelmében János Györgynek 8000 fős kontingenst kellett cseh és osztrák területen nyújtandó katonai segítség céljára kiállítania.

A harmadik legjelentősebb német választófejedelemséggel, Brandenburggal – legalábbis egyelőre – nem boldogult a bécsi diplomácia. A fejedelem, Frigyes Vilmos külpolitikáját a svéd Elő-Pomeránia fölötti felségjog megszerzése irányította. Hogy elérje célját, hol az egyik, hol a másik uralkodóval szövetkezett, így azután részt vett Svédország, Lengyelország és Franciaország háborúiban is. 1679-ben éppen elfordult tőle a szerencse, mert le kellett mondania Elő-Pomerániáról, tehát Franciaországhoz

csatlakozott, és támogatta XIV. Lajosnak a német birodalom ellen irányuló politikáját. Ezért a bécsi diplomatáknak nagyon sok fáradságába került, mire 1683. augusztus 12-én – amikor a török hadsereg már Bécsset ostromolta – sikerült tető alá hozni egy olyan szerződést, amelynek értelmében Brandenburg 12 000 főnyi segélyhadat bocsát a császár rendelkezésére. A megállapodás azonban papíron maradt, s Frigyes Vilmos csak nehezen indított útnak 1200 katonát, azokat is a Sobieski Jánossal fennálló szerződése értelmében. A szerény kontingens csak Bécs felmentése után, 1683 októberében érkezett meg Pozsonyba, s a lengyel hadsereg kötelékében vett részt a Magyarországon folytatódó harcokban.

Frigyes Vilmos még a következő években sem szánta rá magát a császár támogatására. A lengyeleket segítette a Kamieniec váráért folyó harcokban, és csak 1685-ben következett be politikájában franciaellenes fordulat, amely a Lipóttal szembeni magatartását megváltoztatta.

Nyugat-Magyarország 1683 nyarán

1683. február 20-án IV. Mehmed szultán hivatalosan is deklarálta a Lipót császár elleni háború megkezdését. Miután márciusban megszemlélte a támadásra felsorakozott haderőt, a hónap utolsó napján Kara Musztafa nagyvezérrel elindult Belgrád felé.

A Duna völgyében haladó sereget a kortársak 250 000-300 000 főre becsülték. Ez azonban túlzás, mivel a teljes török haderő ebben az időben hozzávetőlegesen 230 000 emberből állt, s nem valószínű, hogy valamennyi helyőrségből kivonták volna a csapatokat. Valószínűbb, hogy a szultán 100 000 fős hadsereggel indult el Konstantinápolyból, s az menet közben Ghiraj tatár kán, a két román vajda, valamint Apafi Mihály és Thököly Imre segélyhadainak csatlakozásával további 30 000-35 000 katonával gyarapodott.

Május 3-án érték el Belgrádot, ahol a szultán Kara Musztafa nagyvezért nevezte ki a hadjárat fővezérévé (szeraskir). A szultán maga Belgrádban maradt, a sereg pedig továbbvonult a drávai átkelőhelyhez, amelyet már március végétől őriztek, hogy felgyújtását megakadályozzák. Eszékre június 2-án érkeztek meg, s itt sok időt elvesztergettek.

Már ötödik napja foglalkoztak a zsold és az élelem kiosztásával, meg a tölgyfahídon felfedezett hibák kijavításával, amikor megérkezett a táborba Felső-Magyarország fejedelme.

Thököly a török hadsereg felvonulására alapozta további politikáját, mert az a törekvés vezette, hogy a területileg korlátozott fejedelemségét a török védnöksége alatt álló egész magyar királyság fölötti uralommal cserélje fel, hiába hárította el magától a királyi címet Fülek alatt. Ezért – és mert hitt a török fölényében, meg a gyors döntés szükségességében – a Bécs elleni felvonulást javasolta Kara Musztafának. Ugyanakkor a pusztítás elkerülése érdekében szerette volna, ha a török hadak rövid ideig tartózkodnak Magyarországon, és az ország népét maga hódoltatja. Kiáltvánnyal fordult tehát Eszékről a dunántúli főrendekhez és a vármegyékhez, amelyben megmagyarázta, hogy miért helyezte magát a török oltalmába. Hivatkozott a régi fejedelmek példájára, akik nem kaptak segítséget a keresztény uralkodóktól a török ellen, s a császárra, aki a rendi jogok ellen tört és sérelmeiket nem orvosolta. Egyúttal intette „az úri, a főnemesi, a nemesi és egyéb rendeket az együttműködésre és a hűségre”. Nem vállalt felelősséget azért, ha a hazához hűtlenek, a megátalkodottak javait felégetik, magukat és szeretteiket örök rabságra vetik.

A nagyvezér – anélkül, hogy haditanácsa döntött volna a támadás végső célját illetően – meghagyta Thökölynek, hogy a mellé adott Huszein pasával és hadinépével hódoltassa az ország nyugati sávját, majd a Duna partján haladva kövesse a nyugat felé vonuló török sereget.

A császári hadvezetés a török támadás elhárítására 60 000 fős haderő kiállítását rendelte el. Ebből a főszereg, csaknem 22 000 gyalogos és 11 000 lovas a Pozsonnyal szemközti Köpcsénynél ütött tábort, a többi a magyar-osztrák határ mentén sorakozott föl az örökös tartományok védelmére. Az egész császári sereg fővezérletét Lotharingiai

Károly hercegre bízták.

A köpcsényi hadiszemlén – amely május 6-án zajlott le a császár és a bajor választófejedelem jelenlétében – Esterházy Pál is felvonult 3000 emberével. A hadak gyűjtése azonban még korántsem ért véget Magyarországon.

A nádor már március 18-án fegyverbe szólította a rendeket: „Eljött az idő, hogy az édes magyar haza felszabaduljon a török járom alól, fogjon tehát mindenki fegyvert, mutassa meg hazájához való kötelességét”, s egyúttal 12 lovas és 6 gyalogezred kiállítására hívta fel a vármegyéket. Egyedül a Batthyány Kristóf dunántúli főkapitány parancsnoksága alá tartozó végvárakból és Vas vármegyéből 2000 emberre számított. Csakhogy lassan és kelletlenül gyülekeztek a katonák. A végváriak alkudoztak: ők bizony a nádor által ígért 4 forintos havi zsoldért nem hagyják ott „egész nyári gazdaságukat és cselédjeiket”, legalább 6 forintot kérnek, mások meg elmaradt zsoldjuk kifizetését követelték. A nemesi felkelés még ennél is rosszabbul állt: „talán mind az nagyságod gyalogjaival együtt kétszázhuszonötöd magammal lehetek. Ezen németnek az általmenetele tartóztatja kiszállását az vármegyének” – írta Békássy Miklós körmendi kapitány június elején Batthyány Kristóf fiának, Ádámnak. Az átvonuló német csapatoktól valóban tartani kellett a kúriák lakóinak, de más is hozzájárult a nemesség távolmaradásához. A két Batthyány ekkor kelt leveleiből kiderül néhány ok. Az ifjabb írta a Vat melletti táborból Szalonakon időző apjának: „Vas vármegye [nemessége]... ha mindenestül itt volnának is, nem vélem, [hogy] többen lennének kétszáznál. Győr, Komárom vármegye a herceg (ti. Lotharingiai Károly) mellé ment, sümegi püspök uram hasonlóképpen. Veszprém vármegye nemesi ide érkeztek ugyan, de azokat is kedvetleneknek látom az itt maradásra...” A dunántúli főkapitány türelmét veszítve üzente fiának, hogy miként bánik el a vonakodókkal: „Arról tudósíts, hogy mind Sopron vármegye, de leginkább ez a Vas vármegye miképpen fog compareálni (megjelenni)? S ha Bácsmegyey Ferenc uram (a vármegye alispánja) processusában léssen a fogyatkozás, őkegyelmét intsd meg, s ha Horvát Jánoséban, add tudtomra, én intem meg azt. S ha úgy is nem gyűjteti a népet, bizony magát kötöztetem föl, mert látom, hogy máris máshová sántikál... Azonkívül az a vármegyén fönn pökő prókátor Lindvay... hogy őnékie Erdődyné asszonyom dolgaiban kölletik Horvátországba mennie, abstrahálni (elvonni) akarta magát a táborról, de nem adtam reá engedelmet. Kire nézve figyelmezz reá, ha fog-é compareálni? S ha ott nem léssen, add tudtomra, léssen gondom reá... Az kik pedig házi szolgálaink (a főkapitány saját katonái) közül engedelünk nélkül elmaradtak, csak tudhassam kik azok? Bizony nem lesz dúlatlanul hagyva mindene.”

Ha nehezen is, azért márciustól június közepéig összegyűltek a dunántúli és az alsó-magyarországi (a Felvidék nyugati része) csapatok: végváriak, vármegyei nemesek, a főúri magánkatonaság tagjai. Szép számmal sorakoztak föl a Rába–Rábca vonalon épített sáncoknál és a Vág mentén: az Alsó-Vágnál mintegy 10 000-12 000 ember Esterházy nádor vezetésével, míg a Rábánál Körmend és Győr között Batthyány Kristóf és Ádám, meg Draskovich Miklós országbíró 6000 katonával, közöttük volt Zrínyi Miklós fia, Ádám is 200 emberével.

Kara Musztafa június 14-én elindult Eszékről, és a Duna jobb partján haladt Székesfehérvár irányába. Itt csatlakozott hozzá Ibrahim budai pasa és Ghiraj kán is

hadinépével együtt. A nagyvezér június 26-27. táján Fehérváron hívta össze azt a haditanácsot, ahol eldöntötték a hadjárat végcélját. Rávette alvezéreit, hogy Bécs ellen vonuljanak. A tervet nem mindenki fogadta egyetértéssel, közöttük a tatár kán sem. Ő legszívesebben a következő évre halasztotta volna az ostromot, egyelőre Győr és Komárom ellen vonulna, majd átteleltetve a hadakat Magyarországon, kiéheztetéssel venné be a császárvárost. Ám a haditanács a nagyvezér javaslatát fogadta el és a török sereg eszerint vonult tovább.

Előtte Thököly katonái haladtak a fejedelem biztosaival, Barkóczy Ferencsel, Szepessy Pállal és Szalay Pállal, hódoltatva a Dunántúl megfélemlített lakosait. Mire a török a nyomukba ért – birtokba véve a kapuit önként megnyitó Tatát, Veszprémet, Pápát és Pannonhalmát, meg a Balaton menti kisebb végvárakat – a Rábáig csaknem az egész Dunántúl Thököly mellett nyilatkozott. „Felséged a Dunán innen (a Nyugat-Felvidéken) már csak Pozsony és Trencsén megyéket és Nyitrának részét bírja, a többi mind Thököly kezén van – panasolta e nehéz hetekben a király iránti hűségében megmaradt nádor –, a Dunán túl csak Sopron és Moson, s részben Vas tartozik Felségedhez, a többi veszendőbe ment.”

A török sereg június végén körülfárta Győrt – de időhiány miatt nem állt szándékában megostromolni –, és a Rába vonaláig jutott. Ekkor napok alatt összeomlott a Rábától innen húzódó védelmi vonal: először a dunántúliak tábora oszlott fel, majd a nádoré a Vág mellett. Pápán június 12-én, még a végvárak feladása előtt a győri főkapitánysághoz tartozó őrségek parancsnokai tanácskoztak és levelet intéztek Batthyány Ádámmal: a Rábánál összegyűlt csapatokat tartsa együtt, ők is azon lesznek, hogy katonáik ne oszoljanak szét. Június végén azonban az ellenállás szándéka sincs meg senkiben. Most már mindenki biztonságos helyre vagy Thökölyhöz igyekszik. „A dunántúliak látva, hogy szülőföldjük odavész, siettek családjuk és vagyonuk megmentésére. A dunáninneniek attól félve, hogy hasonló sorsra jutnak, máris oszladoznak. Pozsony és a Pozsonyban őrzött szent korona a legnagyobb veszedelemben forog. Én itt állok az ellenséggel szemben, katonaság nélkül” – tudósít drámai hangon a történeletről június 30-án a nádor. Közbenjárói tisztét azonban még az utolsó pillanatban is teljesíti: „A lakosok általam, mint nádor és közbenjáró által könyörögnek Felségednél, méltóztassék nekik tudtukra adni, mitévők legyenek végső veszedelmükben? Képes-e őket megoltalmazni, vagy sem? Ha igen, akkor mielőbbi védelemért esedeznek, mert az ellenség a küszöbünkön áll, s már-már ránk tör. Ha pedig nem, akkor Felséged ne vegye tőlük rossz néven, ha engednek a kényszerűség tanácsának, s – hogy a maguk, feleségük és gyermekük megmaradását biztosítsák – Thököly hatalmának hódolnak.” Ő maga azonban nem akart Thökölynek hódolni, sem török fogságba esni, ezért inkább elhagyta az országot.

Lotharingiai Károly – aki ellenakcióval akarta elterelni a török Bécs elleni támadását, s ezért június elején ostrom alá vette Érsekújvárt – e kritikus napokban már a Haditanács parancsára a Rába bal partján állt, készen az örökös tartományok védelmére. Július 1-én azonban a nagyvezér egységei Mórachidánál áttörtek a herceg egyik német-magyar csapatosztályán, mire tatárok keltek át a Rábán, s a császáriakat hátulról fenyegették. A Rába vonalát nem lehetett többé tartani, s Károly herceg – csaknem egy időben a magyar csapatok szétszéledésével – a Lajta mögé vonult vissza.

A császári fővezér ezzel a Dunántúlt sorsára hagyta.

Most már azok is behódoltak, akik eddig tisztüknél fogva kitartottak: Draskovich Miklós országbíró, a két Batthyány, a Nádasdyak, a Festeticsek, Esterházy Ferenc, Széchy Péter és sokan mások.

Batthyány Kristóf július 12-én közölte a soproni tanáccsal, hogy a török felégette és a földdel egyenlővé tette a Tóközt meg a Rábaközt, mivel nem talált ellenállásra. Útját most Bécs felé vette, városokat és falvakat pusztítva. A király serege menekült, s Lipót maga is elhagyta Bécset. Az ország védelme ügyében előterjesztett könyörgés, közbenjárás a legmagasabb helyen nem talált meghallgatásra. Ez adott okot arra, hogy a sokezernyi keresztény lélekre leselkedő veszedelem elhárítása érdekében maga is meghajtsa fejét a fényes Porta előtt és elfogadja a Dunán inneni (itt a Dunántúl értendő) Magyarország gondjának reá ruházását. A város alkalmazkodjék őhöz és várja parancsait.

És mit tehetett Sopron? Engedelmeskedett. Noha a város korábban ellenállásra készült: a tanácsulésen határoztak a városkapuk megerősítéséről, sáncok építéséről és a külvárosban akadályok emeléséről, meg őrszem állításáról a Szent Mihály-templom tornyába. Most azonban már arról tanácskoznak, hogy célszerű lenne a város érdekében Bezerédy István tanácsát megfogadni: kitűzni a fehér zászlót a toronyba, hogy a nagyvezér lássa engedmességüket. Megbeszélik, letesznek arról, hogy Thököly biztosainak érkezésekor, a fejedelem iránti tiszteletből, elsüssék az ágyúkat, mert a török félreértene. Inkább szekerekre rakják a kért gabonát, zsírt és lisztet, aztán Bécs felé indítják, a török táborba.

Nagyot fordult a világ a Dunántúlon. Az egyik Batthyány gróf – ha hihetünk Buonvisi nuncius jelentésének – július második felében már Thököly híveként 3000 lovasával portyázott Graz közelében. Zrínyi Péter fiát, Jánost ezekben a napokban fogták el. Állítólag a török elől Linzbe menekülő császár útvonalát igyekezett kikémleni, hogy a tatárok és Thököly emberei utána eredhessenek. Vasra verve vitték Linzbe, majd Passau várába.

Hamar kész volt a külföldi propaganda válasza:

*„Te kétkulacos Batthyány,
Alattomos cselszövő,
Királyoddal szembeszállni
Nem átallsz, te hitszegő.*

*A magyar: áruló, hitszegő,
Becsapja Istent s a világot,
Fegyvert fog, harcol s nem látja ő,
Hogy híréen az árulás sebet vágott.”*

Három évvel később egy fogoly török az idézett sorokkal egybehangzóan vádolta a dunántúli főkapitányt, s még néhány főurat, akik 1683 nyarán szemtanúi voltak a török sereg felvonulásának. Csonka bégről van szó, az egykori nógrádi török várparancsnokról, aki 1686-ban Budán fogságba esett és Ausztriába került. Rudolf

Rabatta főhadbiztos vitte Bécsbe, ahol először saját házában helyezte el a becses foglyot, majd kevéssel azután a bécsújhelyi börtönbe szállították, s abban a toronyszobában őrizték, ahol Zrínyi Péter várta egykor ítéletét.

Csonka bég 1686. november 15-16-án meglepő dolgokat mondott jegyzőkönyvbe. Terhelő vallomást tett – a már említett Zrínyi Jánoson és Esterházy János győri vicekapitányon kívül, aki szerinte 1683 nyarán a körülzárt Győrt a török kezére akarta játszani – Draskovich Miklósrá, Batthyány Kristófra, Erdődy Miklós horvát bánra és Czobor Ádám grófra.

A bég szerint Thököly Imre hívei azt akarták, hogy a fejedelmük legyen a magyar király. Az említett főurak ehhez kapcsolták hozzá saját uralmuk megalapításának vágyát, ami a Thököly-féle királyság gondolatának kibővítését jelentette. A magyar főurak a magyar állam területét a Habsburgok rovására kívánták megnövelni IV. Mehmed jóindulatú pártfogásával, de saját erejükre támaszkodva, és készséget mutattak az iránt, hogy elismerjék a török fennhatóságot, évi adó fizetésével.

Csonka bég ezt az alaptörténetet két változatban adta elő. Az első még a felvonuló török sereg észéki táborában keletkezett 1683. június 7-14. között. Ott Magyarországnak három fejedelemségre való felosztását tervezték: a dunántúli területeket Batthyány Kristóf, Alsó-Magyarországot Czobor Ádám kapta volna, Felső-Magyarország továbbra is Thököly Imréé – „mindezt török védelem alatt és nekik való adófizetéssel és Draskovich Miklós bizonyos fennhatóságával”.

Később, már Bécs ostroma idején ezt a tervet úgy módosították, hogy Thököly gróf lesz Magyarország királya, Draskovich Miklós Ausztriáé, Czobor Ádám Morvaországé, Batthyány Kristóf Steiermarkot, Erdődy bán Horvátországot kapja meg. A török fennhatóság természetesen ebben az esetben is megmaradt volna 400 000 birodalmi tallér évi adó fizetése mellett.

Igaz-e, amit a később kereszténnyé és császári ezredessé lett Csonka bég állított a magyar arisztokrácia hatalmi törekvéseiről? Mivel Kara Musztafa levéltára elveszett, lehetséges, hogy a történettudomány sohasem tud erre a kérdésre válaszolni. Egyelőre csak közvetett adatok, forrástöredékek állnak rendelkezésre.

Tény, hogy 1683 júliusában a Batthyány Kristófra és Draskovich Miklósrá bízott Rába-vonalat képtelenség volt megtartani a mintegy 130 000 főnyi török hadsereggel szemben. Még akkor sem, ha Draskovich július 1-én arról biztosította a bécsi udvart, hogy az általuk őrzött frontszakaszon nem lehet áttörni. Az is tény, hogy az országbíró a védelmi vonal összeomlása után is megpróbálta most már a lehetetlent. Előbb július 6-án értesítette a Bécs irányába eső egyetlen nagyobb város, Sopron tanácsát a történekről, felszólítva a magisztrátust, hogy a városban maradt nemesek és valamennyi „fegyverforgató népség” keljen hadra. Másnap újra rájuk írt: kényszeríteni kell az embereket, hogy a rábai átkelőhelyek védelmére kivonuljanak, s az őrség „leginkább a győri átkelőhelyhez kívánatos, mivel Sárkány mellől elszökött a vármegye népe, s félő, hogy az ellenség ott tör be”.

Ezután jó ideig semmi hír Draskovich Miklósról és a többi főúrról. Batthyány Kristófról ugyan tudjuk, hogy július 12-e előtt meghódolt Thökölynek. Augusztus 14-én viszont valamennyien élelmiszert küldtek a Bécsset ostromló török sereg táborába: „Draskovichtól 100, Batthyánytól 100, Nádasdytól 10, Erdődy Barbarától (Czobor Ádám

hitvese) 20... szekér érkezett” – rögzítette az adatokat a jelenlevő Alexander Maurocordato portai tolmács a naplójában. Igaz, ugyanazon a napon Sopron, Kőszeg és Debrecen is 240 szekér élelemmel segítette a török sereg ellátását.

Szeptember 8-án hallunk újra Draskovich Miklósról. Thököly ekkor már Sopron vármegye új közigazgatását szervezte, és ez ügyben szeptember 13-ra közgyűlést hívott össze Locsmándra. A korábban Batthyány Kristófra ruházott tisztséget, a nyugat-dunántúli vármegyék igazgatását most Draskovich Miklóstra bízta. Feltehetően már ebben a minőségében fordult meg a Soprontól északra fekvő Kismartonban is, ahol saját kezűleg vetett csóvát az Esterházy kastélyra.

Látszólag független Csonka bég vallomásától Hans Kammerling beszámolója, amit 1683. szeptember 20-án rögzítettek. A tiroli kovácmestert húsz évvel korábban ejtették foglyul a törökök Kréta szigetén, és évekig Kara Musztafánál szolgált. Bécs felmentésekor sikerült megszöknie a török táborból, s utána beszámolt a nagyvezér hadicéljáról. Eszerint: „egész Felső- és Alsó-Magyarország meghódítását, nem kevésbé Alsó- és Felső-Ausztriáét, különösen Bécsét Steiermarkkal, Csehországgal, Morvaországgal és Sziléziával együtt” tűzte ki célul. Csonka bég is e tartományokat és országokat sorolta fel vallomásában.

A Kahlenbergtől az esztergomi Várhegyig

1683 nyarán a török-tatár csapatok kegyetlenkedésétől rettegett Bécs környéke. Hainburg egy hétig ellenállt, aztán a védők fejét a nagyvezér lába elé rakták az ostromlók. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy Lotharingiai Károly képtelen föltartóztani a török áradatot. Bécsben pánik tört ki. A lakosság rémületét fokozta, hogy a császár és udvartartása július 7-én este hanyatt-homlok elmenekült Linz felé. Még az útihintók felszerelését is oly nagy sietséggel végezték, hogy a császárnak egy darabon gyalog kellett mennie, ami igen nehezebbre esett, de hajtotta a portyázó tatároktól való félelem.

Nem tartották kizártnak Bécs elestét, ezért a müncheni kormánnyal egyetértésben megtervezték, hogy mely kormányhivatalok és császári tisztviselők települnek át Bajorországba. Az Udvari Kancellária számára Schärding városát jelölték ki.

Nem sokkal ezután híre jött, hogy Lotharingiai Károly vereséget szenvedett a tatároktól, mire a bécsiek tömegesen követték a császárt. Az ottmaradók hangulata a jezsuiták ellen fordult, mondván, hogy a magyarok vallási elégedetlenségét kiváltva, ők hozták a nyakukra a bajt. De ekkor már nemcsak Bécsben, hanem a város környékén is papság ellenes hangulat uralkodott. Balthasar Kleinschroth, a Bécstől délnyugatra fekvő heiligenkreuzi cisztercita kolostor iskolájának prefektusa beszéli el, hogy ezekben a napokban menekült védenccével Felső-Ausztriába. Útközben egy paraszttal találkoztak, aki értesülvén az ellenség pusztításairól, kifakadt: szerinte nemcsak a jezsuiták, hanem valamennyi csuhás vétkes ebben a háborúban, s ezért valamennyit agyon kellene csapni. A félelemtől remegő prefektus ekkor csendesen félrehúzódott és engedte, hogy a mellette álló világi uraság folytassa a beszélgetést. Ez aztán még többet is kiszedett a parasztból, akiről kiderült, hogy a lilienfeldi prelátus jobbágya. „Ez a csuhás is – folytatta emberünk –, miután minket, parasztokat eleget nyúzott, és jó sok pénzt összeszedett, amikor hírére vette az ellenségnek és a veszélynek, a barátokkal együtt elmenekült... Nem az járná-e inkább, hogy most a kolostorban maradjon, és nekünk, parasztoknak segítsen, hogy megvédhessük magunkat? Óh... hogy nem kergették vissza, vagy legalább... a barátokkal együtt agyonütötték volna.”

Nem mindenki tett úgy Bécsben, mint a lilienfeldi prelátus meg a barátok. Akik ott maradtak, elszántan készülődtek az ostromra. Kara Musztafa megint késlekedett: előhadai július 12-én érték el a várost, de az ostromgyűrű csak egy hét múlva zárult be teljesen, s ez lehetővé tette, hogy Rüdiger Starhemberg gróf felkészítse a várost. Az akkor negyvenöt éves tábornagy már nagy haditapasztalatokra tett szert: Montecuccoli parancsnoksága alatt harcolt a török ellen Magyarországon, ott volt a szentgotthárdi csatában is.

A városparancsnok határozott és gyors intézkedésekkel látott munkához: mesterembereket és városi polgárokat rendelt ki a falak megerősítésére, hadfelszerelést és lőszert szállíttatott a dunai hajókkal, megbízottait szétküldte a környéken, hogy összegyűjtsék és behordják az élelmiszert a városba. A védősereget is meg kellett erősíteni, mert az alig 2000 fős városi őrség inkább csak rendfenntartó feladatokat látott

el, s aligha állta volna a komoly ostromot. Károly herceg ezért beküldte gyalogságát, és felfegyverezték a céhbeli iparosokat, diákokat is. Mintegy 16 000 fő várta a támadást.

A katonáknak előre kiosztották a zsoldot, amit részben egyházi javakból, részben arisztokraták által felajánlott összegekből biztosítottak. A pápai segélyen túl felhasználták Szelepcsényi György esztergomi érsek Bécsben őrzött 499 000 forintnyi és Széchényi György kalocsai érsek 61 000 forintot érő vagyonát, amit Kollonich Lipót bécsújhelyi püspök fedezett fel és foglalt le, Széchényi utólagos beleegyezésével, de Szelepcsényi nagy haragjára.

Amikor bezárult az ostromgyűrű, a Bécs falairól letekintő védősereg mintegy 90 000 fős török hadat látott, amint 23 kilométer kerületű körív mentén körülölelte a várost. Első dolguk az ütegállások és ostromárkok kiépítése volt. Mivel nem rendelkeztek számottevő nehéztüzérséggel, mindjárt az ostrom elején aknákkal próbálkoztak, de nem sok sikerrel, a megkísérelt rohamokat pedig hősies elszántsággal verték vissza a védők.

A császárváros ostromával egy időben Thököly Imre is akcióba lépett: hadaival a Duna bal partján megindult Bécs felé, és előbb Nagyszombat polgárait hódoltatta, majd július 26-án hatalmába kerítette a Bécstől légvonalban alig 52 kilométerre fekvő Pozsonyt. Lotharingiai Károly tudta, hogy ha Thökölynek sikerül magát a városban és a várban befészkelnie, akkor kezét nyújthat a Bécset ostromló török seregnek, s az súlyos következményekkel járhat: megakadályozhatja a várva várt lengyel sereggel való egyesülést. A herceg ezért serege egy részét Thököly ellen vezette. Harc nélkül megszállta Pozsonyt, majd július 29-én megverte a Thököly vezérelte 20 000 fős török-magyar hadoszlopot a Pozsony melletti Cseklésznél. A fejedelem ezután nem tudott komolyabb vállalkozásba kezdeni, a Duna két partján működő török-magyar hadak együttműködése megghiúsult.

Bécs védőinek kilátásai közben egyre romlottak. Kara Musztafa nemcsak tüzérséggel lövette a várost, hanem kihasználva a Dunán levonuló árhullámot, a török gályákról is gyilkos tüzet zúdított a Belvárosra. A fő támadás a Burg előtti sánc és a Löbl bástya ellen irányult. Roham roham után következett, Starhemberg gróf maga is az első vonalban harcolt. A várban egyre több lett a halott és a sebesült, a nagy melegben kitört járvány is szedte áldozatait. Augusztus végére már az ostromlók is kifáradtak, ám a Stephanskirche tornyából fellőtt rakéták – melyekkel a védők a gyülekező felmentő seregnek jelezték súlyos helyzetüket – új erőt adtak Kara Musztafa katonáinak, akik ismételt rohammal próbálkoztak. Szeptember elején a védősereg fele már nem volt harcképes állapotban, s barikádokat kezdtek emelni a város utcáin, készülve a végső küzdelemre.

Károly herceg aggódott, hogy esetleg későn érkeznek, ezért szeptember 7-én megparancsolta Donat Heißler ezredesnek, hogy vonuljon föl egy előőrssel a Bécstől északra emelkedő Kahlenberg tetejére, és tűzjelekkel adja hírül a küszöbön álló felmentést. A szövetséges haderő – a császáriak, lengyelek, bajorok és szászok, továbbá a rajnai körzet csapatai, mintegy 65 000 fő és 150 ágyú – ekkor a Duna menti Tullnnál táborozott. 9-én indultak el a folyó mentén három hadoszlopban: a Duna partján az osztrákok, tőlük jobbra a német birodalmi csapatok, s legtávolabb a Dunától a lengyelek. Szeptember 11-én előttük állt a Wienerwaldon való átkelés. Hajnalban 60 muskétás és az olasz önkéntesek megrohmozták a leopoldsbergi kápolnát, melyet a

törökök tartottak megszállva, ezzel biztosították a magaslatot. A nap folyamán elfoglalták az ostromlott város fölött kiindulási állásaikat. A lengyel király megdöbben, amikor lenézett: „először a török irtatlan nagy táborát és a távolban Bécs városát pillantottuk meg – írta később feleségének –, de ahelyett, hogy mezők választanának el tőle, sokkal inkább erdők, szakadékok és egy nagyon magas hegy (a Nussberg) fekszik előttünk, amelyről senki nem szólt egy árva szót sem nekünk”. Szombat volt – emlékezik vissza Alexander Maurocordato – és a török táborban a délutáni imához készülődtek, amikor a bécsi hegyekben feltűnt az ellenség.

A felmentő sereg még aznap kialakította a csatarendet. A balszárnyon Lotharingiai Károly vezényelte a császári gyalogságot és a lovasságot, hozzá csatlakoztak a III. János György vezetése alatt álló szászok. A derékhadat a bajorok, a frankok és a svábok alkották, élükön Miksa Emánuel, Georg von Waldeck és Lauenburg herceg állt. A jobbszárnyon kapott helyet a lengyel kontingens Sobieski Jánossal, aki a fővezérletet is átvette – mellette Stanisław Jabłonowski, régi fegyvertársa és hadvezére.

Valahol a sorok között – talán a balszárnyon, Károly herceg hadoszlopában – szorongott néhány magyar: Esterházy Pál nádor és hívei, s két főúr, Pálffy Károly és Kéry János, meg Gombos Imre putnoki kapitány leghűségesebb embereivel. Talán négyszázan lehettek – pontosan nem tudjuk –, akik úgy érezték, hogy Bécs alatt kell lenniük.

A szeptember 9-én összehívott török haditanácsban Kara Musztafa hibásnak bizonyuló haditervet fogadtatott el. A háborús tapasztalattal rendelkező Ibrahim budai pasa javaslata ellenére, miszerint a bécsi erdő felé vezető utakat célszerű lezárni, és az egész haderőt be kell vetni a keresztény felmentő sereg ellen, úgy határoztak, hogy a janicsárok egy részét az árkokban hagyják, és velük folytatják az ostromot, másik részük a lovassággal együtt a szövetségesek ellen vonul. A nagyvezér nyilván arra gondolt, hogy ha teljes haderejével a felmentő sereg ellen vonul, akkor a kitörést végrehajtó védők hátba támadhatják. Végzetes mulasztásnak bizonyult az is, hogy a keresztény sereg föltartóztatására épített új állásaikat hiányosan erősítették meg.

Kara Musztafa az ostrom során már elveszítette seregének egynegyedét, most egy részét a város előtti futóárkokba rendelte, s korábban pedig jelentős csapattesteket hagyott a Magyarországra vezető utak biztosítására. Így a döntő ütközetben a keresztény sereggel nagyjából azonos számú török haderő vett részt. A jobbszárnyon, szemben a császáriakkal Ibrahim budai pasa és Kara Mehmed diyarbakiri pasa állt csapataival. Középen, a lengyelek balszárnyával szemben maga a nagyvezér foglalt állást janicsárjaival és a testőrlovassággal. A balszárnyat Huszein damaszkuszi pasa egységei és Ghiraj tatár kán lovasai alkották.

Szeptember 12-én, kora reggel, úgy öt óra tájban a Kara Mehmed vezette elővéd megtámadta a Kahlenberg aljában tüzéségi állásokat kiépítő szövetséges balszárny előőrseit, ugyanakkor tüzet is nyitottak a hátrább felállított ütegeikből. Károly herceg erre harcba vetette a balszárnyat, és a szászok segítségével a délelőtt folyamán sikerült elfoglalnia a nussdorfi sáncokat és a Bécs előterében fekvő Heiligenstadtot. Közben a derékhad is előrenyomult a balszárny harcvonalaig, miközben bevették Grinzinget, Sieveringet és Neustiftet.

Délután egy óra körül gyökeres változás következett be a hadihelyzetben: a

lengyelek megkezdték az előnyomulást a jobbszárnyon. Elöl a már nem fiatal, ötvennégy éves Sobieski János haladt, aki egyszer már tíz évvel ezelőtt a moldvai Chocimnál nagy győzelmet aratott a törökök felett: lóhátról is jól látszott testes, rendkívül erős és az átlagosnál magasabb alakja, feltűnő sasorrát és lecsüngő bajuszát ovális arc keretezte. Vértes lovasaival és a tüzérséggel csak nehezen kapaszkodott fölfelé a Weidlingbach völgyéből felvonulási területükre, ez okozta késői harcba lépésüket is. Ám, amikor felértek a magaslatra – a török krónikás szerint – félelmes látvány tárult a Bécsnek hátat fordító oszmán sereg szeme elé: „a gyaurok... osztályai sötétkéek vértzetükben viharfelhőkként tűntek fel a hegyoldalon. Egyik szárnyukkal az oláhokkal és a moldvaiakkal szemközt, hátukban a Duna-parttal, és másik szárnyukkal túlnyúlva a tatárok legszélső osztályain, beborítottak erdőt és mezőt, miközben sarló alakú csatarendben álltak fel. Mintha fekete szurokláva folyt volna le a hegyről, hogy mindent, ami útjába kerül agyonnyomjon és felperzseljen. Így támadtak azzal a szándékkal, hogy két oldalról karolják át az iszlám harcosait...”

És Kara Musztafának nem volt hatékony eszköze, amivel megállíthatta volna a lengyel lovasság rohamát. Először elvonta a jobbszárnyról Ibrahim pasa csapatait, de Sobieskinek így is sikerült felzárkóznia a balszárny és a derékhad harcvonaláig. Ekkor a felmentő sereg valamennyi vezére felismerte a nagy lehetőséget, hogy a már egész vonalon hátráló ellenséget egyetlen utolsó rohammal elsöpörjék. Lotharingiai Károly merész fordulattal jobbra vezette csapatait, s ezzel a törökök jobbszárnyát a szászok felé szorította: a török front itt összeroppant. A balszárnyon még tartották magukat az oszmánok és elkeseredetten harcoltak a hernalsi szőlőskertekben előnyomuló lengyel lovassággal, de már nem volt kétséges az ütközet kimenetele. Kara Musztafa utolsó kétségbeesett kísérlete sem sikerült, amikor ágyútűzzel akarta feltartóztatni őket. A lengyelek áttörték a török-tatár vonalat és megrohmozták a nagyvezér táborát. Ő maga és kísérete a Szent Zászlóval harcolva vonult vissza. Emberei közül sokan, köztük íródeákja, számos pasa és aga meghalt vagy megsebesült, vörös zubbonyos testőrsége utolsó szálíg elesett. A nagyvezér azonban nem akarta elhagyni a csatateret, úgy tűnt, hogy elszánta magát a halálra. A mellette álló Oszmán aga, a szpáhik parancsnoka ekkor állítólag így fordult hozzá:

– Uram, légy kegyes! Minden elveszett immár. De a te életed a sereg lelke, ha feláldozod magad, akkor az iszlám egész serege vész el. Kérlek, induljunk!

Azzal az aga kebelébe rejtette a Szent Zászlót, és másfél órával napszállta előtt a nagyvezérral együtt elhagyta a sátortáborát a hátsó kapun át. A vereségtől feldúltan, egyszer az utat is eltévesztve az éjszaka sötétjében menekültek Győr felé.

A körülzárt Bécs védői egész napon át szinte elviselhetetlen megterhelést viseltek el: szorongva figyelték az ütközet eseményeit, s a janicsárok utolsó rohamát is vissza kellett verniök. De amikor az oszmánok ellenállása összeomlott és délután két órakor Badeni Lajos dragonyosai elérték a Schottentort, Starhemberg gróf elrendelte a kitörést. A két tűz közé került janicsárok számára nem maradt más, mint a menekülés. Bécs felszabadult.

Sobieski János szeptember 13-án éjjel levelet írt a nagyvezéri sátorban feleségének, a francia d'Arquien márkilányának, a szép Maria Kazimierának:

„Szívem-lelkem egyetlen vigasza, gyönyörűségem, kedvesem, Marysienkám!

Mindenkor dicsőséges Urunk és Istenünk népünket oly dicső győzelemre vitte, melyhez hasonlóról sem hallottak még az elmúlt századok. Valamennyi ágyú, az egész tábor és felbecsülhetetlen kincsek kerültek a kezünkre. Az ellenség hullái borítják a futóárkokat, a csatateret és a tábort, a megmaradtak hanyatt-homlok menekülnek. Tevéiket, öszvéreiket, marháikat és juhaikat csapataink ma kezdik befogni, és a foglyul ejtett törököket falkában hajtják maguk előtt, mások pedig, különösen a renegátok, jó lovakon és szép öltözetben jönnek hozzánk. Az egész oly valószínűtlen volt, hogy ma a városban és nálunk a táborban is hatalmába kerítette a köznépet a félelem, mert azt hitték, és nem tudták nem azt hinni, hogy visszatér az ellenség...”

De nem. Kara Musztafa demoralizált egységei rendezetlenül özönlöttek Magyarország felé. A katonák és a bécsi polgárok pedig féktelen zsákmányolásba kezdtek. A bajorok és a lengyelek megitták az elővárosokban tárolt több ezer akó bort. Ami megmaradt, azt elvitték, vagy vad féktelenségükben kifolyatták. A polgárok – mivel a városkapukat az ostrom előtt befalazták – átmásztak a romos bástyákon, palisádokon (cölöpsorokon), futóárkokon, és a katonákkal együtt előzönlöttek a tábort. Az ott talált holmi tömegétől és gazdagságától szinte ámulatba estek. Hogy mi mindent halmozott fel a török, azt maga Szilahtár Mehmed török történetíró mondja el, visszaemlékezve az augusztusi napokra, amikor „a szultáni sereg igen sok jó harcosa összeadta magát a zsákmányra éhes tatárokkal, és 10-12 napos portyázásokat tett az ország belsejébe... Csak a mindentudó Allah ismeri a zsákmány mértékét, amit eközben ejtettek: birkákat, marhákat és lovakat, arany- és ezüstneműt, valamint drágaköveket, karcsú csípőjű, magas növésű, szőke hajú lányokat, akiknek szemöldöke, mint a félhold, szemük vágása, mint a mandula, aranyszöveteket és brokátokat, drága kelméket, valamint egyéb értékes jószágokat. Rogyásig megpakolva és dúskálva a hatalmas zsákmányban, amelyenben seregnek még nem volt része, mióta az iszlám haderők Rumélia (a török birodalom délkelet-európai tartománya) földjére tették a lábukat, tértek vissza a Bécs alatti táborba...” Mindez most a győzteseké lett.

A császári fegyvertárat is alaposan feltöltötték a zsákmányolt hadi szerekkel: 117 ágyút, 1966 mázsa lőport, 3000 mázsa ólmot, 20 000 kézigránátot, 2000 gyújtó lövedéket, 18 000 tömör ágyúgolyót, 1000 bombát, 8000 muníciós szekeret és egyéb fegyvert vettek számba.

A foglyok nagy részét már nem tudták kiszabadítani, mert sok szerencsétlent még az összeomlás órájában lemészároltak a törökök. A veszteség egyébként ennél jóval nagyobb volt: szeptember 12-én 10 000 török harcos és 1500 keresztény katona esett el a Kahlenberg tövében, az ostromlott Bécs őrségének több mint felét elveszítette, nem szólva a török portyák során legyilkolt és elhurcolt ausztriai lakosokról.

Egyelőre azonban nem a pusztítás, hanem a diadal számított, amit Sobieski János fővezér igyekezett is kihasználni. Miután megtekintette az ostromműveket, kinyilvánította Starhembergnek azon óháját, hogy megtekintse Bécset. A városparancsnok udvariasan megpróbálta elhárítani a kérést, mert illetlenségnek tartotta, hogy a császár előtt a lengyel király lépjen be a városba. Sobieski azonban keresztülvitte akaratát, és végigvonult Bécs utcáin, ahol a nép nagy ovációval fogadta. A diadalmenet az Ágoston-rendi templomban érte el csúcspontját. Az itt tartott istentisztelet végén a lengyel uralkodó belekezdett a *Te Deumba* – ez szintén a császárt

illette volna meg elsőként!

Lipót a diadalmenet másnapján, szeptember 14-én érkezett meg Bécsbe. Harangzúgás és ágyúdörgés közepette vonult a Stubentoron át a székvárosba, ahol a város vezetői fogadták, majd részt vett a Stephanskirchében a Kollonich püspök által celebrált nagymisén.

A császár 15-én elindult, hogy üdvözölje a győztes csapatokat. A bajorokkal St. Marxnál találkozott, a lengyelekkel Schwechatnál. A Habsburg uralkodó és Sobieski között szerencsétlenül zajlott le a találkozás. Nyilván nem csak az etikett merev szabályai okozták – amelyekről egyébként Schaffgotsch gróf előző nap egyezkedett a lengyelekkel –, hogy a császár egyszerűen levegőnek nézte a király kíséretét. Sobieskivel még csak váltott néhány illedelmes latin szót (egymással szemben állították meg lovaikat, mert előzőleg nem tudtak megegyezni, hogy ki kerüljön a másik jobbára), de a lengyel király fiát, Jakab herceget nem üdvözölte és az urakat meg sem látta. A kínos találkozás után szó sem lehetett arról, hogy a herceg számára megkérjék a császár leányának, Mária Antóniának a kezét, amivel János király a tervezett örökös lengyel királyságot szeretne volna családja számára megalapozni.

Közben a Győr melletti táborban Kara Musztafa, amennyire lehetett, rendbe szedte vert hadát. Néhány főtisztet, akik gyáván megfutottak, lefejeztetett. Török krónikások leírják, hogy amikor a fülébe jutott, hogy a kahlenbergi csatában a jobbszárnyat vezető Ibrahim az elsők között érkezett a győri táborba, maga elé rendelte őt és a vereség miatt érzett kétségbeesett dühét a szerencsétlen pasára zúdította:

– Te istentelen gazfickó! Minden leveledben azt írtad, hogy a bécsi várat könnyű bevenni, mert annak csekély az őrsége és alig erősítették meg. Ezt állítólag biztos forrásból tudtad, és azt tanácsoltad, hogy érdemes lenne hadjáratot indítani oda. És most te a gyaurok elleni harcban ellenállás nélkül elsőként menekültél és idesiettel. Anélkül, hogy a Szent Zászló és a hadvezéred miatt izgattad volna magad, letelepedtél a sátradbán, mintha a legnagyobb hőstettet hajtottad volna végre.

A budai pasa szóhoz sem tudott jutni.

Kara Musztafának nem volt igaza. Ibrahim tapasztalt harcos, jó katona volt. Bűnbakot azonban találni kellett, s a nagyvezér érkezettnek látta az időt, hogy régi keletű gyűlölködésükre is pontot tegyen. Őt is a többi főtiszt sorsára juttatta: a tábor „akasztófahegyén” egy darab sátortartó kötéllel megfojtatta. A helyére Kara Mehmed diyarbakiri pasát állította, majd négy napi pihenő után, szeptember 17-én továbbvonult Buda felé.

Schulhof Izsáktól, a budai zsidó közösség egyik tagjától tudjuk, hogy a menekülők többsége sebesülten, elcsigázva és éhesen érkezett meg a város falaihoz 21-én. Maga a nagyvezér – amint Schulhof írja – „megkeseredett... megdühödött és megfáradott... a kard elől való futásban...” Mégis azonnal munkához látott. Első dolga volt a győzelem látszatát kelteni, ezért a hadjáratban kitént 112 török harcosnak ünnepélyes szertartás keretében átnyújtotta a szultántól küldött díszruhákat. Majd összeharagolt a közeli várak őrségét és Kara Mehmed keze alá adta, hogy megállíthassa az üldöző keresztény sereget, amely szeptember 21-én már Pozsony magasságában állott.

A nagyvezér gyors és határozott intézkedései arra vallanak, hogy nem látta reménytelennek helyzetét, és nem állt szándékában béketárgyalásokat kezdeni a bécsi

udvarral. Pedig Lipót császár és hívei arra számítottak Bécs felmentése után, hogy a török békét kér. Minthogy ez nem történt meg, titokban Maurocordato portai tolmács útján értesítették a nagyvezért, hogy az udvar kész a béketárgyalásra. Kara Musztafa válasza azonban nem hagyott kétséget aziránt, hogy a háborút folytatni kell.

Ezt kezdettől fogva sürgette Lotharingiai Károly, aki a bécsi győzelem után azonnal üldözni akarta az ellenséget, hogy Érsekújvár vagy Esztergom elfoglalásával már Magyarországon rendezkedhessen be téli szállásra, s aztán tavasszal újra megindíthassa a hadműveleteket. A birodalmi erők viszont befejezettek tekintették küldetésüket: III. János György szász fejedelem kiadta seregének a hazatérésre szóló parancsot, Miksa Emánuel sem akart tovább maradni bajorjaival, a frankok és a svábok pedig kijelentették, hogy rendjeik hozzájárulása nélkül nem vehetnek részt a további háborúban. Sobieski Jánost – akit Lipót mélyen megbántott merevségével a schwechati találkozón – csak igen nehezen tudta megnyerni Lotharingiai Károly. Szerencsére a herceg elgondolását Buonvisi, a pápa bécsi nunciusa és a velencei követ is támogatta, mire János király is késznek mutatkozott a harc folytatására. Sobieski először egyenesen Buda visszavívására tett javaslatot, de a vár előterének katonai biztosítását előbb meg kellett oldani, ezért a Haditanács október 2-án Lotharingiai Károlynak a párkányi erősség, s azután Esztergom ostromára vonatkozó tervét fogadta el.

A Duna mentén haladó szövetséges csapatok ekkor még nem tudták pontosan, hogy Kara Mehmed budai pasa milyen tetemes haderővel közeledik a hajóhídon át Párkányhoz.

Az Esztergom védelmét szolgáló hídfőállást a törökök alaposan megerősítették: a négyszögletes alaprajzú, erős palánkkal és tömésfallyal ellátott erősséget három oldalról széles árok övezte, keleti oldalán a Duna folyt. A nyugati falszakasz két sarkán ágyúkkal megrakott bástyák magasodtak. Két kapuja közül az egyik Komárom felé, a másik az esztergomi hajóhídra nyílt.

A szövetségesek október 7-én érkeztek a hídfőállás közelébe. Sobieski János, aki talán a három héttel korábbi lovasrohamot akarta megismételni, abban a hiszemben, hogy csekély őrség védi Párkányt, gyalogsági támogatás és tüzérségi előkészítés nélkül, 5000 lovassal akart rajtaütöni az ellenségen. Lotharingiai Károly tanácsa ellenére, elszakadva a főseregtől, egyenesen Kara Mehmed karjai közé futott, aki néhány kilométerre a hídfőállástól lest vetett neki. 2000 lengyel lovas életébe került a könnyelműsége; őt magát és fiát az idejében érkező császári előőrsök mentették ki szorult helyzetükből.

Két nappal később a császári csapatok és a lengyelek egyesült erővel újtották meg a támadást. A jobbszárnyon, a Dunára támaszkodva Lotharingiai Károly parancsnoksága alatt Badeni Lajos lovasai álltak fel, mellettük Bécs védőjének, Rüdiger Starhemberg grófnak a gyalogosai. A balszárnyon, a lengyelek élén Sobieski. A derékhadat Hans Dünnewald generális lovassága alkotta. Velük szemben a Garam és a Duna szegletében Kara Mehmed harcosai sorakoztak fel a hídfő védelmére. A támadást ők kezdték meg a lengyelek ellen. Dünnewald gróf azonban rohamra vezényelte vérteseit, akik megbontották a támadók sorait, mire Starhemberg is megindította gyalogságát. A törökök meghátráltak és a szárazföld egyre kisebb darabjára szorultak vissza. Most már az egész keresztény sereg támadásba lendült. Lotharingiai Károly előrevezényelte a

tüzérséget, amely lőni kezdte az erősséget és a hajóhidat. A hídfőállás hamarosan elesett. A muszlim harcosok egy része a Garam torkolatánál próbált átgázolni Nógrád vára felé, a többség azonban a Dunába vetette magát, vagy a hajóhídon át igyekezett menekülni. Hatalmas tömeg tülekedett rajta, amikor váratlanul leszakadt: talán néhány jól célzott ágyúgolyótól, vagy maga Kara Mehmed tépette fel, aki sebesülten vergődött át, s félt, hogy üldözik. A menekülők most már úszva igyekeztek az esztergomi partra, sűrű ágyútűzben: sebesültek, fuldoklók és halottak borították a Duna vizét. Aki odaát rekedt, egy szálig elveszett, vagy fogságba esett. A látvány hátborzongató lehetett az esztergomi vár bástyáiról. Ide igyekeztek azok, akik túléltek a katasztrófát.

Esztergom ekkor a Várhegyen épített erődítményből, a Duna-parton fekvő Vízivárosból és a vártól délre eső Rácvárosból állott. Az erősséget a Várhegy sziklaperemén körbefutó fal övezte, amelyet a vízpart felőli oldalon meredek hegyoldal tett megközelíthetetlené. Keletről kettős falrendszer biztosította a védelmet. Délkeleti irányban a Várhegynél magasabb Szent Tamás-hegyen kis török palánkerődítmény állt.

Október 13-án a szövetségesek Esztergom fölött, a vár ágyúinak hatótávolságán kívül összeállították a Komáromból leúsztatott hajóhidat, és megkezdték az átkelést. Közben a törökök felégették a Rácvárost és a Szent Tamás-hegyi palánkot, majd visszavonultak a Vízivárosba és a várba. 22-én bezárult körülöttük az ostromgyűrű: a császári lovasság és a gyalogság keleti és déli irányból, az időközben mégiscsak megérkező bajorok észak-északkelet felől vonultak fel, a lengyelek – soraikban a brandenburgiakkal – egyelőre a párkányi oldalt biztosították. A tüzérséget a Szent Tamás-hegyen és a vártól észak-északkeleti irányban helyezték el, sőt a folyó túlsó partján egy lengyel ütegállást is telepítettek, hogy a várat és a Vízivárost több oldalról tűz alatt tarthassák. Közben a bajorok északkelet felől kiépítették futóárkaikat, és október 25-én sikeres gyalogsági rohamot intéztek a gyengén védett Víziváros ellen. A vár keleti falán is jókora rés tátongott már, amikor Lotharingiai Károly megindította katonáit a környező magaslatokról. A védők heves ágyú- és puskatüze azonban visszavetette őket. A herceg mégis úgy döntött, hogy megadásra szólítja fel az őrség parancsnokát, aki 24 óra gondolkodási időt kért. Az ostromlók ágyútűzzel igyekeztek kedvező döntést kicsikarni, ami sikerült is. Noha Arszlán pasa és Bekir pasa 6000 főnyi őrséggel, 50 ágyúval és 1000 mázsa puskaporral néhány hétig tarthatta volna magát, mégis a kapitulációt választották, hogy embereiket és felszerelésüket átmenthessék Buda védelmére. Október 26-án éjjel Lotharingiai Károly főhadiszállásán megtárgyalták a feltételeket, amelyeknek értelmében 28-án a várőrség, s mintegy 6000 főnyi polgári lakos szabadon elvonulhatott Esztergomból, a töröknek öltözött kurucok kivételével, akik részt vettek a vár védelmében.

A Bécs mellett megvívott ütközettől az esztergomi várból lefelé kanyargó török menetoszlop látványáig mindössze 45 nap telt el. Vajon milyen gondolatokat indított el, milyen cselekvésre készítette a magyarokat ez a másfél hónap, amely tele volt feszültséggel, kétkedéssel és reménnyel, és sokak által nem várt katonai sikerekkel? Mit tudunk e néhány hétben a magyarokról? Hiszen Bécs, Párkány és Esztergom alatt alig hallunk róluk – mindenütt idegenek: ausztriaiak, bajorok, szászok, frankok és lengyelek, egy nemzetközi szövetség tagjai harcolnak a török ellen.

Kényszerű csatlakozás a törökhöz, nagyfokú bizonytalanság és szorongás, legfeljebb

reményteli várakozás jellemezte a nemesség magatartását ezekben a hetekben. Még a kahlenbergi csata után sem ismerték föl az események jelentőségét. Igaz, Szilahtár török krónikás szerint Zrínyiről és Batthyányról olyan hír érkezett szeptember 14-én, hogy a melléjük adott 4000-5000 főnyi török végvári katonaságot legyilkolták, a korábban behódolt erődítésekéből és palánkokból pedig „a fellázadt magyarok elkergették a török helyőrséget”. Az igazság azonban az, hogy ezek inkább Kara Musztafával együtt menekültek; a nagyvezér Pápa és Veszprém török parancsnokát ki is végeztette a várak elhagyása miatt.

Sokan el sem hitték a törökök a bécsi vereségét. A közvéleményt inkább az jellemezte 1683 őszén, amit Trencsén vármegye főispánja írt szeptember 27-én: „Századik része sem igaz annak, akit mind győzhetetlen török császár ereje, mind peniglen urunk őnagysága (ti. Thököly) fényes tábora felől hamisan költöttek.” A nagyvezér csak azért vonult el Bécs alól – vélték –, mert a budai pasa elárulta, de őt megfojtatta, és visszatért Bécs alá „...sőt, ami nagyobb, maga a török császár is személye szerint sok álgyúkkal éjjel-nappal utána megyen”.

Mint a keleti világ palackjából kiszabadult legyőzhetetlen óriás, úgy terpeszkedett a török ereje és hatalma a köztudat fölött. Csak nagyon kevesen hitték, hogy Bécs alatt megfordult a kocka. És akik hittek benne, azok is féltek, mert Vasvár tanulsága arra intette őket, hogy ha győz is a császár, békét köt újra a szultánnal.

A nádor 1683. szeptember végén szétküldte az általános felkelésre hívó parancsot, de nem sok sikerrel. Magyarországra csendesesen ráborult a tél, s a behavazott városok és falvak lakói újragondolhatták a múltat és a jövőt...

Kara Musztafának is át kellett gondolnia az elmúlt időszak történetét. A párkányi csata hírére felkerekedett seregével Budáról és elindult Belgrád felé. Az újabb vereség már túl sok volt számára. A Duna mentén haladva végiggondolta mindazt, ami történt, s talán rájött, hogy tévedett. Az egykor Mehmed Köprülü nagyvezér házában nevelkedett ifjúból jó katona és tehetséges hadvezér lett. Szorgalmasan teljesítette feladatait, bátran csatázott, egyetlen gyengéje a pompakedvelés volt. Most mégis jóvátehetetlenül hibázott: alapvetően rosszul értékelte a tényleges erőviszonyokat, amikor Bécs ellen fordult. Tudta, hogy Európa legnagyobb hadereje, a francia királyé nyugaton a Rajnát fenyegeti, szinte biztos volt abban is, hogy a franciák felé tekintgető lengyel király nem áll az útjába, és Duna-vidéki hűbéresei: Thököly Imre és Apafi Mihály az ő parancsát lesi majd. Mégis minden másképpen történt, mint ahogy ő eltervezte.

Kara Musztafa alig hat hete időzött Belgrádban, amikor beteljesedett a sorsa. A török krónikás szerint december 25-én déli imájához készült, s már kiterítette az imaszőnyeget, és imámja, Mahmud effendi elvégezte a bevezető rítusokat, amikor kintről lovak nyihogása hallatszott. A nagyvezér, kíváncsian kitekintett, s látta, amint a janicsárága, mögötte a főkamrás és a testőrök parancsnoka közeledik.

– Fejezzétek be az imát, imám effendi – fordult a körülötte állókhoz.

Kisvártatva belépett három férfi. Az aga megcsókolta a nagyvezér ruhája szegélyét, a főkamrás pedig így szólt:

– A mi főméltóságú padisahunk kéri tőled a rád bízott birodalmi pecsétet és a Szent

Zászlót.

– Ahogy a padisah parancsolja – engedelmeskedett a nagyvezér. Levette a melléről a pecsétet, majd odahozta a zászlót is és átadta.

– Halálra ítélték engem?

– Igen, ennek így kell lennie – válaszolta a főkamrás. – Allah engedje, hogy tiszta hittel halj meg.

– Nos, akkor terítsétek ki ismét a szőnyeget.

Kara Musztafa elmondta a déli imát, anélkül, hogy a legcsekélyebb figyelmetlenséget elkövette volna, azután még a személyes imáját is, majd a szolgálkhoz fordult:

– Most menjetek ki! És emlékezzetek meg rólam!

Saját kezűleg levette turbánját, s csak ennyit mondott:

– Jöhetnek.

Amikor a hóhérok beléptek és előkészítették a kötelet, belenyugodva sorsába kérte őket:

– Rendesen tegyétek föl!

Majd megemelte szakállát.

A két hóhér hurkot tekert a nyaka köré, s kétszer vagy háromszor meghúzta.

Öt év múlva, 1688 őszén sírrablás történt a császári csapatok által visszafoglalt belgrádi várban. Noha a török fronton még a zöldfülű újonc is tudta, hogy az iszlám sírokban nincs mit keresni, a helyőrség öt muskétása, akiket török foglyok vezettek Kara Musztafa nyughelyéhez, mégis felbontották a sírt. A sötét katonai babonák szerint ugyanis egy kivégzett ember koponyájával igen hasznos varázslatokat lehetett űzni: gyógyító kenőcsöket előállítani, elrejtett kincseket megtalálni, sebezhetetlenné válni az ellenséges puskagolyókkal szemben, ugyanakkor bűvös golyókat önteni, meg más efféle hasznos dolgokat művelni. A sírrablókat azonban tetten érték, és zsákmányukat átadták a városparancsnoknak, Guido Starhembergnek.

Starhemberg a koponyát még abban az évben elküldte Kollonich püspöknek. Feltehetőleg azért, mert az a hír járta, hogy Kara Musztafa 1683 nyarán megfogadta: Bécs elfoglalása után saját kezűleg veszi fejét a püspöknek, mint a védelem egyik szervezőjének. A Bécsbe visszakerült trófeát a püspök hamarosan átadta a polgári fegyvertárnok kérésére, aki elhelyezte az 1683-as hadjárat relikviái közé „örökös emlékül”.

Buda török kézen marad

Háború vagy béke? – vetődött fel a kérdés 1683 végén, 1684 elején. A bécsi, párkányi és esztergomi diadal nehéz választás elé állította a bécsi politikai és katonai vezetést. Tudták, hogy a török korántsem szenvedett döntő vereséget, és hosszú, költséges háború előtt állnak. Lipót császár hónapokon keresztül tartózkodó magatartást tanúsított, a győzelmek ellenére is szívesen kiegyezett volna a Portával a status quo alapján, ha erre a szultán hajlandóságot mutatott volna. IV. Mehmed azonban nem tudta, vagy nem akarta fölmérni az európai erőviszonyokban beállott változást, és talán a francia udvar titkos biztatására, s esetleg presztízsből is, mereven ellene szegült a megegyezésnek.

Ilyen körülmények között vetődött fel 1683 végén a János Fülöp mainzi érsek által húsz évvel korábban fölvázolt szövetség terve. Éppen a legjobbkor, mert megadta azt az impulzust, amely szükséges volt a háború vállalásához: Lipót ugyanis egyedül, csupán örökös tartományaira támaszkodva gyengének érezte magát a küzdelem folytatására. A császári diplomácia újra a német fejedelmek felé fordult, s a korábbi szerződések megújításával biztosította részvételüket a következő hadjáratban. Ugyanakkor Ince pápa és diplomatái is színre léptek, s az adott politikai erőviszonyok figyelembe vételével segítettek létrehozni a nemzetközi szövetséget.

Az ügy megvalósításának lelke kétségkívül a pápa volt, aki fiatalemberként határozta el, hogy életét a török elleni háborúnak szenteli. Nemcsak hatalmas pénzügyi forrásait nyitotta meg Lipót számára, hanem diplomatái segítségével is mindent megtett, hogy ellensúlyozza XIV. Lajosnak az európai politikában végrehajtott manővereit, hogy a lengyel királyt minden csábítgatás közepette is megtartsa a császár oldalán, s hogy Velence segítségét megszerezze. Az észak-itáliai köztársaság jelentős pénzügyi és katonai erőforrásokkal rendelkezett. 1645 óta kétségbeesett küzdelmet folytatott a törökök Kréta elleni inváziója, s a boszniai pasa Dalmáciába irányuló támadásai ellen, de háborúzott az Égei-tengeren is, elsősorban a Dardanellák kijáratánál.

XI. Ince pápa hónapokig dolgozott nunciusaival, főleg bécsi követével, Buonvisivel és Marco d'Aviano kapucinus misszionáriussal – akik nemcsak jó diplomatáknak, hanem fanatikus agitátoroknak is bizonyultak –, mire kiegyenlítette a felek közötti ellentéteket. 1684 tavaszán megalakult a török elleni nemzetközi szövetség, a Szent Liga. Sobieski János március 5-én. Lipót császár március 28-án, Marco Antonio Giustiniani velencei dózse április 25-én írta alá a Liga okmányát.

A szövetséglevélben mindhárman kötelezték magukat a török megtámadására: Sobieski János Kamieniec, Podólia és Ukrajna térségében, Lipót császár Magyarországon, Velence pedig a Földközi-tengeren és a Balkánon. Abban is megállapodtak, hogy csakis együtt, külön-külön sohasem kötnek békét a Portával.

Alig száradt meg a tinta a szerződésen, máris veszélybe került a török elleni hadjárat ügye: XIV. Lajos április végén megtámadta a német birodalomhoz tartozó Luxemburg várát, s a császár seregeinek egy részét a Rajnához küldte. Szerencsére pápai

közreműködéssel elsimult a válság, és XIV. Lajos augusztusban húsz évre szóló fegyverszünetet kötött Lipóttal. A Habsburg haderő teljes erejével Magyarország felé fordulhatott.

1684 kora tavaszán előkerültek Montecuccoli tervei, amelyeket jó két évtizede dolgozott ki a Duna-medencében megvívandó török háborúhoz. Az Udvari Haditanács most ezek alapján jelölte ki a hadoszlopok útvonalát és feladatait: a 40 000 emberből álló főszereg Lotharingiai Károly vezetésével nyomul Buda irányába. A 7000 fős balszárnyat Felső-Magyarországon Thököly ellen Hans Schultz altábornagy vezeti. A jobbszárny a Dráva mentén Eszék felé halad 11 000 emberrel, Leslie tábornagy parancsnoksága alatt. Feladata: az eszéki hídnál elvágni a Balkán felől felvonuló török hadsereg útját. A negyedik hadtest, mintegy 10 500 katonával Ausztria védelmét látja el a nyugat-magyarországi területsávon.

Buonvisi az eljövendő felszabadító háború alapelvéről már 1683 végén így tájékoztatta a pápát: „nem akarnak Érsekújvár ellen vonulni, nehogy ez feleméssze a sereget, hanem inkább Budára gondolnak, s ezáltal a Duna folyását hatalmukba keríteni, Magyarországot kettévágni, s a törököt megfosztani a raktáraktól, mert Buda után eselnék Székesfehérvár, s ezáltal a többi vár rá lenne kényszerítve, hogy magát megadja”. A döntés meghozatalában kétségkívül szerepet játszott az előző év sikersorozata, de méginkább Buda jelentőségének tudata, amely magával ragadta a politikai és katonai vezetőket, Lotharingiai Károlyt éppúgy, mint Badeni Hermannt, a Haditanács elnökét és unokaöccsét, Badeni Lajost. Egyedül Rüdiger Starhemberg emelte fel szavát a vállalkozás ellen, de hiába hangoztatta, hogy Érsekújvár vagy Eger ostroma biztos sikert hozna, míg Buda megtámadása kockára teszi az aránylag kis létszámú főszereget és az eddig elért eredményeket. Higgadt beszéde nem talált meghallgatásra.

Európa akkor már a nagy várakozás lázában égett. Prognosztikonok láttak napvilágot, amelyek úgy mondták, hogy a Mindenható, aki a leghatalmasabb birodalomnak is határt szab, a közeli jövőre tette a török birodalom végét. Gyermeteg jóvendölések születtek a keresztény fegyverek várható győzelméről és Buda visszavételéről. Közszájon forgott, hogy egy budai sziklaüregben két kísértet jelent meg keresztény ruhába öltözve. Az eset hírére Kara Mehmed pasa – árulástól tartva – janicsárokat küldött a barlang befalazására. A katonák azonban úgy megrémültek, hogy jórészt elfutottak, a többiek pedig az átélt izgalmak hatására leromlott testi állapotban kerültek vissza. Ez a pasának még nagyobb gondot okozott, ezért kegyelmet ígért három keresztény fogolynak, ha bemerészkednek az üregbe, és kiderítik a kísértetek mibenlétét. A raboknak nem volt vesztenivalójuk, és bementek a barlangba, ahol a legenda szerint a szellemek így szóltak hozzájuk:

– Szegény keresztények! Isten megkönyörült nyomorúságtokon és elhatározta, hogy tüzes ostorával megrendszabályozza a török birodalmat. Fogjátok ezt a kardot és vigyétek el a pasának, annak jeléül, hogy a keresztények beveszik Budát, és a pasa feje ilyen kard hegyére kerül.

Égi jelet is láttak, amely megint csak a keresztény fegyverek diadalát jelezte: a félhold mellett két másik hold állott, és mind a hármat egy nagy kereszt kötötte össze. A sápadt félhold azonban visszavonult a kereszt elől nyugat felé, s a másik kettő is elhalványult, úgyhogy a kereszt most már egymagában tündökölt az égen.

Lotharingiai Károly fővezér 1684. május végén indult el a fősereggel Vágsellyéről Buda ellen. Az elővéd Rüdiger Starhemberg vezetésével június 10-én elérte a Buda szempontjából fontos Visegrádot, amelynek őrsége három napi ágyúzás után megadta magát. Károly herceg ezután tovább akart nyomulni Buda felé, de értesült róla, hogy Bekri Musztafa szerdár (hadseregparancsnok) serege – amelynek Leslie tábornagy drávai hadseregcsoportja ellenére sikerült átkelni a Dráván – már Budához érkezett. Tervét akként módosította, hogy Esztergomnál átkel a Duna bal partjára, és előbb Pestet veszi birtokba, hogy zavartalanul ostromolhassa Budát.

A Pest felé vonuló császári sereget Vácnál 15 000 főből álló török had tartóztatta fel, amelyet a budai pasa vezetett. A keresztények olyan heves támadást intéztek a Duna partján felsorakozott oszmánok ellen, hogy soraikat hamar megingatták, s kétórás küzdelemben meghátrálásra kényszerítették őket. A menekülők egy része Vác falai mögé húzódott, de a császári csapatok még aznap ostrom alá vették a várost, amely késő este megadta magát. Június 27-e volt. Szent László ünnepe. Egy császári hírszerző szerint a Rüdiger Starhemberg által vezetett egységben magyarok is harcoltak, akik a csata előtt a nagy király segítségét kérték a győzelemhez.

Három nap múlva Károly herceg megszállta a török által kiürített Pestet. Elhagyott, éggő városba vonult be; a Budára átvezető hajóhidat is felgyújtották a törökök. A császári sereg ekkor visszahúzódott Vádra, és a Szentendrei-szigetnél épített hajóhídon kelt át a Dunán, hogy észak felől közelítse meg Budát. Musztafa pasa mindenképpen Buda előterében akarta feltartóztatni a herceget, ezért 21 000 emberrel Szentendrénél állta útját, de a törökök július 10-én itt is újabb vereséget szenvedtek. A pasa ezután jobbnak látta, ha visszavonul, s Buda védelmében, attól mintegy húsz kilométerre délre, Hamzsabégnél (Érd) táborozik le. Július 14-én a 38 000 főből álló császári sereg Buda alá érkezett.

A francia király bécsi követe, Cheverny által „elég gyengének” minősített csapatok irányítását ketten látták el: Lotharingiai Károly, aki inkább a török felmentő sereg elleni hadműveleteket irányította, és helyettese, Rüdiger Starhemberg, akire a tulajdonképpeni ostromot bízta. A lovasságot Aeneas Caprara, a tüzérséget Eugène Croÿ herceg dirigálta.

Július 18-án Esterházy nádor vezetésével 8000 magyar érkezett a táborba: vármegyei csapatok, a végvárok őrségének egy része és szabadlegények. Eljöttek a „megtért” főurak is, akiknek a császár az év elején megbocsátott: Draskovich országbíró, Batthyány Ádám, Czobor Ádám 500-500 lovast állított ki, s hasonló létszámú katonaságot hozott magával a nádor, Zrínyi Ádám és Széchy Péter. Elküldte katonáit az esztergomi és a kalocsai érsek is. További 3000 magyar vett részt – az ostromló sereg biztosítására – Érsekújvár körülvédelmében, 2000 magyar a Rába-vonalat védte, 2000-en pedig a Dráva menti hadoszlopot erősítették. Ugyanakkor még mindig 20 000 kuruc harcolt a másik oldalon, Thököly seregében.

Az első napok gyors sikereket hoztak, és az optimistákat igazolták: elfoglalták a gellérthegyi török erődítményt, és három napig tartó tüzérségi előkészítés után július 19-én a Vízivárost, július 22-én pedig Károly herceg négy órás küzdelemben súlyos vereséget mért Hamzsabégnél Musztafa pasa felmentő seregére.

A rendszeres ostrom megkezdése azonban számos nehézségbe ütközött, amelyek a

kezdetől fogva óvatosabb Starhemberget igazolták. A támadók két oldalról próbálkoztak. Starhemberg a Naphegy felőli oldalon a Fehérvári-kapu és melléke ellen tűzte ki a támadás főirányát, egy másik oszlop a vár északnyugati sarkán álló Esztergomi-rondellánál kezdte kiépíteni állásait. A vár magas falainak idő előtti megrohanása óriási veszteségekkel járt volna, ezért fel kellett készülni a rendszeres ostromra: tüzérségi ütegállások, a várfalig kígyózó vívóárkok és sáncok épültek. Dolgozott a tüzérség: 70 darab különböző kaliberű ágyú és mozsár ontotta lövedékeit a falakra és a vár belsejébe, de az őrség megfeszített munkával újra és újra betömte a réseket. Augusztus 10-én érzékeny veszteség érte őket: egy becsapódó ágyúgolyó halálra sebezte a védelmet irányító Mehmed pasát. Helyére az „erős akaratú, vakmerő és bölcs Sejtán (Sátán) Ibrahim” lépett, „aki Allah segítségével bölcsen intézkedett, az ellenség stratégiájával szemben tudást és bátorságot állított harcba”. De a pénzt sem sajnálta, mert gazdagon megjutalmazta azokat a gázikat (az iszlám szent háború katonáit), akik kitörésre vállalkozva megharcoltak az ellenséggel, s onnan levágott fejet vagy foglyokat hoztak. A harc ádázul dúlt, s a jutalmat azok is megkapták, akik hadiszert, deszkát, lapátot vagy ásót szereztek. A törökök egymást biztatva naponta kétszer is kicsaptak a császáriakra, akik „a diadalmas gáziknak nem bírván ellenállni”, sokszor megfutottak. Így a gyalogság lassan haladt az árokásással, s közben súlyos veszteségeket szenvedett. Lotharingiai Károly augusztus 14-én azt jelentette Bécsbe, hogy serege az elesettek, sebesültek és betegek nagy száma következtében 21 000 főre apadt. A várbeliek létszáma 9000-10 000 lehetett.

Súlyos helyzetben voltak a császáriak, amikor szeptember közepén – a francia királlyal húsz évre megkötött fegyverszüneti egyezménynek köszönhetően – csapaterősítések érkeztek: 8000 bajort Miksa Emánuel vezetett a táborba, és 4000 svábföldi, s néhány ezer cseh és alsó-ausztriai katona is erősítette az ostromló sereget.

A védőknek szemmel láthatóan nem szegte kedvét a császáriak megerősödése, és folytatták kitöréseiket, amelyekkel súlyos károkat okoztak az árok- és sáncrendszerben. Bekri Musztafa pedig újra fölbukkant 20 000 harcosra feltöltött seregével, és szeptember 22-én megrohanta a Naphegyen épített állásokat, tönkretéve az ostromlók többhetes munkájának eredményét. 25-én folytatta az ostromárkok rombolását, miközben 600 embert sikerült a várba juttatnia.

Az őszi szokatlanul korán és zord idővel köszöntött be: hideg eső, hózápor és feneketlen sár nehezítette a hadműveleteket, és szegte kedvét az amúgy sem lelkes ostromlóknek. Október 4-én Miksa Emánuel újabb rohammal próbálkozott a déli Nagyrondeánál, de a védők most is keményen visszaverték a bajorokat. Musztafa szerdár pedig most már nem tágított: szüntelenül Buda körül ólálkodott, s a várból kikicsapó védőkkel két tűz közé szorította Károly herceg seregét, amely utánpótlási vonalaitól elvágyva nem sokáig folytathatta az ostromot.

A zsold nélkül harcoló magyarok elindultak hazafelé: „Mi magyarok itten bizony igen szép kevesen vagyunk ilyen derekas operációhoz” – panaszkodott az otthonmaradottaknak október 10-én Szapáry Péter Moson megyei alispán. A nádor, aki nagy reményekkel érkezett júniusban, lemondóan írta titkárának: „Buda állapotja csak az egy élő Isten akaratjától függ. Mi, úgy látom, meg nem vesszük. Draskovich uram elmene, úgy Batthyány Ádám uram is mind az övéivel, ezek is az magyarok

harmadnap alatt el akarnak mind menni. Az magyar fizetést ne is sollicitálja (sürgesse) kegyelmed, mert majd nem lesz kinek fizetni. Ha akkor nem adták, az mikor köllött, most már ne adják. Már nem is tudom, mit csináljak itt harmad-negyed magammal.”

Október közepén Badeni Hermann a táborba érkezett, hogy az ostrom folytatására buzdítsa a tisztikart, de már elkésett: demoralizált és erősen megfogyatkozott sereget talált. Október 31-én azután minden eldőlt: az egri pasa nagy furfanggal néhány hajó élelmet és lőszert juttatott a várba, miközben a védők kirohanása elpusztította a megmaradt ostromműveket. November 3-án megkezdődött a dicstelen visszavonulás: Károly herceg elindította csapatait Esztergom felé, miközben Pestet kiürítették és felgyújtották. 400 sebesült és beteg császári katona esett a lángok áldozatául. A Margitszigetre a budai törökök rontottak, s az ott fekvő 1000 embert foglyul ejtették, a tatár lovasok pedig az elvonulók után vetették magukat: a Szentendrei-szigetnél zsákmányul ejtették a kocsik rakományát, s 900 beteget lekaszaboltak.

A hosszúra nyúlt ostrom és a visszavonulás során Lotharingiai Károly 20 000 emberét vesztette el. Buda kapuit 1684-ben nem sikerült megnyitni.

A kortársak gyorsan értékelték a kudarc okait. Balthasar Hahn *Alt und Neu Pannonia* (Régi és új Pannónia) című Nürnbergben megjelent munkája és Luigi Marsigli császári hadmérnök jelentései részletesen elemezték a hibákat. Hahn kendőzetlenül kimondja, hogy a „császári sereg még nem mestere a harctérnek”, ami Marsigli megfogalmazásában úgy jelentkezik, hogy a tüzérség csak félmunkát végzett, mert az ütegeket rosszul irányították a falakra, az aknászok rosszul dolgoztak, mert a föld alatti aknák egy része robbanásakor több kárt okozott az ostromlóknak, mint a védőknek; a futóárkokat keskenyre, s nem elég mélyre ásták, így a gyalogság nem tudott bennük biztonságosan közlekedni, a kirohanások alkalmával pedig védekezni. Hahn jól látta azt is, hogy a Franciaország felől fenyegető veszedelem miatt a birodalmi csapatok nem vonulhattak fel idejében, s a 38 000 főnyi császári sereg gyengének bizonyult Buda megvételéhez. Súlyos zavarok jelentkeztek az utánpótlás terén is. Hahn szerint ennek legfőbb oka az volt, hogy az élelmet és a lőszert a Budától 32 mérföldre fekvő Bécsből kellett szállítani az Érsekújvár, Eger és Székesfehérvár felől fenyegető támadások miatt, ráadásul – tette hozzá Marsigli – a dunai szállító gályák építése rosszul sikerült, nehezen mozogtak, s így alul maradtak a könnyű török hajókkal vívott küzdelemben. Ugyanakkor a császáriaknak nem sikerült szorossá tenni az ostromzárát, s elegendő utánpótlás jutott a várba.

A német nyelvű munka szerint Buda jól megerősített hely, s védői magas harcértékű katonák. Volt mit végiggondolni a bécsi hadvezetésnek Buda következő ostromáig.

Küzdelem Buda előterében

Buda előterének jelentőségét mindkét hadvezetés tisztán látta. A török is, amikor 1684-ben mindenáron föl akarta tartóztatni a vár ostromára felvonuló Károly herceget, és a császári hadvezetés is, amikor 1685-ben úgy döntött, hogy a hadsereg Érsekújvárt veszi ostrom alá.

Újvár Buda pajzsa, Bécs küszöbe volt a törökök szemében, ezért 1663-as elfoglalása után itt jelentős építkezésekbe kezdtek. Ezzel párhuzamosan a várban hadianyag- és élelmiszer-tartalékaik egyik legnagyobb magyarországi lerakatát hozták létre. A vár utánpótlási vonalának közvetlen lépcsőjét Vác jelentette, ezért Buda ostroma után a pasa és a nógrádi Csonka bég maga mellé vett 500 embert, és gyors rajtaütéssel visszafoglalta a várat. A bég lett ezután Vác és Nógrád parancsnoka is, azzal a feladattal, hogy biztosítsa a blokád alá vett Érsekújvár ellátását. A ravasz török jól megfelelt feladatának. Amikor 1684-1685 telén az ostromzár parancsnoka híret vette egy 100 szekérből álló élelmiszer-szállítmány közeledésének, mindent megtett a konvoj elfogására. Csonka bég azonban 25 gyengén őrzött szekeret küldött az Érsekújvár felé vezető útra, s amíg Heißler ezredes azokra ügyelt, egy másik útvonalon 3000 lovas védelme alatt 100 szán élelmet juttatott be akadálytalanul a várba.

A múlt évi budai fiaskó ellenére optimizmus töltötte el az európai közvéleményt. A helyzetet értékelő egyik német röplap maró gúnnyal szól – helyenként nem is reálisan – a török katonai erejéről és a szembenálló felek esélyeiről: „Hol maradt, ti üvöltő kutyák, 500 000 emberetek, akikkel a keresztényeken bosszút akartatok állni (ti. az 1683-as vereségért)? Igen, ha a fákról is katonákat lehetne lerázni, ha az ázsiai szűnyogokat katonákká lehetne varázsolni, akkor volna elég emberetek.” A röplap szerzője úgy véli, hogy 25 000-30 000 főből álló, jól felszerelt és kiképzett birodalmi hadsereg bátran fölveheti a harcot 70 000 törökkel. Hiszen olyan kiváló hősök, mint Szkander bég és a Hunyadiak hasonló létszámú katonasággal verték meg a törököt, holott akkoriban félelmesebb hírben álltak.

Nos, a kissé elbizakodott röpiratíró érvelésének első fele erősen sántít, mert a török birodalomban nem sok hiányzott ahhoz, hogy a fákról is katonákat rázzanak le. Mondanivalójának másik fele azonban már közelebb jár az igazsághoz.

Az optimizmus oka inkább az lehetett, hogy 1685-ben igen nagy létszámú hadsereget sikerült a császárnak összegyűjtenie. A szorgalmas levélíró francia követ, Cheverny heteken át másról sem tudósította királyát, mint hogy a „bécsi udvar sosem volt kedvezőbb helyzetben a török ellen, mint most”. 124 000 katona állt készenlétben. Ebből – becslések szerint – 72 000 főt állított ki Ausztria, 32 000 embert küldött a német birodalom és 20 000-t adott Magyarország.

400 francia önkéntes is érkezett az érsekújvári táborba, előkelő tisztek vezetésével, akik „rettenetes költséget tesznek”. Közöttük van Conti herceg, akit madrigállal és szonettel búcsúztattak, amikor a török elleni háborúba indult, s R’Heims báró, a császári sereg vezérkari segédtsztje, aki a lelkes csapatot vezette. XIV. Lajos nem is mulasztotta el az önkéntesek sikeres szereplése után megörökíttetni „törökverő” önmagát: De La

Serre királyi tanácsossal és történetíróval összeállította a *Dicshimnusz XIV. Lajos Őfensége, Franciaország és Navarra legkeresztényebb királyához, a Magyarországon győzedelmeskedő hadserege tiszteletére* című költeményt. A mű külön füzetben, címlapján Lajos király képmásával jelent meg.

A császári fősereg július 7-én zárta körül Érsekújvárt. A múlt évi kudarcra okulva a haditanács résztvevői úgy döntöttek, hogy a tüzérségi előkészítést és a támadást szűk területre koncentrálják. Az ostrom súlypontját az északkeleti Cseh és Forgách bástyára, valamint a két bástyát összekötő falra helyezték. 25 nagy ostromágyú lőtte a falakat először 190, majd 150 méter távolságról, a mozsarak pedig a várba szórták bombáikat, úgyhogy július 22-én a falakon belül, minden lángban állott. Másnap Lotharingiai Károly megadásra szólította fel a vár parancsnokát, aki visszaüzent: „Újvár kulcsai a budai pasa kezében vannak, nem az enyémekben.”

Sejtán Ibrahim – akit sikeres működéséért a szultán a magyarországi török haderő fővezérévé nevezett ki – ekkor már útban volt a Dunakanyar felé. A közeledő veszélyt jelezte, hogy Érsekújvár ostromának kezdete óta egri, váradi, meg budai török csapatok portyáztak az Ipoly és a Garam mentén, egy erős egységük pedig július 22-én megtámadta Visegrádot. Az őrség két hétig állta az ostromot, de amikor egy robbanás nyomán elapadt az ivóvizük, feladták a várat.

Visegrád megrohanásával egy időben Ibrahim pasa Esztergomot szállta meg. A hatalmas túlerő ellenében a védők augusztus 5-én feladták a Vízivárost, felhúzódtak a várba, s az Újvárt vívó Károly hercegtől kértek segítséget. A fősereg parancsnokai Esztergom felmentése mellett döntöttek: a fővezér augusztus 7-én mintegy 40 000 katonával az ostromlott vár megsegítésére sietett, Caprara tábornagy pedig az ott maradó egységekkel folytatta Újvár vívását.

A császáriak közeledésének hírére Sejtán Ibrahim elindult Komárom irányába, és Tát falu közelében állapodott meg. A Nyergesújfalu felől felvonuló Károly herceg már a csatasorba állított török sereget pillantotta meg egy mocsár védelmében. Négy napig néztek egymással farkasszemet, miközben kisebb csatározásoknál egyéb nem történt. Augusztus 15-én azután a herceg csapatai kedvezőbb állásba húzódtak vissza, s ezt a hadmozdulatot a törökök menekülésnek vélték. Másnap a kora reggeli ködben 30 000 lovas és 12 000 gyalogos gázolt át az ingoványos terepen. Először a császáriak jobbszárnyát akarták oldalba kapni, majd a balszárny ellen is támadást intéztek. Az általános rohamra vezényelt keresztény sereg azonban olyan nagy erejű ellenlökést hajtott végre, hogy a déli órákban már csak a Duna mentén visszafelé igyekvő, szétszórt török egységeket lehetett látni.

Caprara tábornagy közben Érsekújvár alatt az ostrom utolsó szakaszához érkezett. Marsigli hadmérnök irányításával kiépítették az árkon átvezető rohamtöltést, és egy kisebb földerdőt, ahonnan a tüzelést eredményesebben folytathatták. Három napig több mint félszáz ágyú és mozsár ontotta tüzét a várra és a városra, biztosítva a roham előkészítését. Augusztus 19-én reggel két rohamoszlop indult a rések ellen, élükön Rummel vezérőrnagy és Scherffenberg tábornok. A védők már csak puskatűzzel és a falakról ledobált kövekkel védekeztek, mert a tüzérségi támadás elpusztította lövegeik zömét. Ellenállásuk nem is tartott sokáig: délelőtt kilenc órakor már a császáriak zászlói lengtek Érsekújvár bástyáin.

Sejtán Ibrahim Újvár eleste után felégetve Vácot visszavonult, s Budát is elhagyva Belgrád felé indult. Még nem tudta, hogy Eszéknél mi várja.

Leslie tábornagy, a drávai hadtest parancsnoka augusztus első felében 5000 emberrel az átkelőhelyhez vonult. Megszalasztotta az eszéki helyőrséget, és a várost is a hatalmába kerítette. Célja azonban a híres fahíd felégetése volt. A Dráván átnyúló hídszerkezet csupán 16 hajóra épült, nevezetes része a folyó két oldalán elterülő mocsarakat és az árteret ívelte át, kemény tölgyfából ácsolva, faragott karfákkal biztosítva, a bal parton 8000, a jobb parton 1100 lépés hosszúságban, s csaknem 12 méter szélességben. Leslie Verőce irányából, tehát a jobb parton érkezett, ahonnan nem kelhetett át seregével, így meg kellett elégednie a rövidebb szakasz felgyújtásával. Az eszéki raktárakból szurkot, olajat, faggyút és vaját hordatott a hídra, néhány helyen meggyújtatta, úgyhogy fél óra múlva lángban állt a hatalmas faalkotmány.

Egy héttel az eszéki híd elhamvasztása után, augusztus 30-án jelentették a Nagymarosnál táborozó Lotharingiai Károlynak, hogy Ahmed Cselebi, a volt érsekújvári defterdár békeajánlatot hozott Sejtán Ibrahimtól. A fővezér elhárította a javaslatot, mondván: neki nincs hatalma a békéről tárgyalni, Cselebi megbízója forduljon a bécsi udvarhoz. Ibrahim ezután Abdi Abdurrahmanra, az új budai pasára bízta az alkudozást, miközben ő már valahol Eszék közelében járt. Elöl tűz, hátul víz. Ez a hadjárat rosszul végződött a török fővezér számára. Már csak egy reménye lehetett: talán ha Thökölyt kiadná a császárnak...

Thököly a béke ára?

Felső-Magyarország fejedelme az 1683. január 11-én megtartott kassai gyűlésen – melyet a kuruc seregek eltartására rendelt megyéknek és városoknak hirdetett meg – egyértelműen kijelentette, hogy „nem akarja és nem tudja saját érdekeit a Porta érdekeitől elválasztani”. A híradás a párizsi *Gazette*-ban jelent meg, s ha valóban elhangzott – Thököly Imre 1682-es sikerei után –, csak a tényleges helyzetet tükrözte.

Mégis, augusztus végén, amikor a nagyvezér Bécs alá rendelte – fejedelmi kinevezése óta először –, nem hajtotta végre a parancsot. Thököly ugyanis biztosítani kívánta magát arra az esetre is, ha a hadjárat a törökök számára kedvezőtlenül alakulna, ezért a vesztes pozsonyi csata (július 29.) után titkos érintkezésbe lépett Sobieski Jánossal, akinek azt az ajánlatot tette, hogy ha birtokában hagyják Pozsonyt és az általa megszállt nyugat-felvidéki területeket, akkor elszakad a töröktől és kurucaival együtt a császáriak oldalára áll.

Sobieski „Thököly irányában különös rokonszenvet” nem érzett – amint feleségének írta egyik levelében –, „de élénk részvétet táplált” a magyarok iránt „kegyetlen megpróbáltatásaik miatt”. Mégsem ez indította döntően a lengyel királyt, amikor elfogadhatónak találta Thököly javaslatát, és vállalkozott a fejedelem és a császár közötti közvetítésre. Inkább az, hogy tárgyalásaik során szóba került Sobieski fiának magyar királysága is. Ez jól illett a lengyel uralkodó elképzeléseibe: ő ugyanis szerette volna befolyását kiterjeszteni Magyarországra, sőt Erdélyre és a két román vajdaságra is. Bízta hát Thökölyt, aki egy ideig nem is azonosította magát a nagyvezér ügyével: Bécs alatt nem jelent meg, a Győrből Budára futó Kara Musztafa hívásának nem tett eleget, s a párkányi csatában sem vett részt; megüzente Sobieskinek, hogy közeledni fog ugyan az ütközet helyéhez, de távol tartja magát a küzdelemtől.

Thököly október második felében közölte békefeltételeit, amelyeket Sobieski – némi szelekcióval – a tárgyalásokkal megbízott Lotharingiai Károlynak november 6-án továbbított. Ezek szerint Thököly hajlandó lenne híveivel együtt őszintén elszakadni a Portától és az uralkodónak meghódolni, aki viszont általános amnesztiát adna, biztosítaná az alkotmányos szabadságjogokat, és azokat a következő országgyűlésen megerősítené, az elkobzott jószágokat visszaadná, Thökölynek pedig „legalább élethossziglan” átengedne bizonyos területeket a Felvidéken. (Sobieski előterjesztése a fejedelmi cím és a 13 északkeleti vármegye birtoklása ügyében volt kevesebb a Thököly által megfogalmazott követelésnél.) Mindezek megtartásáért Sobieski hajlandónak mutatkozott kezességet vállalni.

Az előterjesztést Bécsben nagy fölháborodással fogadták. Úgy ítélték meg a helyzetet, hogy Sobieski közbenjáró tisztének határain túllépett, és ezzel Magyarország belügyeibe avatkozott. Jakab herceg magyar királlyá választásának terve miatt pedig nemcsak Thökölyről nem akartak hallani, hanem a lengyel szövetség is veszélybe került. A pápai diplomáciának kellett közbelépnie a királyválasztási terv elejtése és a lazuló szövetség megszilárdítása érdekében.

Sobieski hamarosan nemcsak a bécsi udvar ellenséges magatartását érezte, hanem

tapasztalnia kellett a fejedelem politikájában bekövetkező fordulatot is: Thököly saját békefeltételeire meg sem várva a választ, újra kapcsolatba lépett a törökkel, Sobieski téli szállásra vonuló csapatait pedig addig háborgatták katonái, amíg azok decemberben el nem hagyták Felső-Magyarországot.

Thököly Imre ezzel a politikával nemcsak a lengyel király bizalmát ingatta meg, hanem a törököt is, és a bécsi udvartól sem tudott engedményeket kicsikarni: Lipót csupán amnesztiát adott a feltétel nélkül meghódolóknak.

Az 1683 őszen bekövetkező politikai sikertelenségeket hamarosan belső bajok is súlyosbították. A bécsi vereség és a kurucok visszavonulása nyomán előbb a fejedelem családi hatalmának központjában, Munkácson lepleztek le veszedelmes összeesküvést, amely a császáriak kezére akarta juttatni a várat, majd ennek felszámolása után Ungváron alakult ki veszélyes ellenállási góc, amelyet Thököly csak 1684 januárjában tudott felszámolni. Ezekben a hónapokban már tömegessé váltak a szökések, árulások, fogytak a kuruc hadak. Szeptemberben Eperjes alatt bekövetkezett az első súlyosabb katonai vereség is Schultz altábornagy csapataitól, maga Thököly is csak nehezen tudott Regéc várába menekülni. Nem sokkal később Bártfa és a Sáros megyei Makovica került a császáriak kezére. Hiába próbálta Thököly fölrázni híveit október 19-én kelt kiáltványával, az már mit sem használt. 1684 végére Szepest, Sáros és Zemplén megye egy részét elveszítette a fejedelem.

A kahlenbergi csata után kezdődött politikai és katonai földcsuszamlás 1685-ben maga alá temette a felső-magyarországi fejedelemséget. Érsekújvár elfoglalása után Schultz egymás után aratta sikereit: két hónapi ostrom után, szeptember 11-én kapitulált Eperjes, 29-én Tokaj, majd október elején egymás után került a kezére Ónod, Szerencs, Boldogkő, Ibrány, Kisvárda és Kálló.

A felső-magyarországi és Felső-Tisza vidéki várak eleste után Thököly 15 000 emberével török területre, Biharba húzódott. Konyár alatt ütött tábort, s ott vette a váradi pasa üzenetét: szívesen venné látogatását. A fejedelem néhány hívével október 15-én indult el Váradra, ahol katonai pompával fogadták. De alig ért a várba, a pasa lefogatta, és láncrea verve fogságba vetette. Még azon éjjel Jenő várába vitték, onnan Belgrádba.

A váradi pasa balkezes cselekedete súlyos következményekkel járt. „Magunk között meghasonlottunk, olyak lévén, mint a pásztor nélkül való juhok” – írta a fejedelem egyik híve. Sorra adták császári kézre a várakat: Kassát október 25-én, Patakot 31-én, majd Szádvár és Regéc nyitott kaput november 5-én Aeneas Caprara, az új felvidéki generális előtt. A kurucok pedig tömegesen álltak át a császár oldalára, közöttük Thököly régi, kipróbált hívei: Petneházy Dávid huszár ezredes, Fajgel Péter kassai parancsnok, Keczer Ambrus, Géczy Zsigmond és Bezzegh György. Csak egyetlen vár tartott ki, Munkács, amelyet Thököly felesége, Zrínyi Ilona 1688. január 17-ig hősiessen védelmezett.

A jóvátehetetlen hibát – Kara Musztafa óta immár a másodikat – tulajdonképpen nem is a váradi pasa, hanem Sejtán Ibrahim követte el, mint értelmi szerző. Kétségtelen, hogy az 1683-1685 között elszenvedett sorozatos vereségekért a török haragudott Thökölyre. Csonka bég azt mondta Pálffy Károlynak, amikor az le akarta beszélni őt arról, hogy Thököly és más magyarok ellen valljon: „Természetes, hogy vallani fogok,

mert ti vagytok összeomlásunk oka.” Mások úgy tudták, hogy Thököly hűtlenül elhagyva a Portát, Lengyelországba akart menekülni. Mindez együttvéve sem indokolja azonban a váradi pasa tettét. Sokkal nagyobb tétje volt annak a játszmának, amelyben Thököly Imrét feláldozták: a béke tétje. Az 1685. augusztus 30-án Lotharingiai Károly nagymarosi táborában elkezdődött béketapogatózások során a császári politikusoktól félrevezetett Sejtán Ibrahim azt hitte, hogy Thököly elfogatásával és kiadásával békét szerezhet, és megállíthatja a Bécstől Buda előteréig ellenállhatatlanul előretörő császári hadsereget.

Thököly elfogatásához természetesen különféle kombinációkat fűztek Európában. Praktikus oldalát és hasznosságát Buonvisi nuncius így fogalmazta meg: „Thököly elfogatása Újvár visszavételénél is nagyobb előny. És sokkal jobb, hogy a törökök fogták el, mintha a császár kezeibe került volna, mert ez esetben az ő fogságát hatalmas rokonsága és az egész magyar nemzet sérelmének tekintették volna, míg most a törökök hűtlen eljárásukkal elidegeníték maguktól azokat, kik bennük bíztak.”

A német birodalomban tudni vélték, hogy a szultán egyenesen a török birodalom lázongó alattvalóinak lecsendesítésére áldozza föl Thökölyt, s a német földet elárasztották a nyomtatványok, amelyeken a török bakó a térdelő és bekötött szemű Thökölynek fejét veszi. Az egyik metszet klapanciája így szól olvasóihoz:

*„Sok álnokság volt dölyfös fejedem,
Ezért törvény száll most rád Tekeli.
Aki vétkezik, az bűnhődik is,
És megérdemelt jutalmát elnyeri.
Neked nemrég dicsőség adatott,
De hatalmad most a végére jutott.”*

Majd a nagy tanulság következett: „Mert amíg szolgát szül a természet, a koronát méltatlanul viselő dölyfös főre Isten haragja lesújt.”

Thököly volt annak a koncepciónak az utolsó képviselője, amelyik a török hatalom oldalán kívánta megőrizni Magyarország függetlenségét a Habsburgokkal szemben. Felső-magyarországi fejedelemségét a bécsi udvar csak a mögötte álló török birodalomra való tekintettel ismerte el, így léte abban a pillanatban bizonytalanná vált, amint a török magyarországi hatalma megrendült.

A Portán hamar belátták a török politika nagy baklövését, s igyekeztek azt jóvá tenni: Thökölyt december 20-án szabadon engedték, Ibrahim pasának pedig Kara Musztafához hasonlóan megküldték a „selyemzsínort”. Thököly már nem is találkozhatott „úrbarátjával”, amikor pompás bevonulást rendeztek számára Váradon, megaláztatása színhelyén. De a történeteken már nem lehetett változtatni. „Ibrahim pasa annyira megrontotta az én dolgomat, hogy az mit azelőtt két-hárromezer emberrel lehetett volna cselekedni, most tíz-húszezer ember is kellek hozzá” – írta szabadulása után a nagyvezérnek. Tíz-húszezer katonát Thököly azonban már nem tudott maga mellé gyűjteni. Örült, ha 2000-3000 ember követte reménytelen küzdelmében, mint a török sereg egyik csapattisztjét, aki végig kitartott szövetségese oldalán. Csak a zentai vereség (1697) vetett véget azon reményének, hogy egyszer még visszaállíthatja

fejedelemségét. Igazolódott a kassai gyűlésen elhangzott kijelentés: „nem akarja és nem tudja a saját érdekeit a Porta érdekeitől elválasztani”.

Thököly bukása után, 1685 utolsó negyedében Csáky István felső-magyarországi főkapitány 17 068 főt számlált össze az átállt kurucokból, a fejedelem csaknem teljes haderejét. Ezt a haderőt csak szervezni kellett volna, hogy részt vegyen a további küzdelemben. Esterházy nádor – aki már a nyáron szorgalmazta a nemzeti véderő létrehozását – azt ajánlotta, hogy belőlük szervezzék meg az állandó magyar hadsereget, legalább 10 000 fővel, magyar vezénylettel és két hadtesttel. A javaslatot Csáky István, Caprara és Rabatta is támogatták. Bécsben foglalkoztak a tervvel, de nem tettek semmit, a katonákat sem fizették, akik abból éltek a téli hidegben, amit a parasztoktól elvettek. Így a nagy seregből sokan szétszéledtek: útonálló, szabadlegény lett belőlük. Java része azonban megmaradt, és a császáriak oldalán részt vett az 1685-1686 telén sem szünetelő tiszántúli harcokban. Nagyrészt az ő érdemük Heves, Szolnok, Szentmiklós, Szarvas és Arad várának visszafoglalása, de később is találkoztunk velük Buda alatt és a felszabadító háború csatáiban.

Mibe kerül a háború?

A 17. századi európai hadművészetben a növekvő létszámú zsoldoshadseregek központi szerepet kaptak. Ez egyre nagyobb terheket rótt az egyes államok gazdaságára. A növekvő követelményeknek csak azok az országok felelhetek meg, amelyek emelni tudták állami bevételeiket, így elsősorban a fejlett tengeri kereskedelemmel rendelkezők. Ezek lefölözték a világpiac hasznát, viszont azok, amelyek ettől elestek – és közéjük tartozott az osztrák Habsburgok birodalma is –, csak belső erőforrásaik és külső segítség fokozott igénybevételével tarthattak lépést a többiekkel abban a versenyben, amely a hatalmi pozíciót biztosító korszerű haderő létrehozásáért folyt.

Az osztrák Habsburgok hadseregében 1672-ben 66 000 katona szolgált. Fenntartásuk – csak az élelmezési és lóápolási költséget számítva – évente 4 millió forintba került. Ugyanez az 1680-as évek közepén 50 000-55 000 fős haderő esetében már 8,5 millió forintot tett ki. És mi mindent kellett kifizetni addig, amíg a katonát már „csak” élelmezni kellett! Egy újonc gyalogos felfogadására a toborzótisztek 45 forintot számoltak, a lovasra 90-et, de a tapasztalt katonáért ennél jóval többet fizettek. Ezután következett a ruházat, fegyverzet és egyéb felszerelés ára: egy ló szerszámostól 80-90 forintba került, egy szablyáért 4-6, egy puskáért 6-10, egy öltözet ruháért – vért nélkül – 25-30 forintot kértek. És még nem számoltuk a havi zsoldot, ami közkatonáknak 4-6 forintot jelentett, azután a tábori kórházak fenntartását, meg a tüzéséget, amely önmagában is hatalmas összegeket emésztett föl: egy ágyúlovás akkoriban 5 forintba, vagyis egy katona havi zsoldjába került.

Minden hadjárat előtt kiszámították a várható költségeket: a török elleni hadjárat Lipót császárnak évente 9-10 millió forintba került; az 1686-os – Buda ostromával – kiemelkedő évnak számított a maga 12 milliós költségvetésével. A terheket azután elosztották az egyes országok és tartományok között.

Állandó és biztos jövedelem folyt be az örökös tartományokból, és a cseh korona országaiból. Pénzbeni szolgáltatásaikat 1682-ben 4 millióra, 1690-ben 8 millióra becsülték. Ezt kiegészítették a tartományoktól megszavazott rendkívüli adók, amelyek 3 millió forintra is fölmentek, úgyhogy az örökös tartományoknak és a cseh korona országainak az összes pénzbeni szolgáltatásai évente mintegy 7-11 milliót tettek ki. A befolyt összegeknek azonban csak egy részét fordíthatta az Udvari Kamara a török elleni háború céljaira, mert az állami költségvetést korábbi kötelezettségek is terhelték, azután sokat elvitt a Franciaország elleni hadakozás, a császár bőkezűsége és fényes udvartartása, meg a hivatalnokok lelkiismeretlen pénzkezelése. Ezért a hadikiadások egy részét – elsősorban a katonák eltartását – a hadszíntérre, azaz Magyarországra hárították. Ennek összege 1686-ban 6 millió forintot tett ki.

XI. Ince, családi nevén Odescalchi – akit joggal nevezhetünk bankárpapának, nemcsak azért, mert hatalmas földbirtokkal és vagyonnal rendelkező bankárcsaládból származott, hanem mert maga is nagy rátermettséggel intézte a Szentszék gazdasági ügyeit és gyűjtött jelentős vagyont – hatalmas segélyösszegekkel járult a török elleni

háborúhoz. Bécs védelmét 1,7 millió forinttal támogatta, 1684-1685-ben mintegy 10 milliót folyósított a császárnak és a lengyel királynak háborús kiadásokra, az 1686-os hadjáratához pedig 5 millió forinttal járult hozzá.

Lankadatlan szervező munkája nyomán Európa-szerte megnyíltak a katolikus egyház pénzeszládái. A császár örökös tartományaiban a szerzetesrendek utóbbi 60 évben szerzett vagyonának egyharmadát a háború céljaira rendelte; bécsi nunciusa szerint ez 1,6 millió forintot tett ki. Bazel püspöke 12 000, a szentgalleni apát 6000, a bencések és ciszterciták 2200 forint segélyt juttattak el Svájcból az ausztriai kincstárnak. A német birodalom katolikus választófejedelmek – pápai ösztönzésre – rendeletet bocsátottak ki a klérusnak a törökadóba (Türkensteuer) való bevonásáról. Az egyházak felesleges ezüstjét kisajátították, a templomok által gyűjtött adományokat – köztük a Jeruzsálem Szent Helyeinek szánt összeget is – a császárnak küldték el. S amikor ez sem volt elég, Ince pápa keresztet búcsúbullát bocsátott ki, amely széleskörű alamizsnagyűjtést eredményezett.

A háború feneketlen zsákja azonban minden pénzt elnyelt, ezért a császár a német birodalom rendjeit is anyagi áldozatvállalásra kérte. A regensburgi birodalmi gyűlésen szavazták meg az úgynevezett Römermonat (római hónap) nevű adót, amely eredetileg egy bizonyos létszámú katonai kontingens egy hónapi fenntartását biztosította. Az esetenként elfogadott segélyösszegek nagysága változott: 1684 januárjában 100-130 Römermonat megajánlását kérte a császár, amely egyenként 54 520 forintot jelentett. A birodalmi segélyeket azután állandó és különleges hadiadóként hajtották be a német fejedelemségekben. Általában törökadónak, olykor személyi különleges adónak nevezték.

A német birodalom határain túl is megmozdultak a fejedelmek, s ha nem is rendszeresen szedett adót, de egyszeri segélypénzeket küldtek a császárnak: 1683-ban Milánó, 1688-ban a toszkánai nagyherceg ajánlotta föl támogatását. S hogy időnként mégis mennyire megszorult a kincstár – főleg a felszabadító háború második periódusában – azt jól illusztrálja Lipót császár 1692 júniusában kiadott pátense, amely a háborús kiadások pótlására elrendelte a cseh királyságban a belföldi és az importált játékkártyák illeték-kötelezettségét.

Lotharingiai Károly

A török elleni háborúban egy sor tehetséges ember vonult föl a Habsburg uralkodó támogatására. Olyan diplomaták, mint a fáradhatatlan Buonvisi nuncius, mint a fanatikus ideológus és agitátor Marco d'Aviano atya, vagy mint a kifogyhatatlan kölcsönökkel rendelkező bankár és udvari szállító Oppenheimer Sámuel. Ők voltak az előkészítők. Egy sor – megint csak tehetséges – ember pedig beöntötte mindazt az élő és anyagi értéket a háborús gépezet garatjába, amit a politikusok, ideológusok és pénzemberek fölhalmoztak. Ők voltak a végrehajtók: a hadvezérek. Szerencsésnek mondhatta magát Lipót császár ezen a téren is, mert Európa különböző országaiból számos jó képességű katona sietett Bécsbe, hogy fölajánlja szolgálatait. Egyik legkiválóbb és legszerényebb képviselőjük Lotharingiai Károly herceg volt, akiről az őt személyesen ismerő erdélyi krónikás, Cserei Mihály ezt írta: „Csendes, alázatos ember vala, amely köntösben láttam, alig ért volna negyven-ötven forintot.”

Mintha csak egy papot formáztak volna Cserei sorai. Annak is szánták a herceget, de apja és bátyja halála után a családi örökséget kellett átvennie, Lotharingia koronáját. Pontosabban egyelőre csak a gond szállt rá, hogy biztosítsa jogait: XIV. Lajos ugyanis azon mondvacsínált ürüggyel, hogy a hercegség több katonát tart, mint amennyit a szerződések megengednek és fenyegető magatartást tanúsít, 1661-ben megszállta a kis tartományt. A 18 éves hercegnek menekülnie kellett. Végigjárta az európai udvarokat segítségért, de senki nem támogatta. A spanyol király egyenesen börtönbe vetette mint trónkövetelőt, ahonnan csak Lipót császár közbenjárására szabadult. Merész elhatározással Párizsba utazott, egyenesen XIV. Lajoshoz, akitől jogai elismerését kérte. A király azonban ehelyett kiutasította: négy órán belül el kellett hagynia Franciaországot. Bécsbe ment, és fölajánlotta kardját a császárnak.

Mint fejedelmi sarj kétszer tett kísérletet a lengyel trón megszerzésére, de a királyválasztáson – 1674-ben éppen Sobieski Jánossal szemben – alulmaradt. Ezután már csak a császár szolgálatában kamatoztatta tehetségét: 1676-ban a francia fronton küzdő sereg fővezére, 1678-ban Tirol kormányzója lett. Ugyanebben az évben elnyerte Lipót császár hűgának a kezét.

Mint katona egyike a kor legnagyobb tehetségeinek, tanítványa Montecuccolinak, a legtekintélyesebb taktikusnak. Egy lovasezred élén, 21 évesen mellette esett át a tűzkeresztségen a szentgotthárdi csatában.

Nyugodt, megfontolt ember volt, mások véleményére is adott. Sokat tanácskozott, nem szívesen kockáztatott, de ha eljött az ideje, hidegvérrel szállt szembe a veszélyekkel, és döntő ütközetbe is belevitte a rábízott hadsereget. „Mása nem volt a mi időnkben hadi mesterségre” – írta róla Cserei. Villars, a későbbi híres francia marsall is elismerte tehetségét, és veszedelmes ellenfélnek tartotta. Hibájául csak annyit rótt föl, hogy stratégiai érzéke nem elég nagy, seregében nem tart megfelelő rendet és időnként lassú.

Kiváló hadvezéri képességeire nem hívta fel a figyelmet hivalkodó magatartással. Szerény, becsületes ember maradt a feltűnést kereső, rangra, címre sokat adó császári

udvar világában. Becsületességéhez, tisztességéhez és a császár iránti hűségéhez nem fért kétség. Bölcs önmérséklettel és rendíthetetlen nyugalommal tekintett a világba, ahol kezdeti sikertelenségei ellenére is, a családjá iránti szeretetben megtalálta belső nyugalmát.

„Jó reménységgel indulok Magyarországra, Buda alá – írta feleségének 1686 tavaszán. – Nagy nehézségek fenyegetnek. Miksa Emánuel külön hadműveleteket vezet, főparancsnokságom csak névleges inkább. Cselszövései a harcmezőn is gáncsot vetnek nekem. Isten remélem majd mégis megsegít, és dicsőséges hadjárat után fog visszavezetni karjaidba, ahol majd zavartalanul örülhetek tiszta szerelmed kedves jeleinek, melyekkel el szoktál halmozni. Ez lesz az én igazi jutalmam, melyet semmi más nem pótolhat. Tartson meg Isten kisfiammal együtt, s szeress mindig engem, aki egyedül érted élek: Károly.”

Hetvennyolc nap Buda alatt

Lotharingiai Károly június 18-án pillantotta meg az újjáépített és fehérre meszelt Buda falait. Első két „csatáját” akkor már megnyerte: eldőlt, hogy 1686-ban háború lesz a törökkel, és az is, hogy a hadicél Buda. Az év elején még semmi sem volt biztos. A bécsi francia követ azt írta királyának, hogy „a török béke felé nem nagyon hajlanak Bécsben”, de a hadikészülődések is igen lassúak.

A Burgban akkor még javában folyt a mértékadó körök küzdelme: „Mindenki az első húrt akarja játszani, saját szerencsétlen gondolatai érvényesítésén munkálkodik, s csak igen nehezen enged az okosabb követeléseinek” – írta Cornaro lovag, Velence bécsi követe, Sébeville márki pedig hozzátette: „Ki-ki másfelé húzza a kormányügyek szekerét, s aki a leghangosabban tud kiabálni, azé a győzelem.” A burgbeli érdekcsoportok két pártba: a török béke és a török háború híveinek a táborába tömörültek. Az elsőt spanyol pártnak, a másodikat lotharingiai pártnak is nevezték.

A török békét sürgető csoport élén Badeni Hermann, a Haditanács elnöke állt, és olyan tekintélyes politikusok támogatták, mint Ferdinand Dietrichstein herceg, császári főudvarmester, Ferdinand Kinsky gróf, a cseh főkancellár és Theodor Strattmann gróf, udvari kancellár, akik arra hivatkoztak, hogy nincs pénz – 1683-1685 között 10 millió forint úszott el a leírhatatlan udvari fényűzés következtében –, tehetségtelen a hadvezetés, lám Budát sem foglalták el 1684-ben. Őket támogatta Eleonóra, a fiatal császárné, a pfalzi fejedelem leánya. Őt a spanyol udvarból látták el információkkal: eszerint a francia király háborúra készül, a spanyol király pedig nem küldhet Bécsnek támogatást, mert saját udvari kiadásait sem tudja fedezni. A békepárt valójában háborús párt volt, csakhogy nem keleten, hanem nyugaton, a franciák ellen akart hadakozni. Minden figyelmét Franciaországnak a Rajna menti terjeszkedésére és a spanyol kézen levő Flandria elleni lépéseire összpontosította. Ezt II. Károly spanyol király is elősegítette, akit szintén szorongatott XIV. Lajos azzal, hogy a Bourbon–Habsburg rokonság alapján – II. Károly halála esetére – igényt tart a spanyol trónra. (A Napkirály mind anyai ágon, mind felesége révén rokonságban állt II. Károllyal.) A spanyol diplomácia mindent megtett, hogy megakadályozza Lipót hadjáratát a török ellen, hiszen a spanyol érdek azt kívánta, hogy a császár nyugaton kösse le a francia erőket, megakadályozva ezzel a Spanyolország elleni támadást. Az érveket összegezve Lipót hajlott arra, hogy békét kössön a törökkel.

A török elleni háborút sürgető párt – élén Lotharingiai Károly herceg, s mellette az özvegy császárné, Lipót mostohaanyja – azt hangoztatta, hogy előbb Magyarországon kell a töröknek megálljt parancsolni, azután lehet a franciák ellen fordulni.

Az udvari vetélkedés végül is, több tényező együttes hatására, a lotharingiai párt javára dőlt el. Törekvésük találkozott az egyház, pontosabban Ince pápa szándékával, aki Lipótot a háború megindítására ösztönözte és további segélyekről biztosította. A pápa valóban mindent megtett: lefoglalta a kolostorok kincseit és újra kiadta a korábban megfogalmazott bullát, amely mindenkinek bűnbocsánatot biztosított, aki fegyvert fog vagy pénzzel támogatja a török elleni hadjáratot.

Lényeges fordulat állt be a távoli Oroszország politikájában is, amely közvetve ugyan, de befolyásolta a török elleni háború ügyét. 1686 áprilisában létrejött Lengyelország és Oroszország törökellenes szövetsége, s ezzel Nagy Péter cár csatlakozott a Szent Ligához: 30 000 főnyi orosz sereg kiállítására vállalt kötelezettséget a török kézen levő kamienieci vár ostromához, ugyanakkor lengyel-litván csapatok indultak el Moldvába és Havasalföldre. Oroszország hadbalépése megakadályozta a szultánt abban, hogy a krími tatár erőket teljes egészében a Magyarországra induló török sereg mellé rendelje, a kán hadainak egy része ugyanis visszamaradt a Krím védelmére. A szövetségesek együttműködése idején Péter cár nem is mulasztotta el hangsúlyozni az orosz csapatok érdemeit: „bojárjaink és csapataink vezérei nagy seregekkel indultak a Dnyeper túloldalára... megakadályozva ezzel azt, hogy a krími kán és a krími hordák a lengyel királyság, a magyar föld és Felséged seregei ellen támadjanak”.

Nyugaton, a német birodalomban szintén kedvezően alakult a helyzet. Először Bajorország, Szászország és Brandenburg kötött szerződést 1686 elején a török elleni segélycsapatok kiállításáról, majd a császári diplomácia keresztülvitte a regensburgi birodalmi gyűlésen, hogy a rendek 2,7 millió forint segélyt szavazzanak meg. A fordulat, amely egyes német fejedelmek politikájában bekövetkezett, jelentős hatással volt a háború menetére.

A bajor választófejedelem már korábban is elküldte csapatait a császár megsegítésére. Most még inkább, hiszen 1685 óta a császár veje volt, miután feleségül vette Lipót első házasságából, Mária Antónia spanyol infánsnőtől született leányát. Miksa Emánuel 8000 katonát ígért, és féláron, mert serege ellátásának és zsoldjának feléről lemondott.

III. János György szász választófejedelem 9000 embert ígért, ha seregével önálló hadműveleteket folytathat. Erről ugyan sikerült őt lebeszélni (az egységes hadvezetés érdekében), így viszont csak 4700 fős kontingens indult el Szászországból április elején.

Áprilisban Brandenburgot is sikerült a császár oldalára vonni: hosszas tárgyalások után titkos szerződés jött létre Lipót és Frigyes Vilmos között 7000 főnyi hadsereg hadba küldéséről. A korábban franciabarát választófejedelem politikájában bekövetkezett változást maga a francia király idézte elő. 1685-ben felfüggesztette a nantes-i ediktumot, azt a korábbi rendelkezést, amely megszüntette a hugenották üldözését. Franciaországból – a legújabb kutatások szerint – 250 000 protestánsnak kellett eltávoznia, sokuknak a német birodalomban nyújtottak menedéket. Azután megvonta azt a pénzügyi támogatást, amelyet eddig Frigyes Vilmosnak folyósított. Mindez Bécs felé terelte a brandenburgi külpolitikát. 1686 áprilisában már csak az jelentett gondot a választófejedelem számára, hogy katonáiért megkapja-e az elveszett francia segélyt, vagyis 200 000 birodalmi tallért. Végül is 150 000 tallérban megegyeztek, azonkívül a császár lemondott Schwiebus körzetről Brandenburg javára.

A kisebb német fejedelemségek további 10 000 katonát állítottak ki: a frank kerület 3000, a sváb kerület 4000, a Felső-Rajna vidék 3000 fegyverest. Az egyházi fejedelmek: a kölni érsek, a paderborni, konstanzi, bambergi és würzburgi püspökök az anyagi kárpótlásról is lemondtak, csak azt kérték, hogy mentesüljenek a törökadótól.

Svédország 1686. április 24-én vállalt kötelezettséget – német tartományai:

Pomeránia és Bremen-Verden után – egy segélycsapat kiállítására, amely elég későn ugyan, de Buda ostromának utolsó napján megérkezett Bogislav Rahden ezredes vezetésével.

Lotharingiai Károly megnyerte az első csatát a háború kérdésében, de a másodikat is meg kellett vívnia az általa helyesnek ítélt hadicél kijelöléséért.

Cornaro velencei követ június elején arról tájékoztatta a dózsét, hogy még mindig nem döntötték el a hadjárat célját. A késlekedés oka ismét a katonai vezetők között zajló vita volt. Badeni Hermann amellett kardoskodott, hogy első lépésben Székesfehérvárt kell elfoglalni, majd Egert, s csak azután kerülhet sor Buda ostromára. Terve szerint Fehérvár ostromában csak a gyalogság és a tüzérség vesz részt, a lovasság az eszéki hídhöz vonul, hogy megakadályozza a török felmentő sereg átkelését a Dunántúlra. Lotharingiai Károly viszont azzal érvelt, hogy kivihetetlen az egymástól nagy távolságra működő seregrészek utánpótlása, és szükség esetén egymás segítségére sem tudnak sietni. A fősereget mindenképpen együtt kell tartani, s majd Buda birtokában el lehet dönteni, hogy együtt maradjon-e vagy kettéosztva működjön tovább.

Már gyülekeztek a csapatok Párkánynál, amikor Károly herceg titokban a császár laxenburgi kastélyába utazott. Ott győzte meg Lipótot Buda koncentrált erővel történő megostromlásának helyességéről. A döntést titokban tartották, s csak június 9-én, a párkányi táborban megjelenő Strattmann kancellár közölte azt a vezérkarral. Hozzáteve, hogy az ostrom esetleges balszerencsés kimeneteléért a császár magára vállalja a felelősséget. Erre elnémult minden akadékoskodás, és a hadsereg június 12-én fölkerekedett Buda felé.

A császári hadvezetés 1686 nyarán több mint 89 000 emberrel rendelkezett. A Buda alá vonuló főszereg – a magyarok nélkül – 61 150 katonából állt. Biztosításukra – és szükség esetén erősítésül – 3 hadtestet hoztak létre. A 12 100 fős erdélyi csoportot Friedrich Scherffenberg altábornagy vezette, ide osztották be Csáky László ezredes 2000 magyar katonáját. A 9900 főnyi tiszai hadtestet – közöttük Barkóczy Ferenc, Petneházy Dávid és Gombos Imre ezredes 6000 emberét – Antonio Caraffa altábornagy parancsnokságára bízták. A drávai hadseregcsoport Schultz tábornok vezetésével 6100 főből állt, közöttük ismeretlen számú magyar és horvát katonasággal.

Ennek a hatalmas hadseregnek az ellátása óriási szervező munkát igényelt. Oppenheimer Sámuel hadiszállító megállapodást kötött a Haditanáccsal és a bécsi Hadélelmezési Hivatallal, hogy nagyobb tételekben szállíthasson ruhaneműt, cipőt, takarót és sátrat. Pozsony mellett hajójavító műhelyeket állítottak fel. Szükség is volt rájuk, mert 500 hajó és bárka ingázott a Dunán: feltöltötték a folyó mentén létesített élelmiszerraktárakat, szállították a fegyvert és a lőszert Buda alá. Rabatta főhadbiztos kimutatásai szerint 250 ágyút és mozsarat, 10 000 mázsa lőport, 2500 mázsa ólmot, 112 000-nél több ágyúgolyót, 441 láncos golyót, 54 000 kézigránatot és 20 000 mozsárbombát nyeltek el a hajókamrák. A Duna-parton 3000 szekér szállította a lisztet, kétszersültet, füstölt húst és bort a közeli várakba. A debreceni tőzsérek már készülődtek, hogy az alföldi gulyákat útnak indítsák: legyen elegendő friss hús a katonáknak.

Az előkészületeket nagy elismeréssel méltatta az egyik német politikai röpirat szerzője: „Annyi gondnal, fáradsággal és szorgalommal jártak el, hogy azt sem

kellőképpen leírni, sem eléggé dicsérni nem lehet. Az sem lehet kétséges, hogy... a császári Felség igazságos és eddig győzelmes fegyverei... ebben az évben is" diadalra jutnak. „Mindezért... a török félelme egyre növekszik, de éppúgy a mi reménységünk is, hogy a nemes, dicséretre méltó és annyi esztendőn át meggyötört Magyarországból most sikerül kiverni őket.” Az ismeretlen publicista itt hirtelen agitatív hangra vált és így folytatja: „Kell, hogy a telihold már egyszer megfogyatkozzék, és Isten akaratával leáldozzon. Fel! Úzzétek ki a törököt, törjétek össze hatalmát, amellyel annyiszor gúnyolta a kereszténységet! Akkor ismét szabad lesz Buda... Akkor felharsan majd a keresztény victoria!”

Kızıl Elma (Piros Alma) – ahogyan a török nevezte Budát – a birodalom egyik legfontosabb tartományának (vilájet) székhelye volt: hídfőállás nyugat felé, s őrhely a tartományt átszelő vízi út, a Duna fölött. Jelentőségét az a kettős védelmi övezet mutatta, amely körülvette. A külső szabálytalan hatszöget alkotott, sarkain hat fontos erősség állt: Érsekújvár, Eger, Várad, Temesvár, Szigetvár és Kanizsa. A belső védelmi övezetet három őrhely képezte: Székesfehérvár, Esztergom és Hatvan.

A budai vilájet kiterjedését tekintve is a legnagyobbak közé tartozott: délen a Balkánon, Vidin táján kezdődött és északon Érsekújvárnál ért véget, nyugaton Győr érintette és a horvátországi várakat, keleten Váradot.

A budai pasa csakis elismert és tekintélyes személy lehetett, hiszen ő képviselte a szultánt ebben a fontos magyarországi tartományban. Évekig kellett tanulnia a kormányzás és a hadtudomány fortélyait, mire méltónak ítélték a szultán bizalmára. 1686-ban a hetvenéves Abdi Abdurrahman volt a budai pasa.

Sok mindent beszéltek felőle. Egyesek szerint albán születésű volt, mások szerint svájci renegát, egy francia kereskedelmi ügynök meg azt mondta róla, hogy borissza, de tapasztalt hadfi, és nem hiányzik a bátorsága. Egy biztos: végigjárta a török katonaelet kemény iskoláját. 1667-1669-ben janicsáragaként részt vett Kandia ostromában, majd a birodalom fontos vilájetjeinek élén teljesített szolgálatot. Küzdött Kamieniecnél és boszniai szeraskirként Fülek alatt, majd részt vett Bécs ostromában, s jelen volt Buda 1684-es felmentésekor. 1684 novemberében, 68 évesen állították a budai kormányzóság élére. Azóta tudatosan készült a vár védelmére. Konstantinápolyból hozatott mérnök segítségével helyreállította az ostrom okozta károkat, és egy új, körülfalazott folyosószerű utat is építtetett, amely a Várhegyről a Dunához vezetett le, és a vízellátást biztosította.

Abdurrahman legkevesebb 10 000 harcost – válogatott janicsár- és szpáhicsapatokkal megerősítve – vont össze a vár védelmére. (A korabeli hadtudomány egy várostromban akkor tartotta kiegyensúlyozottnak a két fél esélyeit, ha a támadók és védők aránya 5:1 volt. Ez most a támadóknak kedvezett.) Az eredeti őrséghez egyiptomiak, ruméliaiak és szerémségiek csatlakoztak, és idehúzódtak az elesett várak katonái Esztergomból, Nógrádból és Vácról.

A rendelkezésre álló erőket Abdurrahman átgondoltan osztotta el a három kilométer hosszúságot meghaladó várfalakon. A legveszélyeztetettebb falszakaszra, így az északi oldal védelmére, tapasztalt janicsárokat rendelt. A támadásnak kevésbé kitett helyeken, mint a Duna felőli oldalon, az öregek és a polgári foglalkozásúak kaptak helyet. Ő maga

az északi oldal védelmét irányította az Esztergomi-rondella és a Bécsi-kapu közötti területen, helyettesét, Iszmail pasát a déli, palotai oldalra küldte.

A falakra és a bástyákra mintegy 400 különböző kaliberű ágyút vontattak föl. Igaz, nem a legkorszerűbb darabokat, mert a vár elfoglalása után százéves példányokat is találtak közöttük, de sikerült beszerezni néhány újat is, köztük olyant, amelyet két évvel azelőtt öntöttek. A vár raktáraiban elegendő puskaport és kézfegyvert tároltak, és élelmiszerben sem szenvedtek hiányt. A pasa idejében gondoskodott mindenről. Amikor az ostromló sereg feltűnt Szentendre irányából, már csak a Pest alatt legelésző nyájakat kellett a hajóhídon áthajtani a várba.

Lotharingiai Károly szerette volna, ha a fősereg együtt menetel a Duna jobb partján, mert ezzel Abdurrahmant továbbra is megtarthatták volna abban a tévhitben, hogy a császáriak Székesfehérvár ellen indulnak. (Ez tulajdonképpen sikerült is, mert a pasa az ostromgyűrű bezárulásáig nem hitt a vár ostromában: 3000 szpáhit elküldött Székesfehérvár védelmére. Egy dezertőr szerint úgy vélték a várbeliek, hogy a város mellett elvonulva Eger ellen készülnek.) Miksa Emánuel azonban nem egyezett bele, hogy a herceggel együtt vonuljon. A bajor választófejedelem már régóta elégedetlenkedett a császári seregben elfoglalt helyével és a Magyarországon harcoló seregek főparancsnokságára áhítozott. Mivel ezt nem érthette el, önálló parancsnokságot követelt, hogy Károly hercegtől függetlenül működhessen. 1686 elején Lipót már nem tudott kitérni veje sürgető unszolására elől, és teljesítette kívánságát. A viszony így is feszült maradt a herceg és a választófejedelem között, mert Miksa elsőbbséget akart a „csak herceggel” szemben, Károly viszont nem engedett a hadi ügyekben tapasztalatlan 21 éves fiatalembernek. S ebben volt is némi igaza, mert amikor Miksa gyakorlatilag Badeni Lajosra bízta csapatainak vezetését, valójában önállóságát adta föl, s csupán a látszathoz ragaszkodott.

Így került a választófejedelem a Duna bal partjára, Károly herceg pedig tovább vonult a szentendrei oldalra. Elég lassan, mert már öt napja úton voltak Párkányból, amikor június 18-án kibontakoztak Buda körvonalai. A bajor választófejedelem előőrsei ekkor már harcban álltak Pest alatt az ellenséggel. Miksa június 16-án értesült róla, hogy a törökök megkezdték a város kiürítését. Savoyai Eugén dragonyosait nyeregbe ültette, hogy rajtaüssenek a helyőrségen, de elkéstek, már csak az utóvéddel sikerült megütközniük. Velük sem sok sikerrel, mert a várágyúkból rájuk zúdított tűz elől vissza kellett húzódnuk, s közben a törökök áthajtották a hajóhídon egy ezer darabból álló vágómarha állomány utolsó részletét, sőt a hidat is lerombolták. Pest viszont harc nélkül a választófejedelem kezére került.

Június 18-án a túlparton megérkezett Károly herceg a csapataival, s miután tisztázta Miksa Emánuellel a seregek táborhelyét, elfoglalta állásait a vár északi oldalán, szemben az Esztergomi-rondella és a Bécsi-kapu között húzódó mintegy 360 méter hosszú falszakasszal.

A bajor választófejedelem a palotai oldalon, a Nagyrondelta ostromát vállalta magára ugyanúgy, mint 1684-ben. Csapatai június 21-én átkeltek a Margitszigetnél épített hajóhídon, s nagy ívben megkerülve a várat, a Gellérthegy déli lábánál ütöttek tábor a mellékük beosztott szász katonasággal együtt. Ostromállásaikat a Gellérthegy északi oldalán, a Dunától a Naphegyig terjedően telepítették. A két irányból induló

ostromműveleteket hivatalosan azzal indokolták, hogy „ily módon a török védők ereje és figyelme megosztassék”.

Lotharingiai Károly serege 40 100 főből állt. A császári gyalogságot Rüdiger Starhemberg vezette, a lovasságot Aeneas Caprara, a tüzérséget Croÿ herceg. A birodalmi segélyhadak közül a brandenburgiak élén Hans Adam von Schöning altábornagy állt, a sváb és a frank kerületi csapatokat Baden-Durlach örgrófja, illetve Thüngen vezérőrnagy irányította.

Miksa hadtestébe 21 050 bajor, szász és osztrák katonát osztottak be. A bajorokat a magyar származású Serényi János tábornok vezette, a szászokat Christian von Sachsen-Weißenfels herceg, az ausztriai ezredeket Badeni Lajos lovassági tábornok vezényelte.

Az erdélyi és a tiszai hadtestbe besorolt 8000 magyar katonán kívül – akik zömében a kassai főkapitányságból és Thököly seregéből jöttek – további 7000 embert állítottak ki a győri, a Kanizsa elleni és a bányavárosi főkapitányságból. Esterházy János győri vicegenerális 2500 fővel érkezett Buda alá, ahol Károly herceg seregébe osztották be őket. A kanizsai főkapitányságból Batthyány Ádám és Gyöngyösi Nagy Ferenc 1500 végvári vitézt és szabadlegényt hozott, ők a bajor választófejedelem mellé kerültek. Bercsényi Miklós a bányavárosi főkapitányságból 3000 emberrel jött, s hozzájuk csatlakozott Koháry István, az új bányavárosi főkapitány és Forgách Ádám nógrádi főispán, valószínűleg újabb csapatokkal. Így hozzávetőlegesen 15 000 főre tehető azoknak a magyaroknak a száma, akik részt vettek az 1686-os hadjáratban, illetve Buda ostromában. Köztük sok régi, tapasztalt tiszt és katona volt, akik évek óta járták a végvári harcok iskoláját: Miskey István és Fiáth János Győrből, Bottyán János (a későbbi híres kuruc tábornok) Esztergomból, Semsey András Ónodról, Semsey János Tokajból, Erdődy György Léváról, Festetics Pál Keszthelyről, Zichy Imre Vázsonyból, azután az 1683. június 12-én Pápára összehívott megbeszélés résztvevői – amikor még védekezni akartak Kara Musztafa áradatával szemben –, Babocsay Ferenc veszprémi és Tóti Lengyel János örökös szigligeti kapitány, meg a körmendi Békássy Miklós, aki látta futni a vármegyei hadakat a Rába menti sáncokból, ugyancsak 1683 nyarán.

A vár ostromának nyitó fázisa, akárcsak a legutóbbi ostrom alkalmával, a vártól északra és keletre elterülő Víziváros ostroma volt. Lotharingiai Károly ötnapos tüzérségi előkészítés után, június 24-én rendelte el a gyalogsági rohamot. A falon tört résen és a Duna-parti Kakas-kapun át olyan lendülettel támadtak a császáriak, hogy a törököknek csak egy sortűzre maradt idejük, azután futólépésben vonultak vissza. Abdurrahman pasa okulva az 1684-es ostrom tapasztalatain, amikor a janicsárok közül sokan kívül maradtak a várkapu gyors bezárása miatt, úgy döntött, hogy elkerüli a fölösleges véráldozatot és feladja a Vízivárost. Június 24-én a vár külső védelmi övezete az ostromlók kezén volt.

Július 1-én Károly herceg tüzerei 20 különböző űrméretű ágyú és 70 mozsár bevetésével megkezdték a tüzérségi előkészítést az északi oldalon. Az ostromlővegek a várfalat és a bástyákat törték, a mozsarak a vár belső területeit bombázták, miközben tüzükkal fedezték az ostromárok-rendszer kiépítését. Hasonló előkészületekhez fogtak a déli Nagyrendella térségében is. A bajor tüzérségi állásokat a Gellérthegy oldalában, a Naphegyen, valamint a rondella előterében, a mai Szarvas tér és a Döbrentei tér helyén állították föl. A védművek rombolását 21 ágyúval és 10 mozsárral kezdték meg, s itt is

hozzálattak az ostromárkok építéséhez. Először a várfallal párhuzamosan három futóárkot ástak, azután ezeket összekötötték, de nem egyenesen, hanem cikcakkban vezetett árkokkal, nehogy a benne közlekedő katonák céltáblául szolgáljanak a falakról tüzelő janicsároknak. A vívóárkokat 4-5 méter szélesre készítették, hogy négy katona is elfért benne egymás mellett, s legalább két méter mélyre, lépcsőkkel ellátva, hogy könnyen az aljára juthassanak. Helyenként cölöpökkel is megerősítették az oldalát, és mindenhol mellvédekkel, sánckosarakkal, meg földdel töltött zsákokkal rakták meg a tetejét. Az ütegeknek mélyedéseket ástak, a futóárkok között széles tereket alakítottak ki a gyülekező csapatok számára. Épült a kontravalláció is, olyan sáncrendszer, amely védte az ostromlók táborát és az ütegállásokat az ellenség kitöréseitől. Mindent másképp csináltak, mint 1684-ben.

A munkát Luigi Marsigli irányítja, aki jól ismeri Vauban francia hadmérnök tudományos alapossággal kidolgozott ostromterveit. Most felkötött karral dolgozik, mert a Víziváros elleni roham alkalmával, amikor a futóárkok és a várfal közötti távolságot méregette, kartácslövés érte. Szerencsére gyorsan felépült, aminek a fővezér örült a legjobban, mert az ostromműveletek jelenlegi szakaszában nem nélkülözhetette a nagy tapasztalattal rendelkező huszonnyolc éves hadmérnök ezredest.

Luigi Marsigli már tíz éve járja a világot. Tizennyolc évesen önként megfordult Konstantinápolyban, azután a „törökök titkainak” birtokában följánlotta szolgálatait a császárnak. 1683 nyarán – kapitányi rangban – Batthyány Kristóf mellé küldték a Rábához, hogy megépítse a part menti sánckokat, de ott tatár fogságba esett, és Bécs alá vitték, ahol folytatta a sánccépítést – a törököknek. A kahlenbergi csata után szerencséjére nem vágták le a többi keresztény fogollyal együtt, hanem ló után kötve Győrre vonszolták. Ott szemtanúja volt Kara Musztafa megtorló akciójának, s egy szőlőhegy oldalában üldögélve végignézte Ibrahim budai pasa kivégzését. Azután Budára került, majd Boszniába, ahonnan 1684-ben nagy váltságdíjért szabadult. Rövid itáliai pihenés után újra a császár szolgálatába állt, Győr, Visegrád és Esztergom védőműveit erősítette, érdemeiért 1685 májusában ezredessé léptették elő. Érsekújvár ostrománál az elsők között rohant a várba, de egy lezuhanó kő súlyosan megsebesítette: orrán-száján vérezve zuhant a várárok vizébe. Felépült, s most Károly herceg mellett az erődítési munkák főfelügyelője.

Sietnie kell az ostromművek kiépítésével, mert július elején hír érkezett, hogy Szári (Szóke) Szulejmán nagyvezér Belgrádnál vonta össze a Buda fölmentésére szánt hadsereget. Károly herceg ellenintézkedésként Caprara tábornagyot rendelte lovasságával a Sárvíz mellékre, hogy szemmel tartsa az ellenséges manővereket, ugyanakkor Mercy altábornagy vezetésével 3000 lovast és hat zászlóaljnyi gyalogságot küldött át a hajóhídon Pest és a margitszigeti hídfő védelmére. Onnan a temesvári és a váradi pasa érkezésére számítottak.

Amint Károly herceg katonái az ostromárkok segítségével ötven lépésnyire megközelítették a falakat, bevetették az aknászokat. A földalatti munkában jártas – többnyire bányászokból álló – különítménynek legelőször az akna bejáratát kellett kiásnia, azután az aknakamrát. Ezt kideszkázták és szalmával bélelték, majd a kiszámított mennyiségű lőport hordókban vagy zsákokban behordták. (Marsigli szerint egy kétkamrás aknába 4000 font, azaz 20 métermázsza puskaport helyeztek.) Ezután

deszkával és homokzsákokkal elzárták a kamra bejáratát. Károly herceg július 10. körül három ilyen aknát mélyítettett az Esztergomi-sarokrondella, a Sziavusz és Murád pasa bástyája alá. Az első kettő hatástalanítására készített török ellenaknák előbb robbantak, de az oszmánok szándéka ellenére nagy kárt okoztak a védművekben: felrobbantásuk megingatta a Sziavusz pasa bástyáját és a szomszédos kortinát (a két szomszédos bástyát összekötő falszakaszt). A fal annyira megsérült egy darabon, hogy a tüzérség néhány lövéssel ledöntötte. Károly herceg ekkor olyan kedvezőnek ítélte a helyzetet, hogy július 13-ra kitzte az első gyalogsági rohamot.

A támadást három rohamoszlop hajtotta végre: az Esztergomi-rondella ellen Guido Starhemberg alezredes, a Sziavusz pasa bástyája ellen Auersperg gróf, a kortina ellen Herberstein őrnagy vezetésével. Mindhárman 400-400 embert kaptak, akikkel be kellett magukat fészkelni a falrésekbe, hogy onnan majd kedvező alkalommal folytathassák az előnyomulást. Elöl haladtak a gránátosok, a lövészek és a lándzsások, őket követték a munkások, akik az elsáncolást segítették.

A legelső sorokban kaptak helyet az önkéntesek: Európa minden országából idesereglett előkelő ifjak, akik a kereszténység egyetemes ügyétől lelkesedve jöttek Buda alá, és kalandvagyó, zsákmányra éhes szerencselovagok. Ott állt türelmetlenül szorongatva fegyverét Don Félix de Astorga, a spanyol önkéntesek parancsnoka és egy sor honfitársa: Vejar herceg, Castel Moncayo márki, Don Rodrigo de los Henares kapitány, Antonio Mendoca, Olocau grófja, Don Matheo Moron, Piccolomini herceg, Valero márki és Escalona herceg, mellettük talán a portugál João de Velovy, akit érdemei elismeréséül két nap múlva kapitánnyá léptet elő a portugál haditanács, aztán Bondu bárója Németalföldről, négy lippei gróf Vesztfáliából, a veldenzi herceg és sokan mások, itáliaiak, angolok, franciák.

A középső rohamoszlop parancsnokát, Herberstein őrnagyot mindjárt a támadás kezdetén puszkagolyó éri, katonái azonban följutnak a kortinában tátongó résig és megkezdik a befészkelés munkáját. A két szélső csoport támadása azonban elakad, mert a lövegek által tört rések olyan meredek, hogy nem tudják megmászni azokat. Az egymásra torlódó katonák lába alatt ebben a pillanatban megnyílik a föld, és hatalmas detonációval két török akna robban: kő, földtömeg árasztja el az embereket, akik hiába próbálkoznak újra és újra, a falakról rájuk zúdított égő szurokkoszorúk, a lőporral töltött kanócgújtású kecskebőr tömlők és a kézipumpával kilövellt égő gyantapor poklából vissza kell vonulniuk. Károly herceg veszteségei súlyosak. Francesco Grimani velencei szemtanú július 16-án kelt beszámolója szerint: „Ma reggel halt meg itt Vejar herceg, spanyol grand, puszkagolyó ütötte sebében, amelyet a szombat esti roham alatt kapott, meghalt a veldenzi herceg a pfalzi grófi házból, Piccolomini herceg, és négy angol gavallér is megelőzte őt a halálban, sőt az önkéntesek és a tisztek közül még sok más gavallér is valószínűleg követni fogja. A halottak és a sebesültek száma hétszáz, az utóbbiakból kétszáz megmentését remélik, a többiek gyógyíthatatlanok, és számuk még mindig növekszik.”

Károly herceg július 13-i kudarca után három nappal a bajor választófejedelem katonái sikeres rohammal elfoglalták a vár külső árkait, és két magas lóállást (cavalier) emeltek a Nagyrondelta melletti kapuval szemben, hogy tűz alatt tarthassák a kijáratot és a körbástya réseit. A bajor tüzérség érzékeny veszteségeket okozott, ezért július 22-én

100 janicsár iszonyú kiáltozással megrohanta az ütegállást, és nagy pusztítást végzett a bajor katonák között, miközben az ostromágyúk egy részét beszögezték. Nem sokkal a törökök viaszorítása után újra működésbe léptek a lövegek, s ekkor iszonyatos erejű detonáció rázta meg Buda várát. A Mátyás király palotájának Dunára néző tömör falú épületében fölhalmozott 800 tonna puszkapor a levegőbe repült. „Az egész látóhatár elsötétedett. Föld, kő s emberi eső hullott alá” – írta később Johann Dietz, a brandenburgiak orvosa. „Jó félóráig a sok por, kő és törmelék miatt egyikünk sem látott semmit. Nem is tudtuk, hogy tulajdonképpen mi történt, bár a törökök hallatlan jajveszékeltetése sejtetni engedett valamit.” 1500 ember vesztette életét, megsemmisült a lőporkészlet egy része és az ott tárolt 60 tonna ezüst, s a vár Duna felőli falából mintegy 120-140 méteres darab kiszakadt. „Ez lett volna a támadásnak az ideje – folytatja Dietz mester –, abban a pillanatban bevehettük volna a várat.” De a brandenburgi orvos akkor a Víziváros falánál állt, és nem látta, hogy a déli oldalon a bajorok hanyatt-homlok menekültek, és soraikban csaknem akkora rémület uralkodott, mint odafönt a várban. Maga a választófejedelem sem tudta őket föltartóztatni, amikor eléjük állt. A sikert a bajorok és Károly tüzérei egyaránt maguknak tulajdonították, de a törökök úgy mondták, hogy maguk okozták a bajt gondatlanságukkal. Máig sem derült ki az igazság. Abdurrahman pasa a robbanás másnapján kétsoros cölöpgáttal és magas földtöltéssel zárta le a kidőlt fal helyén támadt rést, majd elsüttette ágyúit, jelezvén, hogy maradt még lőpora elegendő.

A nagy robbanást követő napon, július 23-án Károly herceg megadásra fölszólító levelet küldött a várba hadsegédével, Königsegg gróffal. Megalázó hat órai várakozás után a pasa elutasító választ adott: „Leveletek megérkezett, tartalmát megértettük. Amikor felvonultatok, felfogtuk és tudomásul vettük, hogy ennek a várnak a megszerzésére jöttök. Mi pedig a felséges Allah kegyébe vetjük reményünket, s éjjelnappal, egész lelkünkkel és tudásunkkal hitünkért fáradozunk. Lehetetlen, hogy a vár feladását forgassuk fejünkben. Azt mondjátok, hogy rohamoztok. Néhány kísérletet már tettetek, a magas Allah azonban visszavetett titeket. S ha majd balga beképzeltséggel újra rohamra indultok, azért könyörgünk a magas Istenhez, hogy legnemesebb küldötte és tisztelettel övezett prófétája, választottja: Mohamed oltalma a maga hatalmával verjen vissza titeket. Mert elbizakodottak vagytok, s az elbizakodottság ellenfele és legyőzője maga Allah. Üdvözlét attól, aki az igaz tanítást követi. Abdurrahman.”

Miközben a pasa a válaszlevelet fogalmazta, a herceg hadsegéde elbeszélgetett néhány török tiszttel, akik – Grimani szerint – „azt mondták neki, hogy mindnyájuknak nem csupán ingóságai, de ingatlanai is vannak a városban, földjük a környéken. Ha átadnák a várat és elköltöznének, maradékaikkal együtt mindenkorra koldusbotra jutnának. Jobb meghalniok, mint létfenntartásukat elveszteniök, ezért kell magukat az utolsó csepp vérükig védelmezniük.”

A pasa válasza után megerősödött a tüzérségi tevékenység: előbb az Esztergomi körbástya nyugati oldalának egy darabja omlott le, majd július 25-én a déli rondellának egy hosszú szakasza. A törökök azonban mindkét oldalon ördögös gyorsasággal – miközben az ostromtüzérség újratöltötte lövegeit – elreteszelték a réseket. Erre a bajorok bevetették legújabb „fegyverüket”, Angelus Gabriel ferences páter saját

készítményű éghető keverékét, amely olthatatlan lángtengerré változtatta a palisádokat.

Javában folyt a cölöpsorok megsemmisítése, amikor a Sárvízig előretolt lovasság parancsnokától futár érkezett, és közölte a fővezérrel, hogy az Eszéknél átkelt török felmentő sereg elérte Pécs–Mohács térségét. Károly herceg és a bajor választófejedelem úgy döntöttek, hogy nem halogatják tovább az általános rohamot. A vezérek haditanácsa július 27-re tűzte ki az akciót, amelyben a vár három pontját öt rohamoszlop támadja: az északi oldalon két csoport az Esztergomi-rondellától a Murád pasa bástyájáig terjedő szakaszt ostromolja meg, a palota felőli oldalon szintén két támadóoszlop indul a Nagyrendella elfoglalására, végül Esterházy János hajdúi álrohamot intéznek a Duna felől a lőporraktár felrobbanásakor támadt, de azóta már palisádokkal elzárt falszakasz ellen.

Amint az északi oldal támadóoszlopai a fal közelébe érnek, kilenc akna robban alattuk. Az elesett katonák holttestén át bukdácsoló bajtársaik elérik a védősáncot és behatolnak a résekbe, de kétszer is visszaszorítják őket. Ekkor maguk a tábornokok: Rüdiger Starhemberg és Hans Schöning vezetik újabb rohamra embereiket a védők tűzfüggönyén át. Fentről gránát, lőporral töltött zsákok és puskatűz zúdul rájuk. Egy magyar zászlótartónak mégis sikerül a falrészben megvetnie a lábát, és egy hasadékba tűzni a zászlórúdját. A következő percben már lehanyatlik, de a fent lobogó zászló látványa új erőt önt a katonákba. Közel négy óras közelharc után sikerül elérniük a támadás fő célját: befészkelik magukat a vár külső falán lőtt résekbe, és elfoglalják az Esztergomi-rondellát.

A birtokba vett külső fal mögött azonban egy 21 méter széles és 11 méter mély árok húzódott, amelynek másik oldalán magasodott a másik belső, sőt egy harmadik várfal. A törökök most ott rendezkednek be új védelemre. Abdurrahman pasa mellett egy félkarú török forgolódik: Csonka bég. A negyvenöt éves tiszt a parancsnok egyik támasza. Azt mondják róla, hogy Abdurrahman helyettese. Noha forma szerint nem az, tekintélye révén minden bizonnyal. „Jóllehet egyik keze hiányzik, Buda védelmében nagy hőstetteket vitt véghez... – írja róla egy olasz szemtanú –, ő vezette az összes kitörést és állandóan védekezett a lotharingiaival szemben”. Négyévesen, 1645-ben került Boszniából Budára, miután elvesztette szüleit. Itt nőtt fel, egyik, gyámjául kijelölt bátyja nevelte, aki lovas tisztként teljesített szolgálatot a várban. Az ő közbenjárására kapott tiszt állást a váci helyőrségben, majd néhány évvel Érsekújvár török kézre kerülése után Nógrád parancsnoka és szandzsákbég (a vilájet részét képező közigazgatási terület vezetője) lett. A végvári csatározások valamelyikében veszítette el karját, azóta csak Csonka bégeként emlegetik. Később ezüst műkezet csináltatott magának; ez és közismert bátorsága különös nimbusszal övezte személyét a végvárak világában. Most nem csupán az iszlám egyik bástyáját védi elszántan, hanem idemenekített családját: kilencéves fiát és tizenkét éves leányát, fiatal feleségét, Fatimét, meg a gyermekkor emlékeit őrző Budát is.

Miközben az északi oldalon elesnek a vár külső védművei, a bajor és a szász csapatok elfoglalják a déli Nagyrendellát Serényi János vezetésével. Először a körbástya jobb oldalán meghúzódó kapuszoros és a kaputorony esik el, majd a több irányból kibontakozó gyalogsági roham súlya alatt a rondella védelme is összeomlik. Ismail

pasa embereinek nem maradt más lehetősége, mint a vár déli haránt zárófalának támasztott létrákon át a belső várba, a palota területére visszavonulni.

A Duna felőli oldalon tervezett áltámadás magyar hajdúi is visszavonulnak. Hiába támogatták Esterházy János embereit a pesti parton fölállított lövegek, és egy dunai hajóról száz német muskétás ösztüze, a várfalról olyan iszonyú gránát- és puskatűz fogadta őket, amelyet nem állhatták ki. Az álroham mégis elérte célját, „mert a török... itt támadásra nem gondolt. Látván azonban a talpasok támadását, arra az oldalra is kellett védekezőerőt küldeni, mely körülmény a védelmet megosztotta, s a másik két rohamnál a hadműveletet nagyban elősegítette” – értékeli a történeteket egy szemtanú.

A három oldalról végrehajtott támadás súlyos veszteségekkel járt. Lotharingiai Károly katonái közül több mint háromezren estek el és sebesültek meg. A bajor választófejedelem csaknem másfélezer embert veszített, az álroham magyarjai közül hatszázan maradtak a Duna-parton. Igen sok tiszt halt hősi halált: a vesztfáliaiak közül gróf Dietrich Dohna ezredes, a két héttel korábban elesett Karl Dohna fivére, Sándor kurlandi herceg, Thüngen vezérőrnagy, Escalona spanyol herceg, a szászok közül Georg Carlowitz alezredes és Esterházy Mihály ezredes. Újra megsebesült Savoyai Eugén unokaöccse, Commercy herceg, az itáliai d’Asti báró, Aspremont vezérőrnagy, és sebet kapott Croÿ tábornok, Diephental altábornagy és Pálffy Miklós gróf. A törökök is sok harcosukat elveszítették: az északi oldalon mintegy ezerötszáz, a délin ezer katona esett el és vált harcképtelenné.

Július 30-án – egy sikeres aknarobbantás után, amely hatalmas rést vágott az északi oldal második falába – Károly herceg újra megadásra szólította föl a védőket. Abdurrahman hallani sem akart róla, de az ostrom beszüntetése fejében hajlandónak mutatkozott egy másik, meg nem nevezett erősség átadására. Károly herceg válasza újabb aknák felrobbantása és ágyútűz volt. A várbeliek azonban most már nem határozhattak olyan könnyen, mint korábban, helyzetük súlyosbodott, a hosszú ostrom kimerítette őket, és jónéhányan hajlottak a megadásra. Abdurrahman 31-én két agát küldött Miksa Emánuelhez azzal, hogy ő is indítsa el egyik emberét, mert valami fontosat kíván közölni. Kétórás fegyvernyugvást rendeltek el, azután Kreutz ezredes bement a várba. Abdurrahman nagy tisztelettel fogadta, megvendégelte, majd így szólt hozzá:

– Korábbi ajánlatomat kiegészítem azzal, hogy ha Lipót császár egyetemes békét köt a Portával, átadom ezt a sokat szenvedett várat.

Sem a választófejedelem, sem Károly herceg, de maga a császár sem rendelkezett azonban akkora önállósággal, hogy a Szent Liga tagjainak hozzájárulása nélkül békét ígérhettek volna. Az ostrom tehát folytatódott.

Augusztus első napjaitól kezdve a császáriaknak nemcsak a várban levő törökökre kellett ügyelniük, hanem a nagyvezér több mint 60 000 fős seregére is, amelynek fölvonulása már a közelben folyt. A hadvezetés a következő napok legfontosabb feladatául a tábor megerősítését és egy újabb általános roham előkészítését tűzte ki. Grimani tájékoztatása szerint július végére a táborban csak 15 000 harcképes gyalogos maradt, ezért – és a törökök közelsége miatt – visszarendelték a Fejér és Tolna megyébe kiküldött lovasezredeket, ugyanakkor sürgették a tiszai hadtest Buda alá vonulását is. Batthyány Ádám, Pálffy János Károly és Hans Dünnewald lovasezredei augusztus 1-én

érkeztek meg, Caraffa tiszai csoportja 2-án. A következő napokban a vértések, dragonyosok és huszárok együtt építették a gyalogsággal azt a hatalmas védművet (cirkumvalláció), amely a Gellérthegytől délre kezdődött és a József-(Szemlő-)hegyig húzódva fogta körül az ostromlók táborát.

Augusztus 3-án – miközben az ifjú császárné negyvenórás imádkozást rendelt el Bécsben a keresztény fegyverek győzelméért – Buda alatt újra rohamra vezénylik a katonákat. A második általános támadás azonban elszármított vállalkozásnak bizonyult. A Károly herceg frontján fölrobbantott aknáról – melynek a második falon ütött rést kellett megnagyobbítania – a bajorok azt hitték, hogy jel a támadásra és nekiindultak. Amikor az északi oldalon megtudták, hogy a bajorok már rohamoznak, ők is támadásba lendültek.

Miksa Emánuel katonái gyorsan megmászták a palota homlokzatát, és az egyik helyiségből a másikba űzték a védőket. A beomlott szobákban azonban nehéz volt a tájékozódás, és a törökök kerültek fölénybe: az emeleti ablakokból gránátot és követ zúdítottak rájuk, lesből tüzeltek, úgyhogy „nem tudtak előrehatolni, sem megállni, így visszavonultak, anélkül, hogy állást foglaltak volna” – tudósít Grimani. Negyven halottat hagytak hátra és vagy ötven-hatvan sebesültet cipeltek magukkal. Közöttük volt könnyebb sérüléssel Badeni Lajos és Savoyai Eugén.

Rövid ideig tartott az északiak rohama is. Először át kellett mászniuk a kettős fal közé mélyített árkon, miközben az emberek java része elesett. Csak kevesen jutottak el a második fal vonaláig, amely megmászhatatlanul tornyosult a fejük fölé. Amikor Károly herceg hírért vette, hogy a bajorok visszavonulnak, ő is leállította az értelmetlen vérontást, így is kétszáz halottjába és sebesültjébe került a kísérlet.

Az augusztus 3-i általános roham után megszűnt a remény, hogy Buda a felmentő sereg megérkezése előtt elesik. Károly herceg és Miksa Emánuel megtették a szükséges intézkedést a nagyvezér fogadására: meggyorsították a cirkumvalláció kiépítését, a Dunát összeláncolt vastag gerendákkal rekesztették el az ellenséges hadihajók elől, a pesti német helyőrséget átrendelték a budai oldalra, 12 napi élelmiszertartalékkal látták el a táborát, és biztonságba helyezték a sebesülteket meg a betegeket. Majd 9000 embert az ostromárkokban hagyva, a többieket – mintegy 31 000 főt – az elkészült körsáncba telepítették úgy, hogy az árkok és mellvédek mögött kettős vonalban állították föl az ezredeket.

Augusztus 7-én futár vágatott be a bajor táborba és hozta a hírt a választófejedelemnek, hogy a fehérvári úton föltűnt a török sereg 3-4000 főnyi előőrsé. A vezérkar haditanácsot tartott, ahol hosszas vita után, de az erőviszonyok megfelelő mérlegelésével elfogadták Károly herceg javaslatát: az ágyúzás és az aknaharc folytatásával tovább kell fárasztani a védőket, Szulejmán felmentő seregével szemben viszont passzív magatartást kell tanúsítani egészen addig, amíg Scherffenberg altábornagy 12 100 fős erdélyi hadteste megérkezik – hacsak a nagyvezér okot nem ad az ellene való határozott fellépésre.

A törökök előőrsét Batthyány lovassága szétugrasztja, de a felderítők hamarosan jelentik, hogy a főerők dél felől Buda irányába nyomulnak. Szulejmán nagyvezér hadserege augusztus 14-én tűnik föl a kelenvölgyi síkság peremén: a jobbszárny a Duna mellett, a mai Budafok és Albertfalva között, a derékhad a Kamaraerdő mögött, a

balszárny Budaörsztől északnyugatra, a Csíki-hegyeken. Innen indítja el a nagyvezér 9000 katonáját, hogy Nagyszénazugnál a keresztény tábor hátába kerüljön. Petneházy Dávid ezredét és Girolamo Lodron horvát lovasait küldik ellenük, de bekerítik őket: a legjobb tisztek dőlnek ki, sokan meghátrálnak. Válságosra fordul a helyzet, amikor Dünnewald altábornagy segítséget küld: Mercy generális vezetésével német vértések és dragonyosok, meg Pálffy János Károly lovasai avatkoznak a küzdelembe, ők mentik meg a helyzetet. Már a végéhez közeledik a nagyszénazugi lovascsata, amikor a császári sereg – mintegy 25 000 fő – kilép a körsánc déli végénél, és csatarendben megindul a török felé. Alig érnek azonban egy puska lövésnyire a Kamaraerdő lábánál húzódó török derékhad arcvonalához, a gyors és határozott fellépés nyomán a nagyvezér visszavonulót fúvat.

Szulejmán nem nyugodott bele vereségébe és újabb akciót indított a várbeliek megsegítésére. Magas jutalom reményében 2000 janicsár ült lóra, hogy a körsáncon áttörve bejusson a várba. István király ünnepén, a hajnali derengésben az Ördögárok mentén törtek be a keresztény táborba, s mintegy fele át is vágta magát a Fehérvári-kapuig. Szerencsére ott Caprara és Heißler vértesei lecsaptak rájuk, s csaknem valamennyit levágták. Talán kétszáz sebesült és kimerült török jutott a várba. Abdurrahman ágyúlovással adta hírül a sikert a nagyvezérnek, az egyik mecsetre pedig vörös zászlót tűzetett annak jeléül, hogy utolsó csepp vérükig védik a várat.

Mivel az északi oldalon nem boldogultak a második várfallal, Károly herceg úgy döntött, hogy ágyútűz alá veszi az Esztergomi-sarokrondella szomszédságában húzódó nyugati falat, s így oldalba kapja a szívós török védelmet. Előbb négy, majd nyolc löveget állíttatott fel, amelyek augusztus 21-re a talaj szintjéig érő rést törtek a falon. A tervezett támadás másik iránya az Esztergomi-rondellán keresztül vezetett, ezért a körbástyát alkalmassá kellett tenni az áthaladásra: a belsejét földdel és kövekkel töltötték fel, a tetején hatalmas gerendákat fektettek át. Innen kell majd a katonáknak a kettős fal között húzódó árkot, a cölöpsort és a második falat leküzdeniük. A munkások mintegy harminc méternyire dolgoztak a második fal mögött meghúzódó védőktől, akik fedezékeikből kényelmesen lóhatték a merész vállalkozás résztvevőit. Az áthidalás nagy véráldozatokkal augusztus 27-re mégis elkészült.

A hónap utolsó hete a palotai oldalon is elkeseredett küzdelmet hozott. A bajor választófejedelem és Badeni Lajos augusztus 22-én három rohamoszlopot indított a palota ellen. A bal oldali egység a lőtt réseken át betört a zárt udvarba, sőt egy kisebb csoportnak az István-toronyba is sikerült behatolnia. Négy nap múlva ugyan egy erős ellentámadással kivetkék őket a toronyból és környékéről, de azután olyan ágyútűz alá vették a palota déli végét, hogy a rommá lőtt toronyban és annak környékén ismét befészkeltek magukat a választófejedelem emberei. Augusztus 29-én tehát Miksa Emánuel csapatai birtokukban tartották a Nagyrondelet, a palota déli végét, a zárt udvart és az István-tornyot.

Ugyanaz nap hajnalban 3000 lóra ültetett janicsár tűnik fel Óbuda mellett a Dunaparton, és a Víziváros felé nyargalnak. Mindegyik zsebében 20 tallér előlegezett jutalom és írás arról, hogyha bejutnak a várba, akkor életfogytig napi 20 ászpernyi zsoldot kapnak. (Az élelem mellett egy török közkatona naponta 3 ászpert kapott; 1 ászperért például másfél font kenyeret vagy fél font húst vásárolhatott). D'Asti ezredes, a

vízivárosi védővonal parancsnoka gyilkos sortűzzel fogadja őket, mire a törökök a külváros fala mellett északnyugatnak iramodnak. A Bécsi-kapunál sem sikerül áttörniük, ezért a Városmajor felé fordulnak, hogy elérjék a Fehérvári-kaput. A kapu előtti széles mezőt azonban egymásba tolt szekerekkel torlaszolták el, keresztüljutni rajtuk lehetetlen. A janicsárok lovaikról leszállva próbálják szabaddá tenni az utat, miközben császári lovascsapatok törnek rájuk. Kegyetlen kézitusa támad, amelyben sok janicsár elesik; de Mercy generális is halálos sebet kap. A legjobbkor avatkozik a küzdelemben Pálffy Ferenc, aki akkor indítja őt századnyi lovasságát, amikor a Fehérvári-kapun egy század szpáhi vágat ki, hogy egyesüljön a várba igyekvőkkel. A hirtelen jött oldaltámadás négy részre szakítja a janicsárok csapatát, s bármilyen sebesen is próbálnak menekülni, mindenütt utoléri őket a császáriak fegyverei. Abdurrahman ágyúí ezúttal némák maradnak a nyugati várfalon.

Augusztus 30-án Pest felől feltűnik Scherffenberg altábornagy erdélyi hadteste. Éppen a legjobbkor, Buda ostroma utolsó szakaszához közeledik.

A harmadik általános rohamot előkészítő haditanácskozás úgy határozott, hogy Károly herceg frontján három oszlopban 6000 főnyi katonaság támad: a bal oszlop az Esztergomi-rondella és a Sziavusz pasa bástyája közötti fal résein, a középső a sarokrondellán át, a jobb oszlop pedig a rondella mellett ledöntött nyugati fal résén keresztül tör a várba. Miksa Emánuel és Badeni Lajos 3000 embert vezet rohamra. A támadás időpontja: szeptember 2-a, hétfő.

Az előkészületekről 40 nagy réstörő ágyú égzengető tüzelésével és a Budaörs feletti magaslatokra kiküldött fűrge lovascsapatokkal terelik el a figyelmet, miközben a rohamra rendelt csapatok nagyobb feltűnés nélkül elfoglalják helyüket az ostromárkokban. Délután három óra tájban hirtelen elhallgatnak az ostromlövegek, és megszólal 6 rohamra hívó ágyú. A katonák fegyvert ragadva ugranak ki az árkokból, és megrohamozzák Buda falait.

Az északi oldalon a támadás heves és véres volt. Állítólag felkészületlenül érte a törököket, mert aznap már kétszer fújtak riadót a várban, kétszer készültek föl a roham elhárítására, de a támadás elmaradt. Amikor délután két órakor harmadszor is riadoztatták a katonákat, már nem hitték, hogy jön az ellenség. Ezúttal néma maradhatott az a dob is, amelyet eddig egy bizonyos Schreyer mindig ott szólaltatott meg, ahonnan akciót várhattak a várbeliek. Ennek ellenére már egy órája tartják magukat a második fal védői, amikor a jobb oldali rohamoszlop végre fölér a meredek lejtőn a rondella melletti nyugati falszakasz nemrég tört részéhez. A janicsárok ösztüzében az élen haladók elvéreznek, de a második hullámban érkezők oldalba kapják a harmadik falat védő janicsárokat, akik feladva állásaikat hátrálni kezdenek a mai Úri, Országház, Fortuna és Táncsics Mihály utca északi végében előkészített fedezékeik felé. A balszárnyon a brandenburgiak közelednek. A törökök szerint a legkeményebb ellenfelek, „tűz-emberekként” emlegetik őket. Rohamuk most lassabban bontakozik ki, mert az első és a második fal között húzódó, félig betemetett árkon nehezen jutnak át, de a rondella melletti védelem megingása elég ahhoz, hogy ők is áttörjenek az utolsó akadályon. Közben a legjobbak hullanak el a falakon: az egyik rohamoszlop parancsnokát, d'Astít az első percekben két lövés éri és több lándzsaszúrás, elesik a brandenburgiak ezredese, Fritschler, Pálffy Ferencet súlyos fej-

és lágyéksérüléssel viszik el. Végre odafönt egyesülnek a jobb és a bal oldali rohamoszlop katonái. Károly herceg az Esztergomi-rondelláról figyeli a küzdelmet: egymás után küldi az erősítést, a középső rohamoszlop is felzárkózik. Az ostrom kimenetele az északi oldalon eldőlt. A törökök megfutamodnak, és fejvesztve próbálnak egérvutatót nyerni: sokan a Duna felé rohannak a Vízikapun át, vagy a várfalakról ugrálnak a mélybe, mások a házak sötét pincezugaiban keresnek menedéket, a többség azonban a palota felé szalad, abban a reményben, hogy a védelem ott még tartja magát.

Miután a császáriak áttörték a védelmet, Abdurrahman hű testőreitől körülveve a legkeletibb párhuzamos utcába vonul vissza, ahol keményen tartja magát. Személyes példamutatásával sikerül még néhány embert maga mellé gyűjteni a menekülők közül, és Croÿ tábornagy katonái ellen harcolva vonul vissza a mai Hess András térig. Az utcákon ekkor már akadálytalanul törnek előre a császáriak és a magyar huszárok, így a bekerítés veszélye fenyegeti a kis csapatot. Többen megfutnak, az ősz pasát is menekülésre biztatják. Ő azonban hallani sem akar róla, s tiszteletet parancsoló példamutatással esik el a téren. Tetemét később valaki fehér köpenyvel takarta le, kezében kardját szorította.

Néhányan egymást hibáztatták a történelemért, mint Csonka bég, aki így emlékezett vissza később az eseményekre: „Még mielőtt meg tudtuk volna szervezni az ellenállást a városba betörő keresztények ellen, elesett Abdurrahman. Csaknem ugyanabban a pillanatban engem is eltalált egy puska lövés, amely... az egyik vállamtól a másikig hatolt és harcképtelenné tett. Ennek ellenére még sokáig elodázhatta volna a keresztények győzelmét az az aljas disznó (ti. Ishakcali Mehmed, a janicsár, akire Csonka bég haragudott, s akivel már az ostrom idején rivalizált), ha nem vonult volna vissza olyan gyáván egy kis fejsérülés miatt.” Mehmed aga sebesülése után Csonka bég maga köré gyűjtötte a harcképes embereket, és a palotához vezette őket, ahová a Bécsi-kapu irányából katonák, polgári személyek, nők és gyerekek rendetlen csapata hömpölygött. A kaput azonban zárva találták.

Croÿ herceg harcosai ekkor érik el a Fehérvári-kaput, kinyitják, s beüget rajta a Savoyai Eugén vezette tartalék lovasság. Croÿ hadrendbe állítja a Dísz téren összetorlódott csapatokat, s megindítja őket a palota ellen. Bent még javában tombolt a küzdelem.

A vár déli oldalán Sartori és Fürstenberg ezredes vezeti a két rohamoszlopot. Az egyikben ott halad egy svéd közkatona, Nils Bielke, aki már 1684-ben is itt volt, s megírja majd mindkét ostrom történetét. De most még roppant nehéz feladat előtt áll társaival együtt: amint a falakhoz érnek, kő-, bomba- és golyózápor fogadja őket. Miksa Emánuel és Badeni Lajos kivont karddal küldi a tartalékot is rohamra, amikor a testőrség parancsnokhelyettesének, Martin Pechmannak hetvenedmagával sikerül megmászni a falat. A többiek követik őket. Már a palotán belül folyik a kézitusa, amikor megtudják, hogy északon a polgár város elesett. Hatalmas erőfeszítéssel kivetik a romos palota területéről az ellenséget, amely a kaputorony mögötti Arzenál téren keres menedéket a polgári lakossággal együtt.

Amikor Csonka bég zárva találta a palota kapuját, a maga köré gyűjtött mintegy 800 várbelivel együtt megadta magát a császáriaknak. Egy kapitány maradt túszként közöttük, hogy biztosítsa életüket, ahogy azt Károly herceg megígérte. Ekkor érkeznek

meg a palota felől a bajor rohamoszlopok, maguk előtt hajtva a palotabelieket. A kapitulációról nem tudván, azonnal rátámadnak Csonka bég embereire és a négyzsögletes téren összezsúfolódott tömegre, amely most már vagy 2000 férfiből és 1000 nőből meg gyerekből áll. A bég katonái ekkor végső kétségbeesésükben újra fegyvert ragadnak. A rettenetes zűrzavarban a császári kapitányt az a veszély fenyegeti, hogy megölik, csak Csonka bég személyes közbelépése menti meg az életét. A törökökét meg Károly herceg, akinek emberei véget vetnek a vérontásnak, és elvezetik a török főtiszteket: Ismail pasát, Csonka béget és Mehmed janicsáragát. Tárgyalás kezdődik velük, amely a törökök egyértelmű veresége ellenére, sokáig tart. A védők feltételeket szabnak, a császáriak viszont csak a feltétel nélküli megadásról hajlandók tárgyalni. Este van, mire Ismail pasa és emberei belenyugodnak helyzetükbe: pusztá életüknél egyebet nem menthetnek meg.

Estére lángban állt az egész polgárváros. Ma már kideríthetetlen, hogy az elkeseredett törökök vagy a vad féktelenséggel zsákmányoló császáriak gyújtották-e föl az amúgy is rommá lőtt várost. Johann Dietz a következőket írja erről visszaemlékezéseiben: „Alig félórája voltam a városban, amikor kigyulladt. Hogy a törökök vagy a keresztények gyújtották-e föl, nem tudom, de nagy kár, hogy a szép város és az a sok értékes zsákmány, amit megőrzés végett az egész országból idehoztak, nyomorultul elpusztult.” Egy Jakab nevű fogoly zsidó később arról beszélt vallomásaiban, hogy a tüzet a császári katonák gyújtották, mert ki akarták füstölni a házakból a keményen ellenálló törököket.

A győztesek utcáról-utcára, házról-házra jártak, s a pincétől a padlásig mindent átkutattak, nemcsak a rejtőzködő törökökért, hanem pénz, kincs és értékes holmik miatt is, amelyekből – az említett Jakab szerint – még „Konstantinápolyban sem található annyi – persze a Szeráj kivételével –, mint amennyi Budán volt”. Nagyon sokan fizettek életükkel, vagyonukkal vagy szabadságukkal a hosszú ellenállásban való részvételért. „Még a magzatnak sem kegyelmeztek az anyaméhben – írja Dietz mester. – Mindenkinek, akire ráakadtak, pusztulnia kellett. Egészen elképedtem azon, ami ott végbement, hogy az emberek sokkal kegyetlenebbek tudnak lenni egymás iránt, mint a vadállatok.” Egy másik szemtanú, az itáliai Amerighi így emlékezik vissza összeborzadva: „Akik nem tudták dühüket a fosztogatásban kitombolni, a foglyokat megcsonkították, élve megnyúzták, tűz mellé kötözték, szemüket és belső részeit kivájták, s hasonlókat követtek el, amikről illendőségből hallgatnom kell.” A brandenburgi orvos azt is elmondja, hogy a megölt emberek bőrét lenyúzták, kiszáritották és ezzel megtöltött zsákokat küldtek haza, ahol ezt a „rendkívül drága múmiát” (az akkori orvostudomány általános csodaszerét) orvosok és gyógyszerészek használták föl mixtúráikhoz. A koponyák pedig trófeának számítottak, a nyugati országok piacain kosárszámra árulták az emberfejeket.

A nekivadult győztesek a vár védelmében segédkező zsidó hitközség tagjainak sem kegyelmeztek, hiába hirdette ki Lotharingiai Károly háromszor is a roham kezdete előtt, hogy kíméljék meg a várbeli zsidók életét. A hitközségbelieknek csupán a fele – mintegy ötszáz ember – élte túl a pusztítást. Közülük Schulhof Izsák megírta ennek a szörnyű napnak a történetét: „Nagyon sok katona rontott be hozzánk (ti. a zsinagógába), muskétások, német gyalogosok, kezükben tartva pusztító eszközeiket...

és magyar lovasok, ők görbe kardjukat fogták kezükben...” Mintegy százan zsúfolódtak ott össze, akik kegyelmet kértek Hans Schöningtől, a brandenburgiak parancsnokától, de a benyomuló katonák mégis sokukkal végeztek. Akik megmenekültek, 70 000 forint váltságdíjat ígértek a tábornoknak. Schulhof ezután házába futott, ahol látta, hogy „vagy harminc katona rabolja és fosztogatja mindazt a drága holmit, amelyet a gyülekezet tagjai közül sokan ott rejtettek el, ezüst- és aranytálat, ruhákat...” Szerencséjére egy prágai káplár – Schulhof is onnan került Budára – veszi pártfogásába, s viszi ki a házból. „Akkor láttam – írja –, hogy az utca teli van legyilkolttal, mennyi, de mennyi levetkőztetett tetemmel.”

Minden erkölcsi gátlás sutba került, s ez jellemzi majd a török háború későbbi korszakát is, amely az évszázad talán legszörnyűbb, legvéresebb rablótámadásává fajult. A lakosság legyilkolása, a foglyok elhurcolása olyan török szokás volt, amelyet „a keresztények ugyanúgy átvettek, mint a török kávé élvezetét”.

Lotharingiai Károly jelentése szerint 4000 tetem borította a város utcáit és a falak alját, s mintegy 6000 ember került fogságba. 400 ember az utolsó rohamban esett el.

Szeptember 3-án a város még mindig égett. Néhány raktár és a mecsetté átalakított Nagyboldogasszony-templom kivételével nem maradt ép ház. (388 romos épület számoltak meg az ostrom után.) A törmelékek között Marsigli ezredes botorkált, a budai török városbíró kíséretében járta be a várat, s szedte össze a tűz elől Mátyás király könyvtárának maradványait, közben összeírta a másfél évszázados török uralom hagyatékát: 23 mecsetet, 9 fürdőt, 22 sütőházat, több népkonyhát (ahol péntek este ételmelet és gyertyát kaptak a szegények meg az átutazók), egy kőből épült iskolát, négy török kolostort és 42 janicsárkaszárnnyát, a várat övező dombokon pedig 400 szőlőskertet.

Mindennek örökre hátat fordítva vonult el Szulejmán nagyvezér, aki nem mert Károly herceggel megmérkőzni. Az utolsó roham idején 5000 török lovas állt csatarendben a császári tábor előtt. „Mozdulatlanul várakoztak, míg a vár szemük láttára elesett...” A herceg meg is jegyezte a főjelentésben, „hogy nincs példa rá sem az ókorban, sem a legutóbbi századokban, hogy ilyen nagy fontosságú és ilyen erős őrségtől védett várat az ostromló sereg egy nálánál jó harmaddal nagyobb felmentő sereg szeme láttára rohammal vett volna be”. Bécsújhelyi kihallgatásakor Csonka bég kevésbé válogatta meg szavait: „Miközben kiköpött, azt mondta: »... (a nagyvezér) azért jött, hogy csak nézelődjön, mialatt beveszik Budát. Ennek az az oka, hogy a Portán elpuhult alakokat léptetnek elő«.”

Szulejmán távozása után a császári sereg vezérei Miksa Emánuel sátrában gyülekeztek hálaadó misére. Ágyúk dörgése közben énekelték el a *Te Deumot*. Behallatszott a katonák éneke, örömkialtásai és a díszsortüzek.

Másnap, szeptember 4-én a vezérkar véget vetett Buda pusztításának: eloltatták a lángokat és 500 fogollyal eltakarították a holttesteket. Azután Leopold Beck vezérőrnagyra és 6000 főnyi helyőrségre bízta Budát. Pesten Koháry István alsó-magyarországi vicekapitány és Dalmady Sándor őrnagy maradt 2000 hajdúval. Károly herceg serege pedig fölkerekedett a menekülő nagyvezér után.

Magyarok és nem magyarok Budáról

A győzelem hírével elsőként Károly herceg futárai kaptak lóra: Lajos pfalz-neuburgi herceget Eleonóra császárnéhoz, Commercy herceget az özvegy császárnéhoz indította. Münchenbe, a bajor választófejedelem feleségéhez Serényi János nyargalt. Elsőként Commercy és Lajos herceg érkeztek meg Bécsbe. Egész éjjel váltott lovakon nyargaltak, s kora reggel már ott álltak a Burgban. De csak az özvegy császárnét találták, Lipót éppen vadászott. Nem is indulhatott el egyetlen futár sem, amíg elő nem került. Este, amikor megérkezett, már sokan tudták a hírt, s a követek ott várakoztak a burgbeli fogadóteremben. Az első között a francia király követe, Vauguion fejezte ki jókívánásait a császárnak.

Most már indulhattak a futárok a királyi és fejedelmi udvarokba. XIV. Lajost Lobkowitz gróf útján értesítette Lipót, Iván és Péter orosz cárnak maga írt levelet még aznap. Frankfurtba szeptember 6-án érkezett meg a hír, de csak titoktartás ígéretével közölte a futár, mert Brüsszelbe tartott vele Vaudemont herceghez. A helyi újság szemfüles riporterei mégis mindent megírtak, így is lemaradtak egy nappal a berlini *Mercurius*hoz képest, mert az már 5-én részletes beszámolóval tájékoztatta olvasóit. Ince pápa elég későn szerzett tudomást a keresztények győzelméről: éppen audienciát tartott, amikor a pápai udvar a bolognai postamester útján – ő viszont Mantovából – megkapta a hírt. Két nap múlva megerősítette a történeteket egy szemtanú, Sanfrè gróf, ő a bajor választófejedelem levelét hozta, amelyben Miksa köszöntötte az egyházfőt Buda visszavétele alkalmából.

Nápolyban szeptember 11-én értesültek mindenről. Az alkirály éppen misét hallgatott a San Giuseppe-templomban, ahol mindjárt *Te Deum*ot tartottak, a város népe pedig napokig ünnepelte a keresztények győzelmét. A prágai érsek 15-én rendelte el, hogy a Szent Vitus-székesegyházban celebráljanak ünnepi misét, s ezen valamennyi prágai pap jelenjen meg, azután minden templomban tartsanak *Te Deum*ot. Még a távoli Vesztfáliában is tartományfői ediktum szólította föl a papságot hálaadó ünnepségek rendezésére, jóllehet akkoriban a német emberek tudatában az oszmán veszedelem jóval kisebb helyet kapott, mint a jó időjárásért való könyörgés, amellyel a török elleni imákat egybekötötték.

A templomi áhítat perceit az utca zajos megnyilvánulásai követik. Rómában zúgnak a harangok, miközben a várost mutatványosok lepik el: a tereken fölállítják Budavár tornyát, amely azután programszerűen összedől, hatalmas képeken jelennek meg a három éve visszafoglalt magyarországi várak, Esztergom, Visegrád, Vác és Érsekújvár körvonalai, fölöttük a kétfejű sas lebeg. Egy másik képen a császári sas ragadja karmai közé a félholdat. Miután valamennyit körülhordozták, megjelenik a lánkra vert budai pasa jelképes szobra, és bilincsbe vereten maga a sátán, amelynek hatalma immár megtört. Brüsszelben fantasztikus tűzijáték kápráztatja el az utca népét, Madrid lakosai pedig olyan lelkesek, hogy a francia követség épületét katonai őrizet alá kell venni a tüntető tömeggel szemben. Boroszlóban bezárt városkapuk mögött este zajlik az ünnepség: zúgnak a harangok és megdördülnek a dóm mellett fölállított ágyúk,

miközben a polgárság és a katonaság két százada harsogó zene mellett végigvonul az utcákon. Vesztfália most is mértéktartó és csendes: a coesfeldi meg az osnabrücki gimnáziumokban iskoladrámák bölcsességein tanulják meg a diákok, hogy a török európai összefogással legyőzhető.

Az európai közvéleményt – amely jóval szűkebben értendő a mainál – a korabeli sajtó bőséges információval látta el. Újságszerű folyóiratok jelentek meg tíz-húszsoros tömör híradással, amelyeket a lap levelezői küldtek a nagyobb európai városokból a korabeli szerkesztőségekbe. A francia olvasókat a *Mercurie François* tájékoztatta, az angolokat a *The Present of Europe*, Berlinben a *Dinstagischer Postilion* és a *Dinstagischer Mercurius* jelent meg rendszeresen. Ezek mellett tömegével láttak napvilágot a füzetlap nagyságú, röplapszerű sajtótermékek, mint az *Europäische Zeitung*, a *Journal*, a *Mittwochs Zeitung*, amelyek ontották a híreket a magyarországi eseményekről. Ráadásul gyorsan. A *Postilion* már szeptember 12-én olyan részletekről írt, miszerint a Budán zsákmányolt ágyúk között található a „Négy Evangélistáról” elnevezett lövegek, s ezek 141 font súlyú golyókat lönek ki. A szemfüles levelező azt is tudni véli, hogy a várban talált élelem- és lőszerkészlet még egy évig elég lett volna a védőknek.

A zajosan ünneplő Európa mellett Magyarországon vegyes érzelmekkel és csendben fogadták Buda visszavételének hírért. Igaz, itthon is tartottak hálaadó istentiszteleteket és a végvárakban elsütötték az ágyúkat. A soproniak toronyzenével és díszlakomával fogadták a hírt, a hírhozót pedig ezüst serleggel jutalmazták. Pozsony polgárai is megemlékeztek az eseményről. Az ország közvéleménye azonban nem rezonált a hírre, inkább csak a „hivatalos világ” ünnepelt. Vas vármegye közgyűlésén több időt szenteltek annak idején Bécs fölmentésének, mint most az ország fővárosa felszabadításának. Olyan kiváló egyéniség, mint Pápai Páriz Ferenc, közönyösen jegyezte be naplójába: „mensibus junio, julio, augusto vitatta német császár Budát, meg is vette sok vérrel, mense septembri”. Orbán Bálint esztergomi kanonok csak ennyit írt az érsekség Nagyszombatban lakó papjainak: „amit régentén Istentől kértünk és óhajtottunk, Budát szeptember 2-án a keresztényeknek szerencsésen megadta”. A lőcsei kalendáriumban pedig mindössze ez állt: „Isten, a mi kegyelmes urunk, Ófelsége és a megegyezett keresztény fejedelmek fegyverét boldogítván, Szent Mihály havának második napján, három felől való kemény ostromok után, híres Buda várát, kit boldog emlékezetű királyaink sokszor hiába vívtak, kézben adta. Kiért Ő Szent Felségének neve áldassék örökké.”

Ma már nagyon ellentmondásosnak tűnik és nehezen elképzelhetőnek, hogy a magyar katonák török elleni küzdelme ellenére az ország népe a fővárosért, de főleg később, az ország felszabadításáért folytatott harcot egyre kevésbé érezte a maga ügyének. Az Európa-szerte tapasztalt örömnépek elmaradásának okát nem a magyarság „lelketlenségében” vagy „eredendő közönyösségében” kell keresnünk, hanem a mindennapok sanyarú valóságában: a háborús terhek viselésében, a mérhetetlen pusztítások elszenvedésében, hogy az országot felszabadítók a lakosságot egyre inkább a törökhöz hasonló ellenségnek tekintették. Így, bármily hön óhajtotta is a magyarság a török uralom alóli felszabadulást, az olyan rettenetes körülmények között ment végbe, hogy a megmaradt lakosság a múltat a jelennél kedvezőbb állapotnak tekintette. Johann Dietz így látta 1686-ban Magyarországot és Buda környékét: „A

földeket a császáriak és szövetségeseik, a törökök, tatárok, erdélyiek és egyéb segélycsapatok dúlták föl. Gyakran harminc mérföldes körzetben nem lehetett egy ép falut vagy várost találni. A településeket kirabolták, lerombolták, szétdúlták, felgyújtották. Az otthonukból elűzött családok barlangokban éltek, vagy vándorló hordákhöz csatlakoztak... A feldúlt földeket már nem művelték, s így gyakran nem volt semmi élelem. Erdei bogyókat és gyökereket ettek, a Budára hajtott és útközben elhullott lovak, öszvérek, tevék húsát vágták le, azt ették meg nyersen. Az utak mentén elcsigázott, rongyos, az éhhalál küszöbén álló emberek váraoztak, hogy a kimúlt állatokból szerezhessenek egy darabka táplálékot, amely az életet jelenthette számukra." Az „amúgy szép Magyarországot” – ezek is Dietz szavai – feldúlták, elpusztították.

Ilyen helyzetben a háború sújtotta vidékek lakossága egyforma érzéketlenséget tanúsított a császáriak és a törökök iránt, mindkettőtől csak rosszat várhatott. A heroikus célok éppoly idegenek és távoliak voltak számára, mint a romba döntött, felperzselt lakóhelye fölé boruló ég csillagai.

Hadjárat a Duna mentén

Vauguion bécsi francia követ szerint Szulejmán nagyvezér azzal a szándékkal fordult vissza Buda alól, hogy Belgrád felé haladva a kisebb erősségeket és a falvakat a lángok martalékául veti, csupán a Budát körülvevő és a Dunához közel eső nagyobb várak védelmére adott parancsot. Így Székesfehérvár, Eger és Pécs török őrsgének minden körülmények között ki kellett tartania.

A császári hadsereg „igyekezett kihasználni hadiszerencsáját” – amint a francia követ írta –, és egyelőre konkrét hadműveleti terv nélkül ugyan, de elindult délnek a Duna mentén. Károly herceg szeptember 8-án az adonyi táborból hatszáz főnyi magyar felderítő csapatot küldött előre Szatmári Horváth János, Dobis és Csehy kapitányok vezetésével. Az előőrs a Sárvíz hídjánál álló Újpalánkig nyomult előre, és onnan hozta a hírt 11-én a Penteléig vonuló főszeregnek, hogy a nagyvezér szeptember 7-9-e táján átkelt a Dráván, ők már csak a tatár utóvédbe ütköztek a Sárvíz túlsó partján. Erre futárt indítottak Bécsbe utasításért a további hadműveleteket illetően, s úgy döntöttek, hogy addig is előremennek a Sárvízig. A Haditanács parancsát 16-án kapták meg a paksi táborban: Károly herceg kényszerítse az ellenséget a Duna jobb partjának kiürítésére, majd indítson el egy hadoszlopot Pécs, egy másikat Szeged ostromára. Fő feladatát abban jelölték meg, hogy számolja föl a török uralmat a Drávaig, illetve a Tisza vonaláig, azután Szigetvár, Kanizsa, Székesfehérvár és Eger elszigetelésével, utánpótlási vonalainak elvágásával készítse elő elfoglalásukat. Az elgondolás nagyszabású volt, de a lehetőségeket, az erőviszonyokat reálisan értékelte. Ugyanitt kapta a fővezér a hírt egy, a tatároktól megszökött magyartól, hogy a nagyvezér utóvédje szeptember 14-én áthaladt az eszéki hídon.

Tizenkét nappal Buda visszavétele után Károly herceg serege előtt nem állt mozgó török haderő a Drávaig húzódó területen. A parancs értelmében mégis továbbvonultak, és Tolnánál állapodtak meg szeptember 20-án. Szulejmán – noha kevés idő állt rendelkezésére – végrehajtotta szándékát: Károly herceg mióta elindult Budáról (szeptember 6.), egyetlen épségben maradt helységet nem talált a Duna mentén: a pentelei, földvári, tolnai és újpalánki erősségek lerombolva, felégetve – az újpalánki palánkvárban az ágyúk is kettéhasadoztak a tüztől –, Bölcске, Madocsa, Szentgyörgy, Szekszárd házai és templomai lerombolva, csupán két kis halászfalu menekült meg a pusztulástól, Gerjen és Vetle, ezek is csak a Duna mocsarainak köszönhették megmaradásukat, melyeknek védelmében észrevétlenül meghúzódtak. Tolnától délre hasonló kép fogadta a császáriakat. Amikor Miksa Emánuel katonái benyargalták a vidéket Szekszárdtól Bátáig, sehoh sem látták a földült Ócsény, Decs, Ete, Pilis, Bátaszék és Bata lakóit... Csak a Bátaszék felé húzódó dombokon sötétlettek a táborhelyek, amelyek néhány héttel korábban a Buda fölmentésére vonuló nagyvezér seregének szolgáltak pihenőhelyül.

Lotharingiai Károly két hadoszlopot választott ki seregéből a Duna partján. Az egyiket Tolna mellől indította el Badeni Lajos őrgróf vezetésével a Dunántúlra azzal, hogy egyesüljön a Dráva mentén működő császári ezredekkel, és tisztítsa meg Tolna,

Somogy és Baranya megyét az ellenségtől. Badeni Lajos hadoszlopát 6 lovas, 4 gyalogos és 2 dragonyos ezredből (lóra ültetett gyalogság) állították össze, közöttük voltak a Pálffy-, Batthyány- és Esterházy-huszárok is. A másik hadoszlop Kalocsánál vált el a főseregtől, miután valamennyien átkeltek a Dunán. Ez 8 lovas és 7 gyalogezredből állt, jelentős számú magyar könnyűlovassággal, és de la Vergne tábornok vezetésével Szeged ostromára indult.

A dunántúli hadtest szeptember 23-án elfoglalta Simontornyát, majd a még török megszállás alatt levő baranyai háromszögön keresztülhaladva megadásra kényszerítette Pincehely, Ozora, Tamási, Döbrököz és Dombó őrségét. Így érkezett meg Barcsra, ahol egyesült a drávai hadoszloppal, majd a jól védett Szigetvárt elkerülve Pécs alá vonult. Négy napig tartó tüzérségi előkészítés után már rohamra készülődtek Badeni Lajos egységei, amikor október 22-én török követek érkeztek hozzá, hogy az őrség életét mentendő – 143 évi muszlim uralom után – feladják a várat. Ezután Siklós következett, amelynek védői fanatikus elszántsággal küzdöttek. Az örgróf 200 katonáját és több tisztjét is elvesztette, mire a tüzérség és az aknászok munkája végre elérte célját: a 300 főnyi török őrség október 30-án megadta magát. A császári sereg ezután újra a Dráva irányába fordult. Közeledésük hírére a törökök felgyújtották a folyó bal partján álló dárdai erősséget, és a hídon át Eszékre húzódtak vissza. Hiába lőtték azonban Dárda térségét, nem tudták megakadályozni, hogy a császáriak el ne hamvasszák a bal parti ingoványon átvezető hídszakaszt.

Már deresek voltak a novemberi reggelek, amikor Badeni Lajos visszafordult, és Szigetvártól északra Kaposvárt vette ostrom alá. A kis téglavár őrsége rövid, de kemény ostrom után – szabad elvonulás feltételével – november 12-én kapitulált. „Ha a kotlós (ti. Pécs őrsége) kiröppent, mit tehetnek a csibéi?” – jegyezte meg keserűen a török parancsnok, mielőtt távozott volna embereivel Szigetvárra.

A késő ősze nyúló dunántúli hadjáratával egy időben zajlottak de la Vergne Tisza menti hadműveletei. Csapataival keresztülvágott a Duna–Tisza közén, és Halas érintésével október 4-én érkezett meg Szeged alá. Haladéktalanul megtámadta a vár külső övezetét, a Palánkot. A roham olyan heves volt a rőzsekötegekkel feltöltött vizesárkon át, hogy a cölöpökkel kerített külváros rövidesen elesett, s a menekülő török őrség alig érte el a számára menedéket jelentő várkaput. Az ostrom közben de la Vergne halálos sebet kapott, s a parancsnokságot Georg Wallis, a skót származású tábornok vette át, akinek hamarosan komoly nehézségekkel kellett megküzdenie. Űtegei alig két napja lőtték a várfalat, amikor Pétervárad felől ellenséges erők közeledését jelentették. A felderítésre kiküldött Strozzi őrnagy emberei hamarosan lehangoló hírt hoztak: mintegy 7000 főnyi török-tatár had áll Szeged alatt 40 kilométerre, Zentánál. Wallis ekkor Friedrich Veterani tábornokot küldte a felmentő sereg föltartóztatására. Az 5000 fős különítmény október 20-án a hajnali derengésben rohanta meg a törökök alvó táborát, amely csakhamar futásban keresett menedéket. A császári katonák már a tábort zsákmányolták, amikor a távolban ismét fölbukkant a rendbe szedett török had, sőt a háttérben Szulejmán nagyvezér is megkezdte fenyevető felvonulását. A küzdelem egyenlőtlennek ígérkezett a törökök létszámfölénye és 25 ágyúja miatt, amelyek azonnal tüzelésbe kezdtek. Veterani azonban nem veszítette el lélekjelenlétét: csatarendjének első soraiba állította vérteseit, akik akkor lőtték ki karabélyukat, amikor a törökök

egészen megközelítették őket. Csaknem minden lövés talált. A zavart fokozta a magyar lovasság villámgyors rohama az ütegállások ellen, az azt követő általános támadás pedig ismét futásra kényszerítette az oszmánokat. A Zentától délre viasszorított ellenség ezután már nem kísérletezett újabb akcióval, így Veteraninak sikerült biztosítani a Szeged köré vont ostromgyűrűt. A várba zárkózott őrség látva reménytelen helyzetét, szabad elvonulás feltételével október 23-án megadta magát.

A császári csapatok és a kíséző magyar egységek 1686 őszére elérték a bécsi Haditanács által kitűzött hadműveleti célt. A Duna–Balaton–Dráva által határolt háromszög felszabadítását lényegében befejezték. A török kézen maradt három fontos erősség – Székesfehérvár, Szigetvár és Kanizsa – kapitulációja csak idő kérdése volt, hiszen rendkívül körülményessé vált utánpótlásuk biztosítása. Hasonló helyzet alakult ki a Dunától keletre is, ahol a császáriak Szolnok és Szeged központtal szilárdan megvetették lábukat a Tisza vonalánál, sőt Szeged elfoglalása után Csanád birtokba vételével a Maros völgyében is megkezdték az előrenyomulást. A szultán kezén maradt várak viszont – a Tiszától északra Eger, a Körösök mentén Várad és Gyula, a Marostól délre pedig Temesvár központtal – még nagy összefüggő területek fölött biztosították a török uralmat. Erdély hamarosan bekövetkező katonai megszállása azonban harapófogóba zárja ezeket a területeket, a várak blokádja pedig a dunántúlihoz hasonló helyzet kialakulásához vezet a Tiszától keletre is.

A nagyharsányi csata

Lotharingiai Károly fővezér 1686-ban emlékiratot nyújtott át a császárnak, amelyben vázolta az elkövetkező török hadjáratok lehetséges céljait. Első helyen a Duna menti előrenyomulást és Belgrád bevételét javasolta, azután Várad megszerzését, s csak harmadsorban gondolt a hátszágban ostromzár alá vett várak közül Székesfehérvár és Eger elfoglalására.

Az 1687-es hadműveleti terv készítésekor megvitatták Károly herceg javaslatait, de a császár és a bécsi Haditanács tagjai nem tudtak választani a lehetőségek közül. Lipót Belgrád bevételét szorgalmazta, a Haditanács elnöke, Badeni Hermann viszont ezt – Székesfehérvár, Kanizsa, Eger, Várad és Gyula, valamint a bizonytalankodó Apafi Mihály Erdélyével a hátukban – ellenezte. Végül úgy határoztak, hogy Károly herceg 40 000 emberrel Esztergomnál, Badeni Lajos és Miksa Emánuel 20 000 katonával Szolnoknál gyülekezzenek, s a herceg Eszék, az őrgróf és a választófejedelem Pétervárad felé induljon. Jóváhagyott hadműveleti terv azonban nem volt, azt majd a valódi helyzetnek kellett eldöntenie.

Június 24-én a főszereg Dárdánál állt, a szolnoki tábor pedig ekkor indult el a Tisza jobb partján dél felé. Badeni Lajos Szigetvár ostromára sürgette a herceget, hogy utána együtt vonuljanak Várad ellen, Lotharingiai Károly viszont az őrgróf seregét várta táborába. A vitát Lajos badeni őrgróf utánpótlási nehézségei döntötték el, mert az élelmiszer és a muníció nehézkesen csordogált Tokajból lefelé a Tiszán. Július elején Badeni Lajos Bajánál átkelt a Dunán, hogy csatlakozzék Károly herceghez. Szulejmán nagyvezér ekkor Péterváradnál állt.

A két császári sereg Szlavóniában egyesült, majd kelet felé indult, hogy csapást mérjen a nagyvezér hadára. Amikor július 18-án Eszék előtt kijutottak a Dráva menti erdőkből, meglepetéssel látták, hogy a várat és a várost félkör alakú, két szárnyával a folyóra támaszkodó, kettős árokkal és cölöpsorral biztosított, 60 ágyúval megerősített sánc védi. Mögötte mintegy 60 000 török harcos várta a támadást.

Lotharingiai Károly egységei július 20-án kora reggel sűrű ágyú- és puskatűzben indultak támadásra. Hat órai kemény küzdelemben sem tudtak behatolni a jól kiépített védelmi állásokba, ezért a fővezér úgy döntött, hogy visszavonja csapatait, és nyílt csatára kényszeríti Szulejmán hadseregét. Mintegy ezer főnyi veszteséggel elhagyva Eszék térségét, átkelt a Siklós alatt épített drávai hajóhídon és visszavonult Mohács felé. Ekkor a nagyvezér vérszemet kapott, s főleg a táborában levő francia tisztek biztatására, hogy most nemcsak megverheti az ellenséget, hanem elfoghatja a bajor választófejedelemet is, kibújt Eszék biztos sáncaiból és Baranyávarig követte Károly herceget.

A császáriak augusztus 11-én érkeztek Nagyharsány térségébe. A törökök a keresztény sereg mozdulatait visszavonulásnak vélték, ezért elhagyva megerősített baranyavári táborukat, a Karasica folyó mentén, a Harsányi-hegy délkeleti lábával szemben fekvő síkságra vonultak, és ott nyomban csatarendbe álltak. Lotharingiai Károly a hegy aljában úgy alakította ki harcrendjét, hogy seregének arcvonala

párhuzamos volt a Mohács felől Siklósra vivő országúttal. A balszárny Badeni Lajos vezetésével Villánynál a Karasicára és ingoványos mellékére, a jobbszárny Miksa Emánuellel az élen a Harsányi-hegy déli oldalára támaszkodott. Károly herceg azonban nem találta alkalmasnak sem a terepet, sem a harcrendet a csata megvívására, ezért augusztus 12-én kora reggel a hegy aljában végrehajtott oldalmenettel el akarta érni a Nagyharsány és Siklós között húzódó síkságot. Ezredek akadálytalanul végrehajtották ezt a hadmozdulatot, de az indulni készülő bajor választófejedelemre lecsaptak a nagyvezér katonái: a Badeni Lajos vezette balszárnyat ágyútűz alá vették, a jobbszárnyon álló bajorokat pedig több ezer lovas rohanta meg. Szulejmán ezzel a támadással az elvonuló Károly herceget és Miksa Emánuel csapatait akarta elvágni egymástól. A fővezér erre gyorsan visszarendelte néhány lovasezredét, s délig tartó kemény küzdelemben sikerült visszazorítaniuk a törököket baranyavári állásaikba.

A beálló néhány órás szünetet haditanácskozásra használták föl a keresztény sereg vezérei. Úgy döntöttek, hogy a két veszélyeztetett szárnyra Savoyai Eugén és Rabutin de Bussy gróf vezetésével lovasezredeket állítanak, középen pedig a gyalogság sorakozik föl. Délután öt órakor ismét a nagyvezér kezdeményezett. A török nyomás különösen a Karasica melletti lovasságra nehezedett nagy súllyal, de a jobbszárnyat is veszélyeztették. A császáriak azonban derekasan helyt álltak. A folyó mentén öldöklő küzdelem alakult ki: Savoyai Eugén dragonyosai behatoltak a törökök sorai közé, és mindaddig biztosították pozíciójukat, amíg a gyalogság beérkezett. Ekkor leszállva lovaikról a gyalogosokkal együtt ellenállhatatlanul áttörtek a török sáncokon, és szinte elsöpörték a kétségbeesetten védekező janicsárokat. A török lovasság megfutamítása után hatalmukba kerítették a lövegeket is. Az oszmán hadrend most már teljesen fölbomlott, aki csak tehetett, menekült, a magukra hagyott janicsárok nagy részét kardélre hányták. Több ezer török a Karasica menti ingoványos területre menekült, ahol vagy az üldöző Pálffy- és Gondola-lovasság, vagy a mocsár végzett velük. Sokan a Dunának szorultak, ahol nem találtak sem hidat, sem gázlót; maga a nagyvezér egy sebtében kerített csónakon vergődött át a túlsó partra.

A csatában – amelyet az alig 25 kilométerre fekvő Mohácsról második mohácsi csataként emlegetnek – ott volt Buda egykori helyettes parancsnoka, Iszmail pasa is. Dünnewald tábornok engedte át augusztus 8-án a török táborba nagy váltságdíj fejében, amit – a Miksa Emánuel táborában tartózkodó Villars márki szerint – az egész török hadsereg adott össze. Szabadon bocsátásának ára 70 000 aranydukát, egy cobolybunda és néhány igazgyöngy volt. Elérve a török táborát, szabadulása feletti örömeiben és Allah meg társai iránti hálából leborult a földre. Valószínűleg szerencsésebb kimenetelű összeecsapásra számított; ezután le kellett mondania arról, hogy valaha is viszontláthatja a szépséges Kızıl Elmát.

Mire leszállt az este, elcsendesedett a nagyharsányi csatater. A törökök közel 8000 embert veszítettek, a foglyok száma elérte a 2000 főt. A császáriaknak 700 katonájukba került a győzelem. A sebesültek között ápolták Commercy herceget, akit kopjacsapás ért, s a bajor választófejedelemet, akinek szúrt sebe – Villars szerint – csúnyán megdagadt.

A hadizsákmány rendkívüli volt. Értékét ötmillió forintra becsülték, ebből Miksa Emánuel kétmillió illette meg. A hadieszközök között több mint 80 ágyút és mozsarat,

nagy mennyiségű lőszert vettek számba. A gazdag élelmiszerkészletek mellett 7000 vágómarha, 6000 ló, 1500 bivaly és tevé került a győztesek birtokába/nem beszélve a török tábori pénztárról és a teljes tábori felszerelésről.

Jóllehet a versailles-i udvarban 1687-től szigorú intézkedéseket hoztak, hogy franciák ne lépjenek be a császár hadseregébe, Louis Hector de Villars márkit maga XIV. Lajos és Croissy külügyminiszter rendelte Miksa Emánuel mellé, hogy fürkésze ki a választófejedelemnek Ausztriával, Franciaországgal és a német birodalommal kapcsolatos érzelmeit, politikai magatartását, azonkívül meg kellett győznie a bajor választófejedelmet arról, hogy a Habsburg politika kizárólag Bajorország romlását idézi elő. Az ügy annyira fontos volt a franciáknak, hogy Villars Magyarországra is követte Miksát, s részt vett a nagyharsányi csatában, ahonnan részletes tudósításokat írt Croissynak, közöttük a török gyalogság és lovasság magatartásáról, harcértékéről. „Még sohasem láttam ilyen szerencsétleneket, mint a törökök, sem pedig örültebb és ostobább generálisokat, mint az ő vezéreik – írta az augusztus 12-i előcsatározásokról –; nem volt sem rend, sem fegyelem ezekben az emberekben. Ha feléjük indultunk, lovasságuk igen büszkének tűnt, bátorságuk azonban lovaik gyorsaságában rejtett, s azt láttuk, hogy csak akkor közelítenek vakmerően, ha visszavonulásuk biztosnak látszik.” Majd bekövetkezett az összeomlás: „Mindeddig kitűnőnek tartottam a törökök lovastudományát, hiszen... azt sem tudtuk olykor, hogy hová forduljunk lovasságuk változatos és hirtelen mozdulatai előtt. Végül azonban megismertük aljasságukat. Magára hagyták a 10 000-12 000 főnyi janicsárságot, amelyet mintegy másfél óras vad öldöklésben csaknem elpusztított a császári lovasság. A janicsárok lemészárlása nagymérvű volt, a csatatéren mintegy hat- vagy hétezer holttestet számoltak össze.”

Villars nagyharsányi megfigyelései összhangban állnak a török hadsereg két fő alkotóelemének, a gyalogságot jelentő janicsárságnak és a lovas szpáhik testületének a hanyatlásával. A 16. századig a birodalom minden részéből rendszeresen és gondosan kiválogatott gyermekekből nevelték a janicsárokat. A 17. századra ez megszűnt, kötetlenül verbuválták őket, eltörölték a korábbi nőülési tilalmat, s elnézték nekik, hogy a szigorú laktanyai életet kereskedéssel, kézműiparral cseréljék föl. Hasonló folyamat játszódott le a szpáhik esetében is. Helyhezkötésüket – s ezáltal gyors hadrafoghatóságukat – a 17. századot megelőzően az elfoglalt területek javadalombirtokként való adományozásával biztosították. Később e földekből egyre több került érdemtelenek kezére, a szpáhik pedig távol birtokaiktól hivatalt vállaltak vagy kereskedtek, maguk helyett álkatonákat állítottak, s az összeírások után szétszéledtek, nem vonultak hadba. Mindez hamarosan megmutatta káros következményeit a csatatereken. Szulejmán nagyvezér rendet akart teremteni, ezért az 1687-es hadjárat előtt maga diktálta a szpáhiösszeírást az írnoknak, és új tiszteket állított az élükre. Az összeírás után nem széledhettek szét, ezért ott vetettek gáncsot a nagyvezérnek, ahol csak tudtak, s a nagyharsányi csatából elsőként futottak meg.

1687-ben már jól látszott, és a felszabadító háború későbbi csatáiban még nyilvánvalóbbá vált a császári hadsereg harcászati fölénye. A török harcászat nagy fogyatékosága: a mozgás és a tüzelés összehangolásának hiánya a fegyvernemi megosztottságból, a könnyűlovasság és a puskával fölszerelt gyalogság elkülönüléséből következett. A császári hadsereg nemcsak huszárokat vonultatott föl a gyalogság

mellett, hanem lőfegyverrel ellátott dragonyos- és vértesezredeket, amelyek között szoros együttműködés alakult ki. Tűzrendszerük zártsága, csatarendjük szilárdsága, ugyanakkor rugalmas mozgékonyága minden tekintetben fölülmúlta a török katonaság hajdani erényeit. A törökök nyílt csatáik sikertelenségén azzal sem tudtak változtatni, hogy évszázadokon át alkalmazott piramis formájú felállásukat két vonalra tagolt sarló alakra változtatták. Az újítás rossznak bizonyult, mert a sereget megfosztotta masszív rohamokat álló magjától, és lehetőséget adott vonalaik áttörésére, szárnyaik megfutamítására.

Többször megtörtént, hogy a törökök betörték a császári egységek soraiba, s ennek ellenére nem bomlott föl a harcrend. A tisztek és a katonák nem veszítették el a fejüket, hanem szívós küzdelemben visszaszorították az ellenséget, majd ellentámadásba mentek át. Ilyen harci erényeket már csak elvétve csillogtatott ebben az időben a szultáni hadsereg.

A nagyharsányi csata után Károly herceg Dünnewald tábornokot 10 000 katonával a Szerémség elfoglalására küldte. A törököket annyira megriasztotta az újabb vereség, hogy a várak őrsége pánikszerűen menekült: egymás után adták a császáriak kezére Eszéket, Vucint, Valpót, Erdődöt, Valkóvárt, Újlakot, Péterváradot, Karlócát, Pozsegát és a Száván túli Dubicát. Szlavónia lakossága október végén letette a hűségüket Lipótnak.

Miközben elestek a szerémségi várak, Szulejmán nagyvezér a birodalom fővárosa felé menekült föllázadt katonái elől. Hogy mi történt, arról pontosan tájékoztat az 1687 novemberében a konstantinápolyi francia konzulátusról Párizsba küldött két levél. Az első, november 14-i keltezéssel a török legfelső vezetés teljes cseréjéről számolt be: „A [nagyharsányi] csatavesztés és Szulejmán nagyvezér Eszékre történt visszavonulása után a török sereg fellázadt. Arra kényszerítik a nagyvezért, hogy a birodalom pecsétjével és a próféta zászlajával Konstantinápolyba menjen. Szulejmán bukása után a török sereg Sziavus az aleppói pasát választja meg nagyvezérré, és Konstantinápoly felé vonul. IV. Mehmed szultánt is eltávolítják a trónról, fivérét, III. Szulejmánt ültetik a helyére. Máshol is lázadások robbantak ki. A temesvári pasa ellen felkeltek katonái, és a lengyelországi szeraskir, Musztafa pasa csapatai megtagadták az engedelmséget.” Alig két héttel később, november 26-án a második levél már értékeli a kialakult helyzetet és a lázadás várható következményeit: „A fejtelenség és a lázongás a birodalomban napról-napra fokozódik. A viszálykodó törökök így sokkal nagyobb előnyöket biztosítanak ellenfeleiknek, mint amilyeneket azok fegyverrel érnének el... így aligha kétséges, hogy ha a szövetséges hatalmak minden erejüket bevetve folytatják a harcot, a törökök még az elkövetkező év vége előtt kénytelenek lesznek visszavonulni Ázsiába.”

Sötét árnyak Magyarország fölött

Az 1683 óta tartó katonai sikersorozat: Esztergom, Érsekújvár, Buda visszavétele és a nagyharsányi győzelem sem téveszthették meg a kor figyelmes szemlélőjét, akinek látnia kellett, hogy Magyarországon a katonai felszabadítással egy időben zajlik egy másik, az előzővel merőben ellentétes előjelű, de azzal mélyen összefüggő folyamat is.

Először Debrecen polgárait érte minden eddiginél nagyobb megrázkódtatás, amelyet nemcsak a hazai, hanem a külföldi közvélemény is elítélt. Főszereplője Antonio Caraffa, az előkelő, nápolyi származású katona, a tudományosan képzett tiszt, az élelmes üzletember – és magyargyűlölő, aki Bastához fogható rosszindulatot és kegyetlenséget tanúsított a magyarok iránt. Szerette magát a magyarok „Isten ostorának” nevezni, mint egykor Attilát hívták Itáliában, s azzal hencegni, hogy „ha csak egy, a magyarok iránt kegyelmet érző vércseppet tudna ereiben, kész volna magán halálos érvágást ejteni”. Gyors és sikeres előmenetelét nagybátyjának, Montecuccoli tábornoknak köszönhetette, aki maga sem kedvelte különösebben a magyarokat. A Dél-Itáliából a császári udvarba került ifjút ő juttatta jelentős állásokba. Caraffa hamarosan tábornok, 1685-ben a felső-magyarországi császári hadak fővezére lett, két év múlva titkos tanácsos.

Neveltetése és pályafutása persze nem magyarázza meg magyarellenességét. A debreceniek kifosztásához a kezére játszó körülményeknek is meg kellett lenniük, s ezeket a hadiállapot biztosította. Ahova a császáriak győztesként bevonultak, ott nem állították vissza a megyék régi szervezetét, hanem ideiglenesen maguk a katonatisztek vették kezükbe a polgári igazgatást. (Ez persze frissen elfoglalt területeken mindenütt a világon így volt.) Keményen behajtották a katonaság ellátására kivetett porciót, megszerezték a földesúri haszonvételeket, a malmok, kocsmák, mészárszékek javadalmait is. A Caraffa csapatai által 1685-1686 telén megszállt vidék meghódított területnek számított, a beszállásolás a hadijog teljes érvényesítését jelentette, ami azzal járt, hogy a tábornok pénzbeli és természetbeni szolgáltatást követelt a megyéktől és a városoktól. A megyékre kevesebb készpénzterhet rótt, azoktól élelmet és takarmányt követelt inkább, de Szatmárt és Debrecen hallatlanul nagy summával, havi 80 000, fél esztendőre 480 000 forinttal terhelte meg, hogy csapatait elláthassa. Az összeg hallatán először még Bécsben is elszörnyedtek, mondván, hogy a császár egyes tartományai a legnagyobb erőfeszítéssel sem képesek ekkora adófizetésre. De amikor Caraffa azt jelentette, hogy Debrecennek 3000 háza van, s egy-egy házra havonta 26 forint 40 krajcár, fél évre 160 forint jut, nem akadályozták meg a kegyetlen egzekúciót.

A városi tanácsnokok és esküdtek az első két havi repartíciót (kivetést) még behajtották, de a következő hónapokra eső összeget nem tudták összegyűjteni, azt már Caraffa végeztette el hajmeresztő kegyetlenséggel. A tábornok 1686. február 15-én este érkezett meg Debrecenbe. Az utcákra őrséget állíttatott, a város előljáróságát bezáratta a városházán, majd a tehetős polgároktól 3000-6000 forintnyi összegeket hajtatott be zsoldosaival. Az adó azonban ebből sem telt ki, ezért a lakosságot utcánként egy-egy udvarba tereltette és válogatott kínzásokkal kényszerítette vagyonuk kiszolgáltatására. A szükséges summa készpénzben, arany- és ezüstműben még így sem folyt be, ezért

Caraffa mindenféle értékes ingóságot: posztót, terményt és lábasjóságot elvétel. A behajtott sarc összegét az erdélyi hírek mintegy 180 000-200 000 magyar forintra becsülték, s az egykori debreceni adatok is 200 000 forint körüli összegekről tanúskodnak. 1686 őszén a Szolnoknál táborozó Caraffa ismét óriási kontribúciót vetett ki a városra: utcánként havi 3000 tallért, ami – 12 utcája lévén akkor Debrecennek – 36 000 tallért, azaz körülbelül 60 000 rajnai forintot jelentett.

A „debreceni mézárszéket” – ahogyan a kortársak nevezték – felülmúlták az eperjesi események. Mivel Munkács vára még mindig dacolt, Caraffa egy általa kiagyalt, nemlétező összeesküvésről tájékoztatta az uralkodót, hogy jogalapot teremtsen a Thökölyvel rokonszenvező felső-magyarországi nemesek és polgárok perbefogásához. Gyanúja abból táplálkozott, hogy Munkács védői közül soknak családtagja, rokona vagy barátja élt a vidéken. Ők valóban folytattak titkos érintkezést a várbeliekkel, időnként levelet is váltottak. De ennek a kapcsolatnak nem volt politikai vagy megalapozott katonai háttere, hiszen a császáriak 1685 vége óta szilárdan kezükben tartották Felső-Magyarországot, s Thököly bármennyire is szeretett volna segíteni a körülzárt várbelieknek, nem tudott, mert nem kapott segítséget sem a váradi pasától, sem mástól. Így azután Caraffa az említett „bűnök” alapján, s egy Szentiványi László nevű besúgó közreműködésével látványos pert kovácsolt össze Eperjesen.

Lipót császár engedélyével 1687. március 3-án saját elnökletével létrehozta a németekből és magyarokból álló tizenkét tagú eperjesi vértörvényszéket, amely a februárban letartóztatott első áldozatok fölött már március 5-én kimondta a halálos ítéletet. Vérpadra került Keczer András nemesúr, aki olyan családból származott, amelyik mindig vezető szerepet vállalt a protestánsok vallásszabadságáért vívott küzdelemben, Zimmermann Zsigmond, régi, tekintélyes eperjesi nagykereskedő család ivadéka, a helybeli protestáns iskola felügyelője, továbbá Rauscher Gáspár és Baranyai Ferenc eperjesi polgárok. Március 22-én kivégezték Keczer Gábor, Sárossy Márton Sáros megyei nemeseket és Fleischhacker György, Medveczky Sámuel, Schönleben György eperjesi polgárokat. Áprilisban behaltak a kínzásokba Radvánszky György és Palásthy Gábor Zólyom megyei nemesek. Májusban további kilenc nemes és polgár jutott hóhérkézre Zólyom és Abaúj megyéből, valamint Eperjes és Kassa városából, meg három szolgarendű, akik urukat követték a halálba.

Az ítéleteket Eperjes piacán hajtották végre, ahol Caraffa egy nagy faalkotmányt állíttatott föl. Annak tetejére vezették az elítélteket, hogy mindenki jól láthassa: előbb kezüket vágták le, majd kivégezték őket. A nagyszámú nézősereg hangos kiáltozása és zokogása kísérte őket a halálba.

Május végén Lipót „dicséretes” munkájának folytatására ösztönözte a tábornokot, aki készségesen megfelelt feladatának, s katonáival újabb áldozatokat fogdosztatott össze. Erre olyan rémület támadt Felső-Magyarországon, hogy sokan Lengyelországba menekültek.

A vérengzésnek csak a pozsonyi országgyűlés vetett véget, ahol az elhangzott tiltakozásokra Lipót november 3-án elrendelte az eperjesi rendkívüli bíróság feloszlatását. Az 5. törvénycikkben bűnbocsánatot biztosított a „zavaros időkben” elkövetett vétségekre, kiterjesztve azt az eperjesi vérbíróság még ki nem végzett elítélteire, s a már meghaltak utódaira és örököseire. Kivéve a felkelés fejét, Thököly

Imrét, s az ezután is veletartókat.

A pozsonyi országgyűlés azonban nem az eperjesi vértörvényszék feloszlatása miatt nevezetes. Annál jóval jelentősebb dolgok történtek ott 1687 őszén-telén. Egyáltalán miért hívta össze az uralkodó a rendeket? Hiszen uralkodása kezdete (1657) óta mindössze háromszor került erre sor, ami jól megfelelt a magyar alkotmány korlátozására, annak esetleg teljes megszüntetésére irányuló belpolitikai koncepciójának. (Az ország törvényei szerint háromévenként kellett volna országgyűlést tartania.) 1687 őszén azonban más volt a helyzet. Az országgyűlést most jelentős katonai sikerek: Buda visszafoglalása, a nagyharsányi győzelem, Szlavónia elfoglalása és Erdély katonai megszállása – és tegyük hozzá: Caraffa puhító eszközeinek alkalmazása – után szólította egybe. Nem véletlen az időpont és a cél sem: a Habsburg-ház Kelet-Közép-Európában kivívott katonai fölénye most érlelte meg politikai következményeit.

Lipót október 31-én fölolvastott királyi előterjesztésében előadta, hogy az ország nyugalmanak biztosítására legcélszerűbb mód az országgyűlés összehívása, s József főherceg megkoronáztatása. Jogában állna ugyan az országot, melyet a töröktől visszaszerzett, a háborús jog alapján magának s örökösének megtartani, s részére új törvényeket szabni, de ő veleszületett kegyelmességénél fogva beleegyezik, hogy a fegyverrel visszaszerzett részek kedves Magyarországa ismét visszakerüljenek, a régi törvények, a rendek szabadságai és kiváltságai továbbra is érintetlenül maradjanak. Azonban a szükséges igazításokkal, nevezetesen: „a II. Endre király 1222. évi 31. törvénycikkében foglalt ellenállási jog, mely I. Ferdinánd esküjében még fenntartatott”, s amely „tapasztalás szerint az országot majdnem sírba sodorta, s csak Isten irgalmának köszönhető, hogy ez apostoli ország végképpen a török járma alá nem jutott” (Thököly éppen az ellenállási záradékra hivatkozva indokolta felkelését a pápának 1684-ben – V.J.J), „jövőre kihagyassék s eltöröltessék...”, továbbá az osztrák ház fiágának örökösödési joga Magyarországon, mely a habsburgi házat ünnepélyes szerződések alapján megilleti..., de amely a 16. század elejétől kezdve a gonoszok sérelmes félremagyarázása folytán kétségbe vonatott, a rendek nyilatkozata által teljesen helyreállíttassék, s világos törvényben mindörökre biztosíttassék.”

A magyar rendek 1687-ig szabad királyválasztási joggal rendelkeztek, ami ugyan fikció volt, hiszen azt jelentette, hogy szabadon választhattak királyt a Habsburg-család tagjai közül, viszont a választásért ellenszolgálatot csikarhattak ki. I. Lipót most a szabad királyválasztást örökösödési joggá kívánta változtatni, annál is inkább, mivel a spanyol Habsburgok férfiága a kihalás szélén állt, s az osztrák Habsburg-ház is csak három férfiúból állt: Lipót császárból és a harmadik feleségétől, pfalz-neuburgi Eleonórától született két fiából: József (1678) és Károly (1685) főhercegekből, akiknek Lipót már saját életében biztosítani akarta a trónt: saját országaiban József, Spanyolországban Károly számára.

A fiúági örökösödés kérdésében már 1687 nyarán elkezdődtek a tárgyalások részint Kollonich Lipót bécsi lakásán, részint közvetlenül a Burgban. Néhány magyar főúr késznek mutatkozott az ügyet támogatni. Vezetőjük maga a nádor, Esterházy Pál volt, aki egy évvel ezelőtt a Buda visszavétele alkalmából írt levelében így nyilatkozott a királynak: „Szívem túlradó örömében azt sem tudom, hol kezdjem alázatos

szerencsekívánatomat. Minthogy pedig Felsőged kegyeit hívei nem képesek meghálálni, felajánljuk életünket és vérünket szolgálatjára.”

A rendek kezdetben mégsem egészen így gondolták. A királyi előterjesztést csak november 7-én tárgyalták meg kelletlenül, ellenvetésekkel és módosítási javaslatokkal. Mire az elnöklő királyi személynök, Orbán István megjegyezte, hogy „csak ő tudja néhányadmagával, mi az udvar szándéka beleegyezés, és mi a netaláni ellentállás esetében”. Végül is az alsó- és felsőtábla úgy határozott, hogy a Budát visszafoglaló és Magyarország nagy részét felszabadító Lipót iránti hálából elismeri a Habsburgok ausztriai és spanyol ágára a fiúági örökösödést, és hozzájárul az Aranybulla ellenállási záradékának eltörléséhez. Ezzel Magyarország megszűnt választó királyság lenni – kivéve a férfiág kihalásának esetét. Az uralkodó azzal tette teljessé győzelmét, hogy az I. Ferdinánd korabeli királyi hitlevél 17 pontját 6 pontra szűkítette le. A régi hitlevélből kimaradtak az országgyűlés háromévenkénti megtartására, a magyar ügyeknek magyarok által történő intézésére, a nádor választására és hatáskörére, a vég helyek kapitányainak magyar voltára, az idegen zsoldosok kivételére, a vallásszabadságra és általában a vallásügyre vonatkozó határozatok. Csak általánosságban szólt arról, hogy az országlakosokat kiváltságaikban megtartja.

A kilencéves I. József koronázására 1687. december 9-én a pozsonyi székesegyházban került sor. A nem túl lelkes rendeknek néhány formális engedményt tett a király: az esztergomi érsek mellett a nádor is kiemeltebb szerepet kapott a koronázási szertartásban, és I. József volt az első Habsburg, aki nem talárban, hanem zsinóros huszáregyenruhában tette le a koronázási esküt. Egy portugál szemtanú így öröközte meg a székesegyházban történetek: „A szentlecke végeztével a királyt az oltárhoz vezették, ő gyorsan fellépett a lépcsőfokokon és övére kötötték Szent István kardját, mellyel a szokásos három vágást is megtette. A kardot azután visszadugta hüvelyébe, s átadta annak, aki neki korábban odavitte, majd újfent letérdelt az oltár előtt. A nádor kezébe vette a koronát, az oltár legfelső szintjére lépett, és saját nyelvén háromszor megkérdezte a népet, hogy akarják-e ezt a királyt. Mire mindannyian igen hangosan és érthetően felelték: »igen«. Ennekutána az érsek a király fejére helyezte a koronát, jobb kezébe adta a jogart, a baljába az országalmát, és elmondta az előírt imákat. A király ezután tért vissza trónusára, hogy elénekeljék a *Te Deumot*, felzengjenek a harangok, és sortüzet adjanak a tüzérek, a puskások, nagy örömujjongás kíséretében, s hogy kiáltsák: éljen a király!”

Lipót császár mindvégig az oltár közelében fölállított karosszékében ült Eleonóra császárné balján, miközben figyelte kilencéves fiát. Két Habsburg egymás mellett, akiknek merőben eltérő körülmények között érintette a fejét Szent István koronája: Lipótét választás útján 1655-ben tizenöt évesen, mert megígérte a magyar rendeknek – éppen itt Pozsonyban –, hogy még életében kiűzi a törököt Magyarországról, s most Józsefét, már az örökösödés jogán, választás nélkül, mert atyja csaknem maradéktalanul beváltotta ígéretét: visszaadta Budát a magyaroknak.

Miksa Emánuel és Belgrád

A konstantinápolyi francia követ jóslata, mely szerint elképzelhető, hogy a törökök 1688 vége előtt kénytelenek lesznek visszavonulni Ázsiába, korainak bizonyult, de az tény, hogy 1687 decemberében Magyarországon alig több mint fél tucat vár és a velük együtt hódoltatott területek tartoztak csak török fennhatóság alá, Miksa Emánuel pedig hamarosan megkezdte előkészületeit a Belgrád elleni támadásra.

Égszínkék ruhájáról a törökök „kék választófejedelemnek” nevezték. „Jobban öltözködik mindenki másnál” – írta róla Sobieski János. Valóban, a legújabb francia divat szerint válogatta össze ruhatárát. A csatatéren is elegáns volt: mellvértje fölött hófehér csipkés sál, karvasai alól ingujjának finom fodrai villantak elő, vállán égszínkék köpenyt viselt, derekát is kék selyemövvel kötötte át. Arcvonásain, tartásán osztrák és francia sajátosságok keveredtek: „gesztenyebarna haj, egyáltalán nem csúnya arc, osztrák száj és áll, de nem csúf, kissé tompafényű szem, francia tartás... Jó modora van és udvarias magaviselete, ugyanakkor egészen fiatal” – így mutatta be őt a lengyel király 1683-ban feleségéhez írt levelében.

Miksa ekkor huszonegy éves, büszke és becsvágyó, a pillanat gyönyöreit kihasználó ifjú, aki könnyen kerül vélt vagy valódi barátok befolyása alá. Barátságait azonban gyorsan meg is szakítja, ami belső nyugtalanságról árulkodik. Egyik bizalmasával, a francia Villars márkival is felbontotta bensőséges kapcsolatát, amely 1687 táján volt a legszorosabb. Akkor még együtt járták inkognitóban a müncheni éjszakát: fogadóban és polgárházakban rendezett táncmulatságokat kerestek fel, programjukban bálók, hangversenyek, színházi előadások és vadászatok váltogatták egymást. Ebben az időben Miksa többre tartotta a kormányügyeknél, ha Villars társaságában szarvasokat és vaddisznókat űzhetett a schleißheimi vagy a landshuti erdőkben, vagy ha Velencébe utazhatott a karneválra. A velencei farsang világhírű volt akkoriban tarkaságával, fesztelenségével és változatosságával, színházi előadásaival, ünnepségeivel és maszkabáljaival. Senki nem tudta a másikról, hogy a jelmezek alatt korlátlan hatalmú fejedelem rejtőzik-e, aki kölcsönökből él, vagy pénzember és nemesúr, aki a kölcsönöket adja. Az előkelő személyeknek itt elegendő volt egy jól kiválasztott álarc mögé bújni, és máris fesztelenül, az etikett előírásaitól megszabadulva viselkedhettek. Miksa élt is a lehetőséggel: 1687 februárjában egyetlen éjszaka 100 000 frankot veszített el szerencsejátékon.

Házassága rosszul sikerült. Feleségét, Mária Antóniát nem szerette, viszont kedvelte a gáláns kalandokat. Eleonóra császárné egyik udvarhölgyével, von Wehlem kisasszonnyal folytatott kapcsolata nem maradt következmény nélkül. Ezen Lipót felesége rettenetesen fölháborodott, majd fontoskodó bizottsággal vizsgálhatta meg az ügyet, hogyan lehetne az udvarhölgyet rövid úton férjhez adni, és milyen összegű végkielégítéssel kellene kárpótolni. Miksa először kijelentette, hogy hajlandó 100 000 forintot fizetni, de csakhamar a felére mérsékelte az összeget. Alacsonyabb rangú hölgyek esetében nem volt ilyen nagyvonalú, kártalanítási ügyeikkel nem is foglalkozott, hanem a müncheni udvari tanácshoz továbbította a leveleket. Egy

alkalommal az első bajor kegyeit elnyerő asszony indulatosan kifakadt és ragaszkodott hozzá, hogy a tartásdíjat a választó fizesse ki személyesen, mert – amint mondotta –: „akkor sem kérdezted meg Felső az udvari tanácsot, amikor az én Miksa Emánuelemet csináltad”. Kicsapongó életmódja a Szentszék rosszallását is kiváltotta. Villars-nak akkor csak ennyit mondott:

– Remélem, hamarosan új pápa jön, aki kevésbé lesz elítélő velem szemben. Akkor elmehetek Rómába és kérhetem tőle, hogy bontsa föl a Mária Antóniával kötött házasságomat.

Eljátszott a gondolattal, hogy esetleg elnyeri a spanyol koronát, amit ugyan a francia király sohasem támogatott volna, de helyette a francia miniszterek a spanyol örökségből a nápolyi és a szicíliai királysággal kecsegtették. Cserébe franciabarátságot vártak tőle, ezt viszont ő nem óhajtotta. Koronás terveiből így nem lett semmi, csupán egy németalföldi helytartóságot kapott a spanyol királytól 1692-ben.

Viszont kárpótolta magát a csatatereken. Gyönyörűségét lelte a háborúban, a harctéri események szenvedélyes izgalomba hozták. Harci erényei: személyes bátorsága, vakmerősége követendő például szolgált katonáinak. Velük különben nem sokat törődött, a seregek vezetésén túl jelentkező egyéb feladatokat átengedte vezérkarának, mint ahogy a háborús terhekkel sem gondolt sokat.

Bajorország 1683-1688 között 30 000 embert állított ki és 15 millió forintot áldozott a török háborúkra. A haditerhek zömét a lakosság viselte: a bajor parasztnak és polgárnak kellett hadba vonulni, s őket terhelte a katonák ellátása és beszállásolása bajor földön. A hadiveszteségekről és a kiadásokról azonban nem beszéltek, csak a törökverő személyes dicsőségéről és növekvő politikai tekintélyéről. Győzelmei után tömegével kapta az európai fejedelmek elismerő leveleit, a pápai brévéket, s a nagyharsányi csata után még össze sem számolták, hogy mennyi is a bajor választófejedelem zsákmányának értéke, amikor – Miksa dicsőségére – a müncheni Residenzben már fényes ünnepségre, a választófejedelmi székhellyel szemközti udvari templomban, a Theatinerkerchében pedig hálaadó istentiszteletre került sor. (A templomi zenészek és énekesek tiszteletdíja 304 forintot tett ki.)

Katonai sikereit a München melletti schleißheimi kastélyban örököltette meg maradandóan, ahol saját dicsőségét a lépcsőház ablakain példaképeivel, antik imperátorok ábrázolásával jelképezte. A magyarországi hadjárat jeles eseményeiről készült festmények ma is láthatók a barokk kastély Viktória-termében. Fölöttük latin verssorok mutatják, miként gondoskodott a választófejedelem arról, hogy Európa magasra értékelje hadvezéri tetteit. Érsekújvár bevételénél ez olvasható: „Sem gyöngéd menyasszony, sem ezer veszély nem tartóztat Téged, ha a háború istene babérral int feléd.” (Miksa Mária Antóniával kötött házassága után azonnal a magyar hadszíntérre sietett.) Budavár ostromához ennyit fűz: „A háború villámát Emánuelnek hívják. Még maga Mars is elsápad előtte, mikor nehéz ágyúival hegyeket s sziklátat tör.” Belgrád alá vonulva a török sereg szemé láttára végrehajtott átkelést a Száván így kommentálja: „A győzelem istennője után átugrani a folyón, ilyen léptekkel haladsz Te, Miksa.”

Az 1688-as hadjárat célját Lipót császár és a Haditanács ezúttal teljes egyetértésben a középkori Magyarország déli főkapujának, Belgrádnak (Nándorfehérvár) az

elfoglalásában jelölte meg. Ezzel Magyarország azonnali és teljes felszabadítása helyett a balkáni előrenyomulás kapott helyet a katonai tervekben. A főparancsnoki teendőket – Lotharingiai Károly betegségére való tekintettel és Miksa Emánuel határozott kérésére – a bajor választófejedelemre bízta. Hatezer bajorból álló seregével július 28-án vonult be a pétervárad tábora, ahol Caprara és Caraffa tábornokok már várták. Kiegészülve az ausztriai, szász, sváb, frank, felső-rajna-vidéki, magyar és horvát csapatokkal, mintegy 35 000 főnyi haderővel indult Belgrád ostromára. Augusztus 9-én Thököly Imre és török egységeinek elhárító tüzeiben végrehajtotta a bravúros szávi átkelést, majd dél felől elzárta az erődítményből kivezető utat.

A Duna és a Száva torkolati szakaszának éles kanyarulatában fekvő Belgrád több részből állt. A sziklán épült felsővár csaknem 50 méternyire magasodott a folyam fölé. Tőle északra a Víziváros feküdt, délre a Felsőváros, amelyet 8 méter széles és 5 méter mélységű árok vett körül. A Felső- és Alsóvárost kelet és dél felől a külváros szegélyezte. Az erősséget szárazföldön csak déli irányból lehetett megközelíteni, így az ostromárkokat, az ütegállásokat és a tábor védő cirkumvallációt a külváros és a Felsőváros előterében építették ki.

A tüzérség augusztus 14-én elkezdte a város és a vár ágyúzását. A 98 lövegből egyre több kapcsolódott be az előkészítésbe, úgyhogy néhány nap múlva már 36 ágyú és 15 mozsár dolgozott. A réstörő lövegek augusztus 27-én ledöntötték a Felsőváros délkeleti sarokbástyájának falát, majd hamarosan 40-50 ember részére átjárható rés tátongott a déli falszakaszon. A parádés tüzérségi teljesítmény elsősorban Miksa Henrik kölni választófejedelem tüzérezredesének, Friedrich von Corfeynak az érdeme, akit 12 válogatott lövegkezelőjével mestersége specialistájaként tartottak számon.

Szeptember 5-én éjjel felrobbantották az egyes falszakaszok ledöntésére szánt aknákat. Ezek olyan szerencsésen történtek, hogy feltöltötték az árok egy részét, s a fővezér másnap elrendelhetette az általános rohamot. Az ostromterv szerint a gyalogságnak egyszerre öt ponton kellett támadnia, a főerőket a vesztfáliai tüzérség által nyitott rések ellen irányították. Szeptember 6-án reggel 4 órakor kiléptek sáncaik mögül a rohamoszlopok. A katonák többsége ökörbőrből készült védőruhákat viselt a nyilak elleni védelméül, mégis sokan elesetek. A védők olyan erős ellenállást tanúsítottak, hogy a császáriak hatórás küzdelem után hátrálni kezdtek. A választófejedelem ekkor személyesen avatkozott a küzdelembe: kivont karddal előrelovagolt, hogy harcra tüzelje embereit, s miközben nyíllövés érte, vérborította arccal vezette a rések ellen katonáit. A támadás ezúttal sikerült, előbb a város, azután a vár is elesett: Ibrahim pasa kitűzte a fehér zászlót, s feltétel nélküli megadása jeléül földre borult Miksa Emánuel előtt.

A császári csapatok veszteségeiről maga a választófejedelem tájékoztat július 14.–szeptember 7. között írt ostromnaplójában. Eszerint a rohamban 298 halottat és 954 sebesültet veszítettek, a rohamot megelőző ostromműveletek időszakában 600-an estek el és 934 fő vált harcképtelenné. Belgráért áldozta életét Thun, Styrum és Fürstenberg gróf, valamint Rüdiger Starhemberg és Scherffenberg generális.

Belgrád eleste rémülettel töltötte el a közeli várak őrseit: előbb Szendrő, majd Galambóc őrsege menekült el, úgyhogy a két fontos Duna menti erősség kardcsapás nélkül került a császáriak kezére. Badeni Lajos, aki Belgrád ostroma idején külön

hadműveleteket folytatott a választófejedelem csapatainak biztosítására, és szeptember 5-én Derventánál (a Szávától délre) megverte a vár felmentésére vonuló boszniai pasát, most – Hunyadi Mátyás óta először – mélyen benyomulva a Száván túli területekre, elfoglalta a Drina-parti Zvornik várát. A hadjárat ezzel befejeződött. A császári csapatok 1688 őszén mélyen Bosznia területén és Belgrádtól keletre, az al-dunai szakaszon álltak.

A Porta békét akar

Még javában folyt Belgrád ágyúzása, amikor augusztus 23-án este egy török csász jelent meg két ember kíséretében – lándzsahegyre tűzött fehér zászlóval – a császáriak táborában. A követ Jegen Oszmán pasa, szerdár levelét hozta Miksa Emánuelnek. A választófejedelem azonnal átadta a török írást tolmácsának, Lucas Michaelowitznek, aki betűzni kezdte a fáklyaláng gyér fényénél: „A Messiás népének fejedelmei között dicsőséges, a nazarénus törzsek nagyjai között kiválasztott, és a pompa és dicsőség uszályát maga után húzó, dicséretre és dicsőségre méltó pfalz-bajorországi herceg úr és a római imperátor főgenerálisa, Miksa – halála legyen zavartalan és boldog!” Jegen Oszmán ezután levelében két követének, Zülfikár effendinek és Alexander Maurocordato portai tolmácsnak, valamint százfőnyi kíséretüknek Bécsig szóló úti engedélyt és katonai kíséretet kér.

A Porta nagy bajban volt, a török vezetők úgy látták, legfőbb ideje, hogy befejezzék a háborút. A sorozatos vereségek szétzilálták a pénzügyeket, a csapatok fegyelmét és morálját, a belső bajok új adók kivetéséhez, lázadásokhoz, felkelésekhez vezettek. Ez a forrongás vetette a felszínre Jegen Oszmánt is. Azoknak az anatóliai (kisázsiai) bandáknak az egyikéhez tartozott, amelyek ellen a súlyos gondokkal küszködő oszmán állam nem tudott harcolni, ezért megpróbálta őket asszimilálni. Katonai szolgálat fejében a vezetőknek állást, a köznépnek zsoldot ajánlottak. Így lett Jegen Oszmán szandzsákbég. Levanteiekből és türkménekből álló csapataival a Balkánra került, ahol belekeveredett abba a lázadásba, amely IV. Mehmed szultán bukásához vezetett; s amely gyors egymásutánban háromszor cserélte le a nagyvezéreket. Ezután óvatosan viselkedett, ezért sikerült megszereznie a ruméliai beglerbégséget (azaz a vilájet kormányzója lett), majd Izmail nagyvezér őt nevezte ki a magyar hadszínterre szerdárnak. Közben folytatta a rablást és a fosztogatást is. Neki köszönhető az a zűrzavar, amely 1688 nyarán megakadályozta a törököket abban, hogy szilárdabb védelmet építsenek ki Belgrádban: csapataival kivonult a városból, de előtte saját kezűleg lenyakazta a nagyvezér által a vár védelmére rendelt Hasszán pasát, s helyére Ibrahimot állította.

A választófejedelem még aznap este megírta a választ, amelyben közölte, hogy – a hadiállapot ellenére, „keresztényi jószágból” – meghallgatta Jegen Oszmán kérését, elküldi az óhajtott úti levelet, és kíséretéről is gondoskodik. Zülfikár effendi, Maurocordato és emberei azonban csak szeptember 8-án léphettek be a császáriak táborába. Belgrád akkor már elesett, és ez nem volt jó ómen. Ott várakoztak Lipót válaszára, aki eleinte puszta kémkedésnek vélte a követek szándékát, végül is hozzájárult, hogy Bécsbe utazzanak.

A császár hajlandóságát a követség fogadására XIV. Lajos magatartása idézte elő: a francia király felrúgva az 1684. augusztus 15-én húsz évre kötött regensburgi fegyverszüneti egyezményt, szeptember 24-én ismét hadat indított Lipót ellen a Rajna-vidéken. A császár nyugati szövetségesei, a spanyolok, hollandok és egyes német fejedelmek szintén sürgették a törökkel való megbékélést. Lipót fölkérte tehát szent

ligabeli szövetségeseit, hogy küldjék el megbízottaikat a bécsi béketárgyalásokra. Ide szeretett volna eljutni a török küldöttség is, de tagjait egy időre Pozsonyban föltartóztatták, állítólag Buonvisi mesterkedései révén, aki mindenáron a török háború folytatására akarta rábírní a császárt.

A tárgyalások csak 1689 februárjában kezdődtek meg. A győzelmi hangulatban a szövetségesek olyan békefeltételeket diktáltak, amelyek messze meghaladták a pillanatnyi hatalmi viszonyokat, s megsemmisítették a törökök reális kompromisszumra való készségét. Lipót visszakövetelte a még török kézen levő magyarországi várakat, kérte, hogy a szultán mondjon le Erdélyről, Szerbiáról és Boszniáról. Hasonlóan súlyos feltételeket szabtak a lengyelek és a velenceiek is. A tárgyalások reménytelenül elhúzódtak, amikor 1689. november 29-én a török megbízottak azzal a kijelentéssel lepték meg a szövetségeseket, hogy csak akkor békülhetnek, ha Lipót átengedi Belgrádot, s a Száván túli hódításait. Ezzel a tárgyalások végleg kátyúba jutottak, a háború kockáját újra elvetették.

Belgrád eleste kétszeresen is rossz ómennek bizonyult Zülfikár effendi és Alexander Maurocordato számára. A hosszúra nyúló, eredménytelen tárgyalások után a hazautazási engedélyt is megtagadták tőlük. Csak amikor II. Szulejmán szultán halálával (1691) megszűnt felhatalmazásuk érvényessége, indulhattak vissza – három évig tartó pottendorfi (Alsó-Ausztria), bécsi és komáromi tartózkodás után – hazájukba.

A versailles-i díszszemle és következményei

Franciaország hadseregét Le Tellier és fia, Louvois márki, XIV. Lajos két nagy hadügyminisztere, a 17. századi Európa legelső hadseregévé tette. Magát a királyt is elkápráztatták a Versailles melletti díszszemléken felvonuló csapatok: a csillogó ruhák, a gondos felszerelés, a most első ízben feltűzött szurony és a változatos fegyvernemek. Alapegységei, a kompániák élén nemesi származású kinevezett tisztek álltak, akik tisztségüket hivatal módjára vásárolták, s egységüket részben a király, részben a maguk költségén toborozták és szerelték föl. A francia hadsereget a korabeli zsoldoseregektől a francia hivatalnoki rendszernek a hadügy területén való érvényesülése különböztette meg, és ebből következett állandóbb összetétele, szilárdabb hierarchiája, egységesebb szervezete, s a központi hatalomtól való szorosabb függése is. Az országnak 18-20 millió lakosa volt, ami elegendő emberi tőkének bizonyult ahhoz, hogy a Napkirály 1677-ben 285 000 főre emelje az 1643-ban „csak” 34 000-es hadsereget.

Franciaországban megfelelő gazdasági erőforrások, elegendő számú vállalkozó és kézműves állt készenlétben, hogy ellássák a két hadügyminisztert a szükséges anyagi eszközökkel. A hadsereg felszerelését és technikáját polgári származású szakemberek, közöttük Le Tellier és Louvois, valamint az újonnan létrehozott mérnökár főfelügyelője, Vauban fejlesztették tudományos tökéletességre. Ő dolgozta ki az erődítés új rendszerét, amelynek lényege a védőművek földbe süllyesztése, az ellenséges tüzérségnek a látható célpontoktól való megfosztása. (1686-ban Buda alatt Marsigli is az ő elképzelései alapján dolgozott.) Ugyanakkor Vauban a ballisztikát olyan fokra fejlesztette, hogy elméleti számítás alapján láthatatlan célpontokat is tűz alatt lehetett tartani. Ez a korszerű hadsereg nemcsak a belső antifeudális mozgalmak fékentartását szolgálta, hanem XIV. Lajos hódító politikájának is hatékony eszköze lett.

A Habsburgok veresége a harmincéves háborúban megszüntette a Franciaországot fenyegető bekerítés veszélyét, ugyanakkor lehetővé tette, hogy XIV. Lajos európai vezető szerepre törekedjék. A francia uralkodónak két lehetőség kínálkozott a terjeszkedésre: keleten, ahol a birodalmi fejedelmek között befolyással rendelkezett, és délnyugaton, mert Spanyolország trónjára örökösödés révén igényt tarthatott. A francia külpolitika mindkét irányban keresztezte Lipót érdekeit. Sok kortárs úgy vélte, hogy XIV. Lajos egyenesen a császári koronára áhítozik. (A császár állt a birodalmi kormány élén, és ő hajtotta végre a birodalmi gyűlés valamennyi határozatát. A császárt tekintették az igazság kútfőjének, a béke őrzőjének, a Szentszék és az egyház védelmezőjének, még akkor is, ha a 17. század végére az Európában legmagasabb világi uralkodói méltóság eme középkori elemei sokat veszítettek jelentőségükből.) Mások Szerint „csupán” a Rajnához akart eljutni, hogy ott kialakítsa a „természetes határokat”. A harmadik elképzelést vallók viszont úgy vélekedtek, hogy a spanyol örökséget őhajtotta, és ezzel az európai kontinens fölötti hegemoniát. Sőt, időnként még annál is többet: utasítására egy térképész, bizonyos Des Échelles du Levant 1685-1687-ben utazásai során elkészítette a „mohamedán fejedelmek által a Földközi-tenger partján birtokolt helyek” mappáit, azzal a szándékkal, „hogy a király e területeket lerohanja és

birtokba vegye". A feltérképezett területek és városok: Konstantinápoly, Drinápoly, Szmirna, Szaloniki, Athén, Kandia, a görög szigetvilág, Ciprus, Szíria és Egyiptom. A Napkirály marsalljai a rajzokat sohasem használták föl – azóta is a Bibliothèque Nationale-ban őrzik azokat –, annál több figyelmet fordítottak a szomszédos spanyol Németalföldre (Belgium) és Hollandiára.

Spanyol Németalföldet 1667-ben rohanták meg, de Hollandia joggal félt az új szomszédságtól, és angol szövetségben megállította a francia előnyomulást. Az 1668-ban kötött aacheni békében XIV. Lajosnak be kellett érnie néhány határmenti erődítménnyel. Ha terveit meg akarta valósítani, félre kellett állítani az útból a legnagyobb akadályt, Hollandiát, amely a francia terjeszkedéssel szembeni ellenállás fő szervezője volt. 1670-ben támadást indított, de a hollandok győztek a tengeren, s az Orániai Vilmos által vezetett hősi hollandi ellenállás, majd a spanyol és osztrák Habsburgok fegyveres beavatkozása 1679-ben kikényszerítette a nymwegeni békét. Hollandia néhány afrikai és amerikai gyarmatterület árán megmentette függetlenségét.

A francia politika a fegyveres kísérletek félsikere után jogi furfanggal próbálkozott. XIV. Lajos létrehozta a francia királyok állítólagos felségjogát felkutató és érvényesítő ún. „reuniós kamarákat”, amelyek a Napkirályt a Karolingok örökösének feltüntetve, az elkövetkező hódításokat jogilag megalapozták. Sorra ragadta el a Rajna menti birodalmi területeket: 1678-1679-ben egész Burgundiát, több lotharingiai erődöt, azután Freiburgot, 1681-ben Elzászt, a tekintélyes birodalmi várossal, Straßburggal.

1685-ben új háborús válság alakult ki. Meghalt Károly pfalzi választófejedelem, s a heidelbergi fejedelmi palotába Lipót császár feleségének, Eleonóra pfalz-neuburgi hercegnőnek az apja, Fülöp Vilmos költözött be. Csakhogy életben volt még a család pfalz-simmerni fejedelmi ágának egy női tagja, Liselotte, aki az orléans-i hercegnek, XIV. Lajos öccsének a felesége volt. A francia király így fivére családja állítólagos jogainak védelmében állt elő a Rajna bal partján fekvő pfalzi birtokok követelésével. Úgy tűnt, hogy a két hatalom ismét háborús összecsapás küszöbén áll. A császári diplomáciának ekkor sikerült összehoznia egy Párizs ellen irányuló csoportosulást: Lipót 1686 áprilisában védszövetséget kötött a brandenburgi választófejedelemséggel, majd júniusban létrejött a Spanyolországgal, Svédországgal, a bajor és a szász választófejedelemmel, a frank, a sváb és a felső-rajnai kerületekkel kötött nagy Augsburgi Liga.

Ezzel egy időre sikerült elhárítani a közvetlen francia fenyegetést. XIV. Lajos azonban elkerülhetetlennek tartotta a Béccsel való konfliktust, ezért politikájában a Rajna menti helyzet megítélésén túl fontos helyet kapott a török háború kérdése is. Európai mércével mérve Franciaország törökbarát politikát folytatott, de az tulajdonképpen abból állt, hogy a Portát szüntelenül háborúra tüzelte Bécs ellen, lekötve ezzel a Habsburgok katonai erejét keleten, ami viszont kevésbé zavarhatta Franciaország terjeszkedését nyugaton. Amikor a sorozatos császári győzelmek után a Porta levegő után kapkodva béketárgyalásokat kezdeményezett, XIV. Lajos ilyen utasítással látta el konstantinápolyi nagykövetét: „A legfontosabb dolog... megakadályozni a békekötést, és rábírní a nagyvezért, hogy a császár kezéből ragadja ki a győzelmeket, amelyeket öt év óta elért a Portával szemben.” Ennek érdekében minden követ meg kell mozgatni: „jó lenne, ha a Porta béketárgyalásokat kezdene

Lengyelországgal, és semmiképp sem szabad megfélekezni Thököly jelentős szerepéről, pénzbeli segítséggel lehetővé kell tenni, hogy csapatai a magyar határon fölsorakozhassanak... Ha a Porta mégis kénytelen lesz aláírni a békét, mindenáron meg kell tartani Thökölyt, mint az egyetlen módot a császár nyugtalanítására.”

XIV. Lajos joggal félt a török békétől, s hogy a szultánt felbátorítsa – és a maga terjeszkedő politikáját is folytassa – 1688 szeptemberében közel 80 000 fős hadsereggel a német birodalomra tört. Előtte azonban kiáltvánnyal fordult Európa uralkodóihoz, amelyben közölte az Augsburgi Ligába tömörült országok ellen indított támadásának okát: „Ófelsége a kegyesség és a nemeslelkűség indulatát követve inkább a kereszténység általános érdekeit részesítette előnyben koronája javával szemben (1687-ig – V.J.J.), megelégedve azzal, hogy átmenetileg kapja meg azt, amit a prudencia (okosság) úgy kívánt volna, hogy örökös birtokként követeljen.” Mostantól fogva már nem cselekedhet a „francia érdekek kárára”, s ezért kénytelen háborút indítani a császár ellen. (XIV. Lajos a nagyharsányi csata után határozta el, hogy nem tartja meg a regensburgi fegyverszünetet, s Belgrád elestének hírére támadott.)

Louvois hadigépezete a legmagasabb fordulatszámmal működött. Addig akartak sikereket elérni, ameddig a Habsburg és a birodalmi haderőt a törökök lekötik Magyarországon. Először Philippsburg határmenti erődítmény esett el, majd Speyer következett. A francia csapatok a földdel tették egyenlővé a jómódú várost: elpusztultak templomai, emeletes polgárházainak jó része, a templomi orgonákat előállító híres manufaktúrája, és csaknem teljesen megsemmisült a speyeri levéltár. A francia katonaság fosztogatásai, a tűz okozta károk és a sarcolás tetemes összegre rúgott: egy később összeállított jegyzék szerint 3 334 000 rajnai forintot tett ki. Október 2-án megszállták az ősi birodalmi várost, Wormst, majd a következő év tavaszán kifosztották, lerombolták és fölgyújtották, úgyhogy a város – egy helybeli krónikás szavai szerint – „iszonyú hamu- és kőhalmazzá” változott.

Az 1688. szeptember 24-én Philippsburg elfoglalásával kezdődő, s a ryswicki békekongresszussal (1697. szeptember 20.) befejeződő pfalzi örökösödési háborúban Lipót oldalán a birodalmi fejedelmeken kívül részt vett Hollandia, Anglia – 1688 óta új királya, Orániai Vilmos révén, aki egyben németalföldi helytartó is volt –, továbbá Spanyolország és Savoya. Ez a nagy szövetség tette lehetővé, hogy a császár az új francia háborúval egy időben folytassa a török hadjáratot is.

Lipót 1689. február 14-én hadüzenettel válaszolt a „legkeresztényibb király” támadására. A franciák ellen küldött 60 000 fős hadserege élére Lotharingiai Károlyt állította – Miksa Emánuel is a rajnai frontra került –, a török ellen küzdő sereg fővezérletét pedig Badeni Lajosra bízta. Ebből a hadseregből mintegy 30 000 embert átvezényeltek a Rajna mellé, s az így támadt hiányt csak lassan és részben sikerült pótolni újonnan toborzott ezredekkel. 1689 akár a török háború befejezésének éve is lehetett volna, a pfalzi háború azonban hozzájárult a keleten zajló hadműveletek elhúzódásához, leírhatatlan szenvedést és pusztulást hozva Magyarországra még tíz éven át.

Diadalmenet a Balkánon

A török birodalom a nagy kudarcok ellenére sem szenvedett döntő vereséget. Sőt, ismerve hatalmas erőforrásait, számítani lehetett arra, hogy a francia támadás nyújtotta lélegzetvételnyi időt felhasználja erejének megújítására és az ellentámadás előkészítésére. Lám Thököly máris mozgolódik! Girardin francia portai követ szerint 1689. január 8-án két embere, Horváth és Berthóti audiencián jelent meg a nagyvezérnél. Átadták uruk levelét, és közölték, hogy a Magyarországon elszállásolt császári csapatokat, sőt a magyarok egy részét is kivonták garnizonjaikból, és elindították nyugat felé. A magyarok és az erdélyiek kérték urukat, Thökölyt, hogy amennyi csapata csak van, jöjjön velük Magyarországra, mert „sohasem volt jobb alkalom, hogy behatoljon ebbe az országba, s ott azt tegyen, amit csak akar”.

Girardin, a Porta és Thököly is lelkes, joggal, hiszen a körülmények kedvezőek egy megújuló török támadáshoz. Mégsem ez következik be, hanem egy tehetséges hadvezér, Badeni Lajos nem várt sikere.

Honfitársai Törökverő Lajosnak (Türkenlouis) nevezték egy antik tradíció nem hivatalos felelevenítése nyomán.^[1] Badeni Lajos azzal is büszkélkedhetett, hogy Badeni Hermannak, a bécsi Haditanács elnökének az unokaöccse. Hadvezéri babérokra vágyott, pedig – akár Miksa Emánuel – nyugodtan kormányozhatta volna tartományát. Már 1674-ben, tizenkilenc évesen XIV. Lajos ellen harcolt. A francia fronton sokat tanult Montecuccolitól, és jeles erényekről: bátorságról, önállóságról és lélekjelenlétről tett tanúbizonyságot. Ambiciózus, páratlan buzgalmú és munkabírási – időnként azonban türelmetlen, önfejű és túlzott igényeket támasztó – katona lett belőle, amikor a magyarországi hadszíntérre került. Emberei szerették, s feltétlenül bíztak benne. Azt mondták róla, hogy szerencséje megfelel bátorságának. Buda 1686-os ostromáig azonban nem kapott igazi lehetőséget: 1684-ben a győri főkapitányság irányítását bízták rá, 1686-tól Miksa Emánuel mellett harcolt. 1689-ben végre önálló lett. Ettől kezdve meredeken ívelt fölfelé katonai pályája: 1691-ben a császár a legmagasabb rangra, az uralkodót helyettesítő fővezérségre (Generalfeldmarschall) emelte, a következő évben II. Károly spanyol király a török háborúban – de elsősorban a szalánkeméni csatában – tanúsított hősiességéért a kor legirigyeltőbb érdemrendjével, az Aranygyapjas Renddel tüntette ki.^[2]

Badeni Lajos 1689 júniusában 24 000 emberrel és 50 löveggel Belgrádnál állt. Ilyen kevés hadinéppel még egyik fővezér sem várta a hadjárat kezdetét, amióta elkezdődött a török háború. Heißler tábornoknak 6000 katonát kellett adni Erdély biztosítására, a magyarországi végvárak őrizete és a török kézen levő erősségek blokádja is lekötött három császári ezredet – ezek már nem is tudták volna ellátni feladatukat, ha nem segíti őket a magyar katonaság. Badeni Lajos hadseregét is magyarokkal erősítették meg: osztrák, bajor és a frank kerületi csapatok mellé Pálffy Miklós gyalogezredét is besorolták, meg a Csáky- és Czobor-huszárokat, azután Batthyány Adám és Koháry István keze alól, a győri, komáromi, esztergomi, nyitrai várból, s a bányavárosokból is

összegyűjtöttek 1300 embert.

A török hadvezetés 40 000 főből álló sereget állított ki, ehhez még 10 000 tatár csatlakozott, s hadműveleti célul Belgrád visszafoglalását tűzte ki. A támadást két irányból indították meg. A főerők Redzseb szófiai pasa vezetésével június elején indultak el a Marica parti Drinápolyból, és Szófia, Niš érintésével a Morava völgyében haladtak Belgrád felé. A másik sereg Huszein boszniai pasával és Thököly Imrével az élen, az Al-Duna mentén vonult nyugat felé. Első lépésben 8000 emberükkel megadásra kényszerítették a bolgár-szerb határon Bregovo délszláv helyőrségét, majd július 8-án Fetislamot (ma Kladovo) vették birtokba. Egy hét múlva a kuruc-török csapatok átkeltek az Al-Dunán, és visszafoglalták Orsovát, amelyet Veterani tábornok erdélyi hadteste szerzett meg Lugossal és Karánsebessel együtt a múlt évi hadjáratban. Thököly ezután előreküldte Sándor Gáspárt kurucaival a Cserna völgyébe, ahol puskalövés nélkül visszavették Miháldot. Huszein és Thököly sikeres akciói újra megteremtették az összeköttetést a török birodalomtól elszigetelt Temesvárral.

Badeni Lajos egységei ezalatt a Morava völgyében álltak, hátuk mögött az utánpótlással feltöltött szendrői bázissal. Amikor megtudták, hogy Redzseb pasa Niš elhagyta és észak felé menetel, a császáriak is elindultak a folyó mentén délnek. A törökök erre visszahúzódtak, de a fővezér csatára akarta kényszeríteni a pasát, ezért továbbvonult. Először július 29-én a Morava jobb partján Grabovácnál, majd augusztus 30-án a túlparti Batočinánál verte meg a török-tatár erőket. A második ütközetben olyan súlyosan, hogy a menekülő ellenség nemcsak tábori felszerelését, hanem egész tüzérségét is hátrahagyta. Badeni Lajos nem akarta kiengedni kezéből az üstökön ragadott hadiszerecsét, mert érezte, hogy nem sok kell a demoralizált török sereg tönkretételéhez. Megvárta a Szendrőből hajókon fölrontatott utánpótlást, s rendbe szedve seregét szeptember közepén a pasa után indult. 24-én a Niš melletti csatában teljesen szétverte Redzseb csapatait, és a várost is elfoglalta. Niš védelmét Pálffy Miklós ezredesre bízta 2000 emberrel, Piccolomini altábornagyot pedig az elfoglalt balkáni területek biztosítására rendelte 8800 katonával. Maga Thököly hódításainak visszaszerzésére indult: Vidin őrsége szabad elvonulás feltételével október 19-én kapitulált, azután a kiűrtett Fetislamot és Orsovát vette birtokba.

„A török seregből dezertőrök lepik el az utakat. Nehéz leírni a török birodalom levertségét és konsternációját” – jellemezte a balkáni helyzetet ezekben a napokban a konstantinápolyi francia követ. Piccolomini ügyesen használta ki a törökök fejtelenségét, s egymás után indította akcióit a niši bázisból. Október végén és november elején megszerezte a bolgár határ közelében Pirotot, és a Ništől délnyugatra és délre fekvő területek központjait: Novi Pazart, Prištinát és Üszkübot (ma Skopje). A sikeres vállalkozásnak Piccolomini november 9-én bekövetkezett hirtelen halála vetett véget.

Badeni Lajos sikerei meseszerűek voltak. Úgy látszott, hogy a császáriak a francia támadás ellenére tartani tudják 1683 óta kivívott katonai fölényüket: 1689-re Belgrádtól délre mintegy 320 kilométerre tolták ki a török uralom alól felszabadított terület határát. A balkáni előrenyomulással azonban a császári hadvezetés olyan feladatra vállalkozott, amelyhez nem állott rendelkezésre elegendő erő. Kis létszámú hadsereggel nem lehetett egyszerre a katonai eredményeket is továbbfejleszteni, és az elfoglalt területek megszállásáról is gondoskodni, nem beszélve az utánpótlás hallatlan nehézségeiről.

Már 1689 őszén jelentkeztek a gondok: „E rossz ellátási viszonyok között kénytelen vagyok a háborút támadóan, szinte már kétségbeesetten viselni, nehogy a hadsereg a kivívott győzelem után éhen haljon” – írta a fővezér a niši hadművelet előtt Bécsbe. S amikor Redzseb pasa megfutott Niš alatt, a hátrahagyott 30 ágyú és 3000 ló nem okozott olyan nagy örömet a fővezérnek, mint a négy hónapra elegendő élelmiszerkészlet, amit a török táborban talált. A csaknem 200 kilométerre fekvő szendrői bázisból ugyanis nagyon rossz volt az utánpótlás.

Az élelmiszer hiánya és a reménytelenség kényszerítette a magyarországi várak török (kuruc) védőit is arra, hogy több hónapi – esetenként egy-két évig tartó – blokád után kaput nyissanak a császári és a magyar csapatoknak. Elsőként a török utánpótlási vonalaktól legtávolabb eső Eger őrségének parancsnoka, Rusztem pasa adta át a várat Caraffa tábornoknak 1687. december 17-én. Eger alól Munkácsra vonultak a császáriak, amelyet akkor már több mint két éve védtek a kurucok. 1687 végére Zrínyi Ilona belátta, hogy az ellenállás céltalan, Thököly nem hozhat felmentő sereget, s alkudozásba bocsátkozva Caraffával, elfogadta Bécs feltételeit: Zrínyi Ilonát Bécsbe internálják, a Rákóczi árvák vagyonukat megtarthatják, gyámságukat a király veszi át, és a várbeliek közkegyelemben részesülnek személyükre és birtokaikra nézve. A császári őrség 1688. január 17-én bevonult Munkács várába.

Székesfehérvár blokádja hét hónapig tartott. Az ostromgyűrűt 1687 októberében kezdték megvonni a vár körül az alig húsz kilométerre fekvő Csókakő és Palota elfoglalásával. Azután kétszeri felszólítás következett Bizterczky palotai parancsnoktól és Esterházy János győri vicegenerálistól, de Ahmed pasa hallani sem akart a gondjaira bízott vár átadásáról. A válasz logikusan következett: megerősítették az ostromgyűrűt, újabb csapatokat küldtek a vár alá Esterházy János és Zichy István komáromi alkapitány vezetésével, majd 1688 tavaszán a Haditanács Batthyány Ádámot kinevezte a blokád parancsnokának. A védők május 6-án egy elkeseredett kitöréssel próbálkoztak, mire Batthyány szorosabbra vonta az ostromgyűrűt. Még aznap levelet intézett a pasához, s értésére adta, hogy nem akarja elemészteni, sem tűzzel, sem vassal, hanem „addig akarunk benneteket ínséggel kényszeríteni, valamég az elviselhetetlen szükség által az várnak föladására kénytelenek nem lesztek...” A kedvező válasz csak két napig váratott magára, azután a Haditanács jóváhagyta a kapitulációs okmányt, s a török őrség május 19-én elhagyta a várat.

1688 májusában Szigetvár védői már másfél éve állták Gabriele Vecchi alezredes katonáinak nyugtalanító vállalkozásait, de kitartottak, mert Konstantinápolyból azzal bíztatták őket, hogy a Balkánról csapatokat küldenek a felmentésükre. Az ígéret Belgrád elvesztésével realitását veszítette, s akkorra a császáriak ostromgyűrűje is bezárult, úgyhogy a vár védői semmiben sem reménykedhettek. A záróvonalon 3000 ember sorakozott föl, s teljesen elszigetelték a törököket minden élelmiszer- és takarmányellátástól. Ráadásul 1689 tele dermesztő fagygal tört rájuk, így nemcsak az éhség, hanem a tűzifautánpótlás megszűnésével a hideg is gyötörte őket. Hasszán bégnek nem maradt más választása, mint a tisztességes feltételek melletti kapituláció (1689. febr. 13-án).

Mint a levelek a száradó törzsű fáról, amelyben megszűnt az életet adó nedv

keringése, úgy hullottak a magyarországi török várak a császáriak lába elé. A Dunántúlon már csak Kanizsa, a Körösök mentén Váradi és Gyula, a Marostól délre Temesvár tartotta magát.

Erdély vagy Belgrád?

Badeni Lajos 1690 elején emlékiratot nyújtott be a császárnak, amelyben kifejtette véleményét a török háború folytatásának célszerű módjáról. Úgy látta, hogy a rendelkezésre álló katonai erő kevés a balkáni hódítások megtartásához, a térség katonai és politikai helyzete pedig túlságosan bonyolult ahhoz, hogy számítani lehetne a török uralom alól felszabadított délszláv népek támogatására. Ezért azt javasolta, hogy az előreszaladt frontot vonják vissza, és Magyarország déli határait az Una–Száva–Duna és a Déli-Kárpátok térségében építsék ki védővonallá. Erdély katonai jelentőségére külön felhívta a figyelmet, mint olyan területre, ahonnan a török elérheti Felső-Magyarországot, Thököly bázisát. Belgrád védelmét tehát úgy kívánta megoldani, hogy az ott csoportosított főerők az Orsovától északra eső térségen át kapcsolatot tartsanak az erdélyi hadtesttel. Badeni Lajos elgondolása hasonló jelentőséggel bírt a felszabadító küzdelem második szakaszában, mint amilyen a Duna mentén megvívott háború koncepciója volt az 1683-1688-as években.

A déli határ megerősítésére azonban nem maradt idő, mert 1689 végén jelentős fordulat következett be a török birodalomban. A vereségekért Redzseb pasa életével fizetett, Musztafa nagyvezért pedig leváltották. Helyére Köprülü Musztafa került, Mohamed fia, Ahmed testvére, aki a Köprülü tennivágyásával és bátorságával lépett föl. Nem lelkesedett XIV. Lajosért. Pénzét és tanácsait ugyan elfogadta, de jobban bízott saját erejében és a török birodalomban, amelyet ördögös gyorsasággal ismét összeszedett: újjászervezte a hadsereget, gondoskodott tüzérségről, hajókról, s a háború más eszközeiről. Az anyagi szükségletek biztosítására a szultán és a saját arany- és ezüstműjét is pénzzé tette. Figyelme mindenre kiterjedt, még a Balkán keresztény lakosainak terheit is könnyítette, hogy a császáriaktól elvonja őket. Ismerte Thököly értékeit, s fontos szerepet szánt neki terveiben. Nem csoda, ha újra megnőtt a Porta önbizalma: III. Szulejmán szultán egyik levelében arról írt Orániai Vilmosnak – aki közölte vele az angol trónra lépését –, hogy „hamarosan vissza fogja szorítani a Bécsi Királyt és a többi keresztény fejedelmet a rabszolgasorba...”

Köprülü Musztafa nagyvezér a téli időjárás ellenére munkához látott. A katonák csüggedtségét gyors hadi sikerekkel akarta elűzni, ezért 1690 elején megtámadta a szállásain pihenő császári helyőrséget. Csapatai a Priština melletti Rigómezőnél nagy győzelmet arattak egyik 3500 főnyi hadoszlopukon, s ezzel Priština és Novi Pazar ismét török kézre került.

Azután kidolgozták a nyári hadjárat tervét: a nagyvezér a fősereggel Belgrád ellen vonul, Mezzomorto ruméiai pasa 12 000 emberrel Vidint veszi ostrom alá, Thököly pedig 16 000 katonával Erdélybe tör. Az első sikert ő aratta: augusztus 21-én Zernyestnél szétszórta Heißler tábornoknak az erdélyiekkel megerősített seregét. A váratlan fordulat kényszerű döntéshez vezetett Badeni Lajos haditanácsában, amelyet Thököly győzelme után néhány nappal tartott a szerbiai Jagodinán: a császári csapatok zöme Erdély védelmére vonul, nehogy a várhatóan feléledő Thököly-mozgalom átterjedjen Felső-Magyarországra, Guido Starhemberg Niš védelmére rendezkedik be,

Ferdinand Aspremont altábornagy Belgrádba siet. A tanácskozás után Badeni Lajos késedelem nélkül elindult seregével Jagodináról, s Szendrónél átkelve a Dunán, az erdélyi határ közelében, Karánsebesnél táborba szállt.

A török három irányú támadásra épített hadműveleti terve ettől kezdve egymás után hozta a sikereket. Thököly zernyesti győzelme után Mezzomorto pasa is megindult csapataival, és a folyami flotta támogatásával augusztus 29-én elfoglalta Vidint, majd a Duna jobb partján tovább haladva Galambócot is kézre kerítette. Köprülü Musztafa ezalatt Ništ szállta meg, s háromheti ostrom után szeptember 9-én el is foglalta, miután Starhemberg gróf szabad elvonulás fejében átadta. A nagyvezér serege ezután a Morava mentén haladt tovább, és szeptember végén elérte Szendrőt. A vár eleste nemcsak Badeni Lajos múlt évi utánpótlási bázisának elvesztését jelentette, hanem utolsó erősségét is mindannak, amit a fővezér a sikeres balkáni hadjáratban megszerzett. Innen már csak ötven kilométerre esett Belgrád, s a nagyvezér számára szabad volt az út.

Köprülü Musztafa október 1-én 40 000 gyalogossal és 20 000 lovassal körülfárta a várhoz zárkózott Aspremont altábornagyot és 5000 emberét. A törökök azonnal megkezdték az ostromárkok kiépítését és az aknák fúrását. Október 8-án a várparancsnok levelet írt a császárnak, amelyben közölte, hogy „ha az ellenség tovább is növeli túlsúlyát”, akkor feladja a várat, nehogy a gondjaira bízott ezredek veszendőbe menjenek. Alig pecsételte le a levelet, amikor az ostromzáron keresztüljutva megérkezett Croÿ herceg, hogy átvegye a parancsnokságot, amelynek betöltésére az altábornagyot nem tartották alkalmasnak Bécsben. Éppen a vezénylet átadása folyt, amikor hatalmas robbanás rázta meg az erősséget: egy becsapódó bomba eltalálta az Ólomtoronyban elhelyezett lőporraktárt. Ezt három lőszerraktár és egy tüzérségi szerelóműhely megsemmisülése követte. A pusztulás hallatlanul nagy volt: épületek dőltek össze, megrepedeztek a vár falai, és a Felsőváros erődítménye az ütegállásokkal együtt a várárokba dőlt. Az őrség nagy része elpusztult vagy harcképtelenné vált, alig 300-400 embernek sikerült megmenekülnie. Aspremont és Croÿ kiugorva a szobaablakon a Dunához futottak, s egy csónakon eveztek át a túlsó partra. „Jeruzsálem pusztulása semmi Nándorfehérvárhoz képest” – írta az altábornagy a hadvezetéshez küldött jelentésében. Aspremontot azután nyugdíjazták, s nevének az sem használt később Bécsben, hogy ő vette feleségül II. Rákóczi Ferenc nővérét.

Köprülü Musztafa azonnal Belgrád megerősítéséhez látott. Kijavíttatta a falakat, majd 8000 embert és 150 ágyút hátrahagyva befejezettnek tekintette a hadjáratot, és visszahúzódott a déli területekre. Nem úgy Galga kán tatárjai, akik azonnal kihasználták a Badeni Lajos Erdélybe vonulásával kínálkozó lehetőséget, és török csapatokkal együtt Temesvár, Gyula és Várad blokádjának szétzilálására indultak. Akcióik eredményeként október végén kapitulált Lippa, azután elesett Lugos és Karánsebes. Egyes csoportjaik Bihar megyébe is följutottak, s keményen megsarcolták a lakosságot, egyedül Debrecenben 18 000 tallért vasaltak be.

A német birodalmi sajtó egyértelműen Franciaországot hibáztatta a vereségekért, amely „monarchikus féktelenségben tobzódik”. Az egyik lap szerint „a francia kakas volt századokon át Európa vészmadara, amely nem tudott saját tanyáján nyugton ülni, hanem hol Spanyolországba, hol Itáliába röppent, hol pedig a spanyolok leigázta Németalföldre, sőt a Római Birodalomba is... Ezeket az országokat, amelyek különben

békében éltek volna, vérszomjas harci rikoitozásával nemcsak izgalomba hozta, hanem romlásba is döntötte. Mindezt csupán avégből, hogy átkozott uralomvágyát kielégíthesse." 1690 őszére kétségtelessé vált, hogy a franciák Rajna menti támadása és a Köprülü Musztafa által „fölelesztett” török hadsereg energikus föllépése nagyot fordított a délvidéki háború menetén: a Habsburg hadvezetés nem tudta tartani 1689-es eredményeit, sőt defenzívába szorult. A hadjárat csupán két sikert hozott: Kanizsa kapitulációját és Erdély megmentését.

A török birodalom utánpótlási vonalaitól elvágott, de még elég jó helyi ellátottsággal rendelkező Kanizsát 1689 januárjában fogták szoros blokádnak alá a Batthyány Ádám és Zichy István parancsnoksága alá rendelt dunántúli csapatok. 1690 tavaszára már minden tartalékukat fölélték a várbeliek, ezért egy magyar parasztruhába bújtatott tisztet indítottak útnak segélykéréssel a nagyvezérhez. A szemfüles magyar lovasok azonban elfogták a futárt, akit kihallgatása után Zichy lenyakasztott, majd a törzsét a vár elé helyeztette a következő török nyelvű szöveggel: „Te kanizsai pasa, kiküldtél engem, hogy a szorongatott várnak segítséget hozzak. Miután azt a földön találni nem lehet, elmentem a túlvilágra megkeresni.” Néhány nap múlva, március 13-án négy török tiszt jött ki a várból, hogy a pasa nevében megtárgyalják az átadás feltételeit. Rá egy hónapra az utolsó török helyőrség is elhagyta a Dunántúlt.

Erdély megtartása Badeni Lajos érdeme volt. A bécsi vezetéstől akár el is veszíthették volna, olyan pánikba estek Belgrád elestekor. A városban tudták, hogy Bécsig nyitva áll a nagyvezér útja, egyetlen nagyobb erősség sincs, amely föltartóztathatná. Még Buda sem, mert az csaknem ugyanazt a képet mutatta, amit Jakob Tollius holland utazó látott 1687 nyarán: a Bécsi-kapu „nagyon meg van rongálva... nemcsak hogy a falakat nem tudták helyreállítani, de az ellenség távortartására a legkisebb védmű sem épült...” Nagyobb sereget sem tudott a hadvezetés fölvonultatni, hiszen az egyetlen Erdélyben volt. Hevenyében erősíteni kezdték Bécset, Lajos örgróft értesítették, hogy jöjjön ki a fejedelemségből, s állja útját a nagyvezérnek, Erdély védelmére pedig kérjen lengyel csapatokat, végszükség esetén egyezményrel adja át Thökölynek, mert – amint írta a császár –: „Nem szeretném ugyan Erdélyt elveszíteni, de Magyarországot még kevésbé.” Badeni Lajos azonban helyesen számított arra, hogy a nagyvezér az ősz beálltával nem vonul tovább, s nem mozdult Erdélyből, amely hosszú évek diplomáciai és katonai manővereivel került Lipót birtokába.

Az első óvatos lépést Apafi Mihály fejedelem tette meg. Még Bécs ostroma idején kapcsolatot keresett a császári politika irányítóival, s azt az ígéretet tette, hogy ha a török a császárváros alatt vereséget szenved, kész a bécsi udvar „oltalmát” keresni. Apafi üzenetét akkor kedvezően fogadták, de azután a fejedelem hazavonult seregével a Rába-híd mellől – amelynek védelmére Kara Musztafa rendelte –, s nem történt semmi. Bécs azonban nem sokáig érte be Apafi oltalmat kereső ígéretével, s 1684 áprilisában Lipót felszólította, hogy csatlakozzék a Szent Ligához. A fejedelem azonban a veszélyes török szomszédságra hivatkozva kitérő választ adott. Az udvar viszont most már nem tágított: egy év múlva újabb kísérlet következett, amely Erdélynek a török elleni háborúba lépését és a török függésnek Habsburg fennhatóságra való felcserélését szorgalmazta – sikertelenül –, de 1685. április 14-én megtört a jég. Teleki

Mihály, az erdélyi hadak főgenerálisa a Fogaras vidéki Kercsesorán titkos szerződést írt alá a császár követével: személyét illető évi járadék és szükség esetén menedékjog fejében Erdély Habsburg kézre adásán fog munkálkodni, Lipót viszont megígéri, hogy Erdély belső önállóságát tiszteletben tartja. Teleki mint jó politikus, veszni hagyta, amit nem lehetett megmenteni: Erdély külpolitikai mozgáslehetőségét; viszont megmentette azt, ami menthető volt: a fejedelemség belső függetlenségét.

1685 őszén a felső-magyarországi fejedelemség Habsburg kézre jutásával a császári csapatok Erdély határához érkeztek. Apafi és Teleki is tisztában voltak ennek veszélyével, s taktikázni kezdtek, hogy megvédjék önállóságukat. November elején vették át Lipót szeptember 17-én kelt levelét, amelyben az uralkodó közölte, hogy a császári-királyi katonaság egy része Erdélyben fog telelni. Ezzel egy időben Caraffa tábornok parancsára katonai egységek léptek Kővár vidékén Erdély területére. Apafi hiába próbálta öt hónap alatt kifizetendő 100 000 tallérral távol tartani a kvártélyozó katonaságot, az év végén Scherffenberg tábornok vezetésével császári csapatok vonultak be Máramaros vármegyébe, Kolozs megyében pedig Csáky László lovasezrede szállásolta el magát. Ezzel tulajdonképpen – egyelőre téli kvártély ürügyén – megkezdődött a fejedelemség katonai megszállása. Apafi udvarával együtt Erdély déli végébe, Szebenbe húzódott, és katonasággal vette magát körül, mert Scherffenberg tábornok hamarosan a fejedelemség belsejébe, Kolozsvár mellé vezényelte egységeit és Csáky magyar lovasságát. Fegyveres összecsapásra ugyan nem került sor, de ezek után a Bécsbe menesztett Haller János vezette küldöttség nem sok jóra számíthatott.

Védelmet kértek a török ellen, és azt, hogy csatlakozhassanak a nemzetközi szövetséghez. Az ár azonban igen magas volt: Lipót császár pénzt, katonát és élelmet kívánt, s uralmának elismerését Erdélyben. A tárgyalások nagyon elhúzódtak, végül 1686. június 28-án Haller János aláírta a módosított szerződést. Eszerint Lipót átveszi Erdély védelmét, de az ország hadereje Apafi fennhatósága alatt marad. A király elismeri Apafi fejedelemségét és fia utódlását, akinek halála után szabad fejedelemválasztás következik, a török elleni védelemre Erdély évi 50 000 tallért fizet, s a háború idejére átengedi Kolozsvárt és Dévát a császári katonaságnak. Teleki Mihály nem fogadta el a szerződést, mire Scherffenberg tábornok fenyegetően Szebenhez vonult. A katonai összecsapásig fokozódó feszültséget végül Apafi fejedelem megbízottainak és Scherffenbergnek az augusztus 7-én kötött megegyezése oldotta fel, amely kimondta, hogy az átengedett Kolozsvár és Déva őrségét kivéve kivonják a császári-királyi katonaságot Erdélyből. Scherffenberg tábornokot azután Buda alá rendelték 12 000 fős seregével, így a fejedelemség egyelőre megmenekült a nyílt katonai megszállástól.

A Buda visszafoglalása után kialakult politikai légkör és a Caraffa tábornok által 1687-ben végrehajtott eperjesi akció csakhamar megteremtette ennek feltételeit is. Amikor Lotharingiai Károly a nagyharsányi siker után 1687 őszén átlépte az erdélyi határt Székelyhídnál, senki sem gondolt az ellenállásra. A herceg egyszerűen beüzent a szatmári német várparancsnokkal a Radnóton ülésező fejedelmi tanácsnak, hogy Erdély felszabadítására érkezett, ezért biztosítsanak katonáinak téli szállást, élelmet és az általa megjelölt várakat, városokat adják át. A tanácsülés ugyan elutasította a fővezér követeléseit, de Teleki Mihály – mivel Erdély nem tudott volna ellenállni – elősegítette,

hogy Károly herceg követeléseit teljesítsék. Kolozsvár október 18-án, Szamosújvár két nap múlva megnyitotta kapuit Veterani tábornok előtt, majd 27-én Teleki Mihály és Lotharingiai Károly aláírta Balázsfalván az Erdély katonai megszállását jelentő szerződést. A herceg ugyan ígéretet tett a fejedelemség függetlenségének tiszteletben tartására, elismerte Apafinak a kormányzáshoz való önálló jogát is, sőt katonai segítséget ígért török támadás esetén, de ennek fejében 12 helységet kellett a császári katonaságnak téli szálláshelyül kijelölni, s 700 000 forint hadiadót megfizetni. Szebent is megszállták, egyszerűen kiutasítva onnan a fejedelmet, aki családjával együtt Fogaras várába húzódott.

A balázsfalvi szerződés után – melyet nem Lipót király kötött – az erdélyiek hiába sürgették az uralkodói diplomát, Lipót helyette Caraffa tábornokot küldte, hogy készítse elő a fejedelemség beolvasztását a Habsburg Birodalomba. Érkezésének hírére rémület támadt Erdélyben. Beszélték, hogy „egy szekér kínozszerszámot hoz, s azok között vascsizmát, hogy tüzesen az ember lábára vonják”. Még a sokat látott Teleki Mihály is megijedt, mert amikor Caraffa Szebenbe érkezvén magához hívatta, mielőtt indult volna, elkészítette a végrendeletét. A rettegett hírű császári tábornok azonban Erdély esetében más eszközöket javasolt az udvarnak. 1688 májusában megállapodást kötött Apafi és a rendek megbízottjával, Teleki Mihállyal – amit az országgyűlés is jóváhagyott –, hogy elfogadják Lipótot és utódait Erdély védurául és örökös királyául, s újabb erősségeket adnak át a császáriaknak. Erdély egy árnyékfejedelemséggel és néhány császári tábornokkal az élen gyakorlatilag visszakerült a magyar király főhatósága alá. Caraffa mégsem javasolta az udvarnak, hogy a fejedelemséget közvetlen bécsi igazgatás alá vonják. 1690-ben elkészített emlékiratában azt javasolta, hogy csak kislétszámú császári sereget állomásoztassanak Erdélyben, ennek megfelelően csökkentsék az adót, s hagyják meg a szabad vallásgyakorlatot. Ez az abszolút uralkodói hatalomhoz vezető út – mondotta –, aminek fölismerése egyébként Caraffa helyes tény- és helyzetmegítéléséből következett. Erdély földrajzi helyzete, a török birodalom közelsége, és a hadihelyzetben bekövetkezett fordulat: Belgrád török kézre jutott, Thököly pedig bravúros győzelmet aratott Zernyestnél, arra figyelmeztettek, hogy Lipót uralma egyelőre labilis ebben a térségben.

Apafi Mihály fejedelem 1690. április 15-én meghalt Fogaras várában. Öt nappal később az erdélyi rendek föliratban kérték Lipótot, hogy a balázsfalvi szerződés értelmében ismerje el Erdély fejedelméül az elhunyt fejedelem fiát, II. Apafi Mihályt, és ezzel egyidejűleg erősítse meg az ország szabadságjogait. A Portán azonban még a török birodalom hűbéresének tekintették a fejedelemséget, ezért a szultán június 8-án Thököly Imrét nevezte ki Erdély urává. Az athnámében így indokolta döntését: „Felső-Magyarország fejedelme, Thököly Imre, mivel rokonságban van Bethlen Gáborral, aki régebben Erdély fejedelme lévén, erős oszlopú és magas rangú házam irányában teljes őszinteséggel és odaadással szolgált, s mivel a nagy Isten segítségével tőle is hasonló szolgálatot reményiek, ezért örökölt birtokomat, Erdélyországot az említettnek adtam.” Egyúttal 16 000 főnyi török-tatár sereget bocsátott a rendelkezésére, amely a kurucokkal és Constantin Brâncoveanu havasalföldi vajda segélycsapataival együtt elérte a 20 000 főt.

Thököly serege júliusban jelent meg az erdélyi határon. Vele szemben a fejedelemség

védelmére Donat Heißler tábornok hét császári ezrede és a Teleki Mihály által mozgósított 4000-5000 székely sorakozott föl. A csapatok zömét az Erdélybe vezető Bodza-szoros védelmére rendelték, de elsáncolták a Tömösi- és a Töröcsvári-hágót is. Amint Thököly értesült a császári csapatok elhelyezkedéséről, augusztus 15-én megrohanta a Töröcsvári-hágót. A támadás hírére Heißler és Teleki négy vértess- és két dragonyosezreddel, valamint a székely gyalogsággal a védők megsegítésére sietett. Thököly nem tudott a hágón átjutni, ezért mint „tanult hadviselő ember... praktikával” élt. Felderítői kikémlelték, hogy a havasokon átvezető ösvények őrizetlenül maradtak, ezért – amíg csapatainak egy része tovább „ellenkezett” a Töröcsvári-hágót védő császáriakkal és székelyekkel – maga a fősereggel megkerülte a hágót, és nyugati irányba indult a titkos átjárókhoz. A terepet jól ismerő hegyi pásztorok segítségével sűrű erdőségek és 2500 méter magas hegyormok fedezete alatt átvezette katonáit a havasokon, ahogy arról a szemtanú Cserei Mihály beszámol: „Oly kietlen helyeken s ösvényeken, meredek hegyeken szállítja be harmadnapig táborát, ahol soha lovas ember s talán gyalog is nem járt, és csak egy-egy lovas ember mehetett el, s térdin mászván... úgy ereszkedtenek be szép csendesen a tágas völgyekre.” Az előnyomuló csapatok augusztus 21-én kijutottak a zernyesti síkra, ahol Zernyest és Tohán között – a szorosokat védő császáriak és székelyek hátában – csatarendbe álltak: elől a tatárok, középen a kurucok, hátul a törökök sorakoztak fel, összesen mintegy 15 000-16 000-en.

Heißler és Teleki azonnal Zernyesthez sietett. A tábornok nem rettent meg az ellenség túlerejét látván, hanem előreállította a vértessket és a dragonyosokat, mögójük a gyengébben fölszerelt és csekélyebb harcértékű székelyeket, akiket Cserei szerint deák nyelven így bátorított: „a török mind elszalad, nem állhatván meg a mi tüzünköt, kegyelmetek osztán Isten hírvél úgyze-vágja, s ha megtalálják kegyelmeteket nyomni, ne jőjön egyenesen a regimentek (ti. a császári ezredek) eleiben, hanem oldalaslag, én esmét visszaverem a törököt.” Thököly, mielőtt elrendelte volna a támadást, egy nagyobb létszámú kuruc-tatár lovasosztagot küldött ki az ellenség jobbszárnyának bekerítésére. Heißler Doria ezredet rendelte ellenük 6 zászlóalj császári gyalogossal és 13 zászlóalj székely lovassal. A kurucok és a tatárok színleg megfutottak, s becsalogatták őket a lesben álló törökök elé. Az így meggyengült császári-erdélyi csapatok ellen Thököly általános támadást indított. A mintegy 6000 főnyi török-kuruc had villámgyorsan rohamozott, mire a két sorban fölállított vértessket és dragonyosok ösztüzet adtak le. A sortűz kétszáz támadót leterített, ám a többiek átugratva az elesetteken, keresztültörték a császáriak vonalát. A mögöttük álló „székelység meglátván, hogy a németen általjött a török, még csak kopiát sem emele, hanem rettenetes zúgással megszalada...” A csata sorsa rövid idő alatt eldőlt, s nem változtatott rajta az sem, hogy Doria zászlóaljai még csaknem egy órán át küzdöttek négyoszögbe állva. Teleki látva, hogy a csata elveszett, menekülni próbált, de lova megbottlott, ő lezuhant, s az üldöző törökök, akik nem ismerték föl, mert egyszerű fekete ruhát viselt, megölték. A császári sereg főtisztjei: Heißler tábornok és Doria ezredes, Thököly fogságába estek.

A zernyesti győzelem után Thököly birtokba vette Brassót és Fogarast, majd Gyulafehérvárra, onnan a Szeben melletti Keresztényszigetre vonult, ahol országgyűlést hívott össze. Már tanácskoztak az erdélyi rendek, amikor Badeni Lajos szeptember 19-

én a Vaskapu-szoroson át Erdélybe nyomult, hogy visszaszerezze az országot. Az országgyűlés 22-én fejedelemmé választotta ugyan Thökölyt, de azt ő is tudta, hogy az Erdélyben kialakult helyzetet a török hadjárat kimenetele, s még inkább a közeledő Badeni Lajos dönti el. Azonnal kapcsolatot keresett Béccsel: foglyát, Doria ezredest az udvarba küldte, s erdélyi fejedelemségének elismerését kérte, cserébe késznek mutatkozott Lipót mellé állni. A császár ilyen feltételről hallani sem akart – csupán kegyelmet helyezett kilátásba –, a végleges választ pedig hamarosan a császári fővezér adta meg. Mivel Köprülü Musztafa Belgrád elfoglalása után nem indított támadást Magyarország ellen, Badeni Lajosnak egyetlen feladata maradt: kiszorítani Thökölyt Erdélyből. A fejedelem került a fővezérrel való komoly összecsapást, ezért csak kisebb összeütközésre került sor október 3-án Hátszeg mellett, ahol Thököly alvezérei, Petróczy István és Sándor Gáspár vereséget szenvedtek. Thököly a Brassó melletti Prázsmárra húzódott vissza, nyomában a császáriakkal. Azok október 25-én már a Brassó–Földvár utat is lezárták, s a fejedelem katonái meglátva a közeledő ellenséget, a Bodza-szoroson át puskalövés nélkül Havasalföldre menekültek.

A zernyesti és a keresztényszigeti intermezzo után, 1691. január 20-án az erdélyi rendek Fogaras várában gyülekeztek, hogy elfogadják a Lipót által múlt év októberében kibocsátott diplomát. A *Diploma Leopoldinum* – amit Bethlen Miklós járt ki Bécsben, Thököly fejedelemségének heteiben, azért olyan kedvező a rendeknek – meghagyta a fejedelmi és rendi önkormányzat korábbi szervezetét, szavatolta a törvényeket és a bevett vallások szabad gyakorlatát, az adót pedig úgy szabályozta, hogy az erdélyieknek békében évi 100 000, háború idején 400 000 forintot kell fizetniük. Az országgyűlés hűséget esküdött Lipótnak; Erdély kormányzójává, II. Apafi Mihály kiskorúsága idejére, Bánffy Györgyöt választotta. A főkapitány Bethlen Gergely lett, a kancellár Bethlen Miklós, a kincstartó Haller János.

Erdély megtartása fontosabbnak bizonyult Belgrád elveszténél.

Az évszázad legvéresebb csatája

Az Udvari Haditanács az 1690-es vereségek után megerősítette a magyarországi frontra induló csapatokat. A Rajna mellől több császári ezredet visszarendeltek, s Lipót ismét segítséget kért Brandenburtól és Bajorországtól. III. Frigyes választófejedelem 6100 főnyi segélyhadat indított útnak Johann Albrecht von Barfus altábornagy vezetésével, s Miksa Emánuel elküldte a Zacco nevű ezredet. A győri főkapitányság végváraiból 3000 embert gyűjtöttek össze, akik Disznósi Horvát Ferenc ezredes és Galgóczy Ádám naszádos fővajda parancsnoksága alatt vonultak be a gyülekező hadak táborába.

A főszereg élén ismét Badeni Lajos állt 55 000 emberrel. Veterani altábornagy erdélyi hadtestébe 18 000, a felső-magyarországi és a Száva menti seregbe 12 000 katonát rendeltek. Így a császári hadvezetés 85 000 fős hadsereggel várta az 1691-es hadjáratot.

Badeni Lajos július közepén szemlét tartott Mohácsnál a főszereg felett, majd a szokatlanul nagy nyári hőség miatt lassú menetben vonult a Duna mentén Pétervárad és Szalánkemén érintésével Belgrád felé.

A felvonuló török erőket augusztus 12-én pillantották meg Zimonynál. Táboruk egy magaslaton állt. Meglepetéssel állapították meg, hogy az nem hagyományos módon készült, hanem a francia hadmérnökök és tüzértisztek elképzelései szerint: a sokszögű külső védművek és a jól megépített sáncrendszer mögött 200 löveggel hatalmas török sereg fészkelte be magát. Badeni Lajos látva az ellenség nagy erejét, színlelt visszavonulásba kezdett Szalánkemén irányába, és a helységtől északnyugatra emelkedő Verdnik-hegy aljában rendezte be hadállását. Balszárnya a Duna-parton épített sáncokra, a jobb a Verdnik lejtőjére támaszkodott.

Köprülü Musztafa nagyvezér Badeni Lajos cselvetésétől tartott, ezért csak augusztus 16-án indította el seregét az őrgróf nyomába. Másnap érkezett Szalánkemén alá, s mintegy 5000 lépésre a császáriak állásaitól megállt. Badeni Lajos előnyösebb helyzetben várta a törökök támadását, de nem sokáig. Állítólag a francia tisztek és Thököly tanácsára az oszmán had augusztus 17-ről 18-ra virradóan délnyugat felől nagy ívben megkerülte a császáriakat, és a Kosavac-hegy tetejére települt. Így 18-án hajnalban az őrgróf nemcsak a háta mögött, de lényegesen magasabban találta az ellenséget. A török gyalogság gyorsan körülsáncolta a hegytetőn berendezett táborát, ahol 150 ágyú mögött 40 000 harcos sorakozott föl. A lovasság Ibrahim pasa és Thököly parancsnoksága alatt a jobbszárnyon foglalt állást.

Az új helyzetben a törökök először a Dunán, majd a szárazföldön érkező utánpótlást kaparintották meg: gabonával megrakott teherhajók, Péterváradról érkező szekérsor futott a törökök karjai közé. Thököly lovasai és a portyázó szpáhik még az 1200 vágómarhából álló csordát is elhajtották.

A nagyvezér merész hadmozdulatára Badeni Lajos nem tehetett mást, mint hogy száznyolcvan fokkal megfordította arcvonalát, hogy ismét szembe kerüljön az ellenséggel. A Dunára támaszkodó jobbszárnyon, közel Szalánkeménhez, hús gyalogzászlóalj (négy század alkotott egy zászlóaljat) helyezkedett el négyes sorokban,

Souches tábornok vezetésével. A katonák flintával, tölténytáskában hordott 40 tölténnyel és kard alakú, puszkacsőbe helyezhető bajonettel rendelkeztek, soraikba gránátosokat osztottak be. Arcvonaluk előtt, szemben a török gyalogsággal erős tüzéséget vontattak tüzelőállásba. Mögöttük a holsteini lovasság sorakozott föl. A balszárnyon, Ibrahim pasa és Thököly lovasságával szemben, 16 gyalogzászlóalj és 85 lovasszázad állt hadrendbe Dünnewald tábornok vezényletével. A második és a harmadik sorban Castelli tábornok karabéllyal, pisztollyal és egyenes karddal fölszerelt lovassága, valamint a Batthyány- és Zichy-huszárok, meg rác lovasok kaptak helyet. A derékhadat Barfus brandenburgi altábornagy 17 gyalogzászlóalja és Serault tábornok 31 lovasszázada, továbbá az Ahremberg-lovasság alkotta. A harcrend bal oldalát 21 lovasszázad és 3 gyalogzászlóalj biztosította Hofkirchen tábornok vezetésével.

Badeni Lajos a támadást augusztus 19-én délután 3 órakor indította meg. A döntő csapást a jobbszárny gyalogságával kívánta mérni, amelynek azt a feladatot adta, hogy gyors támadással foglalja el a török sáncokat, miközben a balszárny lassú előrenyomulással leköti az ellenséges erőket. A heves puska- és ágyútűzben megindított roham eleinte sikeresnek látszott, a gránátosok közül néhányan már a sáncok tetejére is följutottak, amikor Souches tábornokot halálos lövés érte.

Katonái megzavarodtak, de a sáncok mögött húzódó mély árok mellvédjéről a törökök is erős puskatűzet zúdítottak rájuk, így hátrálni kényszerültek állásaikba. A támadást Starhemberg gróf még kétszer megismételtette, de a gyalogság minden igyekezete megtört a janicsárok sziklaszilárd védelmén. Badeni Lajos ekkor a holsteini lovasságot küldte a segítségükre, de hasztalan rohamoztak, a magasan befészkelte ellenség puska- és ágyútüze őket is visszavonulásra kényszerítette.

A meddő próbálkozások láttán a török jobbszárnyon álló Ibrahim pasa lovasai a császáriak hadrendjének közepén fősorakozott Serault tábornok egységeire vetették magukat. A heves roham nemcsak a lovasság sorait bontotta meg, de a közöttük elhelyezkedő gyalogság is áldozatul esett a törökök mészárlásának. Itt esett el Zrínyi Ádám, a költő és hadvezér Zrínyi Miklós huszonkilenc éves fia is. A helyzet katasztrofálisnak látszott. Szerencsére kitűnő helyzetfelismeréssel lépett közbe a brandenburgi gyalogság parancsnoka, Barfus altábornagy és Wilhelm von Brand vezérőrnagy. Katonáik zárt sorokban, mintha egymáshoz láncolták volna őket, feltartóztathatatlanul zúdultak a szpáhikra. Az ellentámadáshoz csatlakozott a balszárnyon álló Dünnewald tábornok néhány lovas egysége is. Így sikerült csak megállítani a törökök fergeteges, majdnem csatát nyerő rohamát.

Már közeledett az este, s Badeni Lajos jobbszárnyának gyalogsága még mindig tehetetlenül vergődött a janicsárok puskatűzében. A balszárnyon álló lovasságra várt tehát a feladat, hogy a csatát eldöntse. Először Dünnewald századai zúdultak a Thököly vezényelte lovasságra, és áttörték sorait, majd felkapaszkodva a hegyre, az elsáncolt gyalogság hátába kerültek. Ugyanakkor a Batthyány- és Zichy-huszárok, meg a Monaszterli János vezette rác lovasok a szpáhik első sorait kapták oldalba. A nagy erejű támadás teljesen fölbomlasztotta a török hadsereg jobbszárnyát, amelynek kisebb része a sáncok mögött keresett menedéket, a zömük viszont a Szerémségen átvágva a Száva és Belgrád irányába menekült. Amikor a császáriak jobbszárnya és a derékhad látta, hogy sikerült az ellenség hátába kerülni, rohamra indultak a török állások ellen. Most

már minden oldalról sikerült betörni a sáncokba, ahol iszonyatos küzdelemben estek el az oszmánok, közöttük Köprülü Musztafa nagyvezér is.

Mire beesteledett, a szalánkeméni csata, melyet Badeni Lajos „a század legvéresebb csatájának” nevezett, a császáriak győzelmével ért véget. A fővezér jelentése szerint 20 000 török harcos maradt a csatatéren, s odaveszett Ibrahim pasa, a szpáhik parancsnoka, a janicsárága, további 18 pasa és 120 magas rangú tiszt is. A pasák főzászlói, 154 ágyú, 10 000 sátor, 10 000 szarvasmarha, 5000 ló, 2000 öszvér és teve, a tábori pénztár 54 ládában, a győztesek kezére került. A győzelemért azonban a császáriak is nagy árat fizettek: 3212 katonájuk – közöttük 3 tábornok és 300 tiszt – esett el, 4109-en megsebesültek, s 3000 ember feküdt lázas betegen a tábori kórházban. Több mint 10 000 katona árán sikerült Badeni Lajosnak kiközösíteni a múlt évi csorbát, s elhárítani azt a veszedelmet, amely Belgrád elfoglalásával az ország déli kapujában keletkezett.

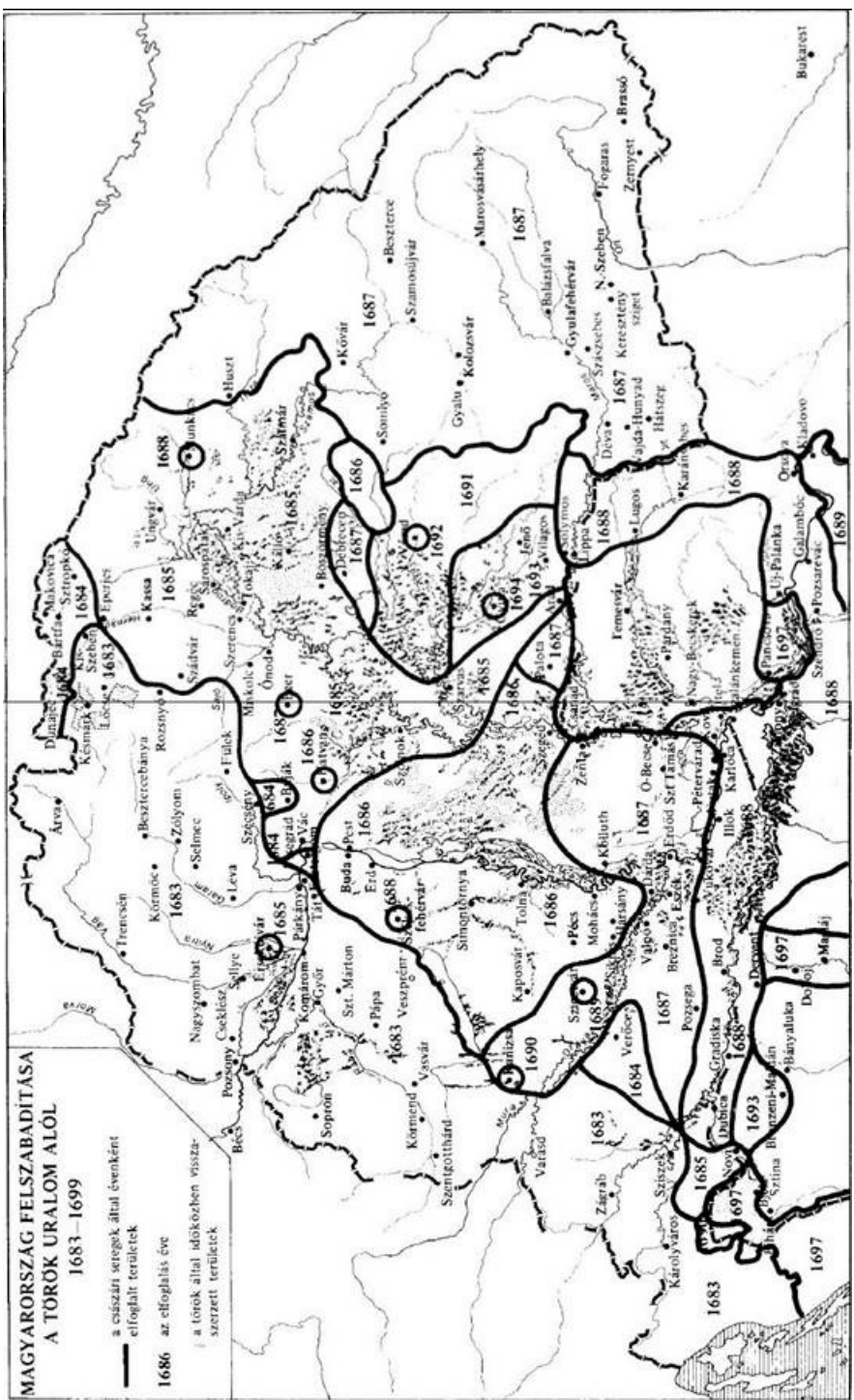
Lajos badeni örgróf a szalánkeméni csata után seregének egy részével átkelt a pétervárad hídján, és Szegeden, Szolnokon át Várad ostromára indult, amelynek elfoglalását stratégiai jelentősége miatt 1687 óta sürgette. A jól kiépített végvár a Sebes-Körös partján őrködött a Tiszántúlról a Királyhágón át Erdélybe, továbbá a Felső-Magyarországra és a déli területekre vezető utak találkozásánál. A vár és a vártól nyugatra fekvő város a folyó bal partján épült föl, másik oldalán a Pece-patak folyt. A Sebes-Körös túloldalán az Olaszi nevű külváros, a vártól délkeletre a másik külváros, Velence feküdt. Már a török időkben is a legjobban felszerelt erősségek közé tartozott: öt korszerű fülesbástyáját és falait alaposan megerősítették, 80 ágyúval rakták meg, és elegendő lőszerrel megélelemmel a 2500-3000 főnyi őrség ellátására.

Várad attól kezdve, hogy a hadműveletek Belgrád 1688-as visszafoglalásával a Száván túlra helyeződtek át, hol gyengébb, hol erősebb blokádnak állt. Most végre, 1691. október 12-én megérkezett Badeni Lajos, hogy módszeres ostrommal elfoglalja. Néhány napos tüzérségi előkészítés után Starhemberg és Barfus egységei benyomultak a palánkkal kerített Olasziba, ahonnan a védők előbb a Sebes-Körös hídján át a városba vonultak vissza, majd azt október 24-én fölgyújtva bezárkóztak a várba. A császári ütegek ekkor újra megszólaltak, s november 4-én már gyalogsági rohamra alkalmas rész tántorgott az egyik falszakaszon. Badeni Lajos azonban nem támadást rendelt el, hanem azonnali hatállyal leállította az ostromot. Talán a novemberi esős hideg napok, a betegek számának emelkedése kényszerítették az ostrom megszakítására, vagy óvakodott a roham során elszenvedhető veszteségektől? A császárnak november 7-én írt jelentése azt mutatja, hogy mindkettő hozzájárult a döntéshez: „Be kell vallanom, hogy... véleményem szerint a várat, ha nem is mindjárt, de legközelebb Felsőged kezeibe juttattam volna. Sajnálom, hogy a formális roham által való elfoglalását meg nem kíséreltem... Mindazonáltal tekintettel az időjárásra és a tél közeledtére, melyben nem bízhatok, kénytelen vagyok magamat akaratom ellenére mérsékelni, hogy Felsőged serege a hadjárat dicsőséges folytatására megtartassák.” Mindenesetre Váradot Auersperg tábornok csapataira bízta, és erős ostromgyűrűbe zárta a következő évi hadjárat kezdetéig.

**MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSA
A TÖRÖK URALOM ALÓL**

1683–1699
 — a császári seregek által évenként
 elfoglalt területek

1686 az elfoglalás éve
 — a török által időközben vissza-
 szerzett területek

Két támaszpont a Délvidéken

„A hadsereg megtartása a háború legfőbb célja” – írta Badeni Lajos november 7-én Várad alól a császárnak. Alighanem ez volt a fővezér legnyomósabb érve az ostrom félbeszakítására. A Montecuccolitól ismert álláspont ugyanis 1691-1692 táján újra fontos szabállyá vált a Habsburg hadvezetésnél, mert a háború súlypontja megint a francia frontra helyeződött át, ahova csapatokat kellett küldeni a török hadszíntérről. Ez pedig óriási erőfeszítésbe került, hiszen a szalánkeméni csata nemcsak a törököket, hanem a császáriakat is kimerítette.

Lipót, hogy a hadsereg veszteségeit pótolja, ismét tárgyalásokat kezdett a választófejedelmekkel. 1692 februárjában Miksa Emánuellel kötött újabb szerződést, amely biztosította, hogy a Szalánkeménnél megtizedelt Zacco-ezred visszavonása mellett a bajorok két új egységet – a Seibelsdorf- és Arco-ezredet – küldjenek Magyarországra. Ugyanakkor írta alá Frigyes Keresztély münsteri hercegekkel azt a megállapodást, amely szerint 3500 katonát indítanak el Vesztfáliából. 3000 gyalogos és 500 lovas (más források szerint 1200 lovas) meg is érkezett 1692 nyarán az észéki táborba. Tárgyalások folytak a dán királlyal – aki Holstein hercegeként képviseltette magát a birodalmi gyűlésben –, a svédekkel és az angolokkal is. A dán királyi ezred 1692 nyarán, két dán-norvég ezred szintén a nyár folyamán, az írek júliusban érkeztek meg. Ugyanakkor a spanyolok által felszerelt gályák tűntek föl Péterváradnál a Dunán. Látszott, hogy a kétfrontos háború minden lehetséges erőforrás igénybevételére rákényszeríti a császárt.

II. Ahmed szultánt nemkülönben. A háború tizedik évében Magyarországnak már csak egy kis részét birtokolta a Temes–Maros közben és a Körösök vidékén, s annak megtartásáért mindent elkövetett. A kincstár rendes jövedelmei mellett valamennyi keresztény alattvalóra 5 dukát különadót vetett ki, az elítélt bűnözők vagyonát lefoglaltatta, s az erőszakos eszközöktől sem riadt vissza: a török tüzérség parancsnokát megfojtatta, a fődefterdárt (a pénzügyek főfelügyelőjét) és a hajóhad főadmirálisát bebörtönöztette, Arabadzsi Ali pasa nagyvezért megfosztotta méltóságától, s valamennyiük vagyonát elkoboztatta vagy hatalmas váltságdíjat vetett ki rájuk, hogy a háborúhoz szükséges pénzt előteremtse.

A mindkét oldalt jellemző erőfeszítések is csak defenzív háború megvívását tették lehetővé az elkövetkező években. Az 1692-es hadjárat egyetlen lényeges katonai eredménye a körülzárt Várad kapitulációja volt. Az érdem a Zernyestnél Thököly fogságába került Heißler tábornoké, akiért a császár az év elején bocsátotta szabadon Zrínyi Ilonát. A tábornok áprilisban kapta a parancsot, hogy a várat támadnia kell, mert Auersperg blokádját a váradi őrség kitérésekkel igyekszik gyengíteni, és a temesvári pasa is készülődik az ostromgyűrű szétterésére. Mire Heißler április végén megérkezett Debrecenből a Várad alatti táborba, a téli szállásukon pihenő császári és magyar ezredek már mozgósították. Május 7-én kezdődött el a vár ágyúzása, miközben új futóárkok, sáncok és ütegállások épültek. Tizedik napja folyt a tüzérségi előkészítés, amikor Heißler tábornoknál jelentkezett egy környékbeli molnár, aki ismerte az erősség

árokrendszerét, és följánlotta, hogy lecsapolja belőle a vizet. Hamarosan kiürült a várát gyűrűként övező vizesárok, s megkezdték a falak aláaknázását. Május 30-án a robbantás olyan jól sikerült, hogy a leomlott falszakasz feltöltötte az árkot, megkönnyítve a gyalogság számára a várba jutást. Heißler június 5-re rendelte el a rohamot, de arra már nem került sor, mert az előkészületek láttán az őrség két parancsnoka, Abdi Latif és Ibrahim pasa fehér zászlóval tiszti küldöttséget indított a császáriak parancsnokához, hogy tárgyaljon a vár átadásáról.

Várad megszerzésével felszabadult a Tiszántúlnak a Sebes-Körösig terjedő része. Attól délre a Fehér-Körös völgyében már csak Gyulát, Jenőt és a kis Világosvárt tartotta megszállva a török, valamint a Maroson túl Temesvár központtal a temesi bánságot. A vár visszavételét ennek megfelelően értékelték Európa-szerte, s legalább akkora lelkesedéssel fogadták, mint amilyen tragikusan vették tudomásul 1660 augusztusában török kézre kerülését. Tanara, XII. Ince pápa bécsi nunciusa úgy látta, hogy „ezen... esemény biztosítja Erdély megtartását, megnyitva oda hadaink előtt az utat, és egyúttal Magyarország felső részeinek is a nyugalmat...” A pápa a hír hallatán hálaadó istentiszteletre hívta a bíborosokat, s maga intonálta a *Te Deumot*, miközben Róma összes harangja és az Angyalvár ágyúi megszólaltak. Ugyanazon a napon a császári követ palotája előtt népnünepélyt rendeztek. A téren fölállított hatalmas császári sas mindkét csőréből bor patakozott, s az ujjongó tömeget trombiták harsogása közben felvonuló, láncrea fűzött török főtiszteknek öltözött komédiások mulattatták. Éppen úgy, mint 1686-ban, Buda visszavételekor. S itthon is minden ugyanúgy történt: forrásaink csak két helységet említenek meg, ahol megemlékeztek az eseményről, a lelkes Sopront és Miskolc mezővárost.

Heißler tábornok sikere után eseménytelenül telt el 1692 nyara. A főszereg rendkívül lassan gyülekezett az eszéki táborban. Badeni Lajos csak augusztus végén indult el a drávai átkelőhelytől 27 000 emberrel. A Vukovárnál tartott szemlén kiderült, hogy a múlt évinél kevesebb az élelmiszer és a hadianyag, s más felszerelés is nemcsak hiányosan, de silányabb minőségben áll a csapatok rendelkezésére. A fővezér gondjait fokozta, hogy tömeges megbetegedés lépett föl az ezredekben, s a tábori kórház megtelt katonákkal. A magas lázzal járó kór egyre terjedt, s szeptember elején már 5000 embert ápoltak a felcserek. Badeni Lajos szigorú vizsgálatot rendelt el, mire a doktorok – nem ismervén a baj eredetét – „kiderítették”, hogy a betegséget a befülledt lisztből sült kenyér okozta. Valójában tífuszjárvány dühöngött a császári seregben.

A megtizedelt katonaság szeptember 10-én érkezett Pétervárad alá. Itt egy török fogoly azt vallotta, hogy a szultánt nagyon érzékenyen érintette Várad elvesztése, ezért Elhadzs Ali nagyvezérre a „selyemzsinór” fenyegetésével bízta Belgrád védelmét. Badeni Lajost a hír megerősítette abban a szándékában, hogy gyenge és rosszul ellátott seregét nem vezeti tovább, hanem Péterváradon marad. Mindenekelőtt hajóhidat állíttatott föl a Dunán, hogy zavartalan összeköttetés jöjjön létre Szegeddel és a Tisza mellékével. A szegedi várnál épített másik híd Veterani erdélyi csapataival teremtette meg a kapcsolatot. Badeni Lajos 1690-ben kifejtett elképzelése a Belgrád–Erdély közötti összeköttetés létrehozásáról így nem a Temesközön át, hanem Belgrád elvesztése és Temesvár török birtoklása miatt Péterváradról indulva egy hosszabb útvonalon, a Tisza és a Maros mentén Zenta, Szeged, Csanád, Lippa érintésével valósult meg.

Belgrád visszaszerzéséről egyelőre szó sem lehetett. A nagyvezér nem akart ebben az évben támadni, viszont éjjel-nappal erősítette Belgrádot, és védhetővé tette a Száva-vonalat: sáncokat építettek a folyó mentén, s megrakták lövegekkel, katonákkal, hogy lehetetlenné tegyék a császáriak számára az átkelést. Ugyanakkor magyarországi váraikat: Temesvárt, Jenőt és Gyulát élelemmel s lőszerrel töltötték fel. Minden jel arra mutatott, hogy körömszakadtáig védeni fogják ezt a néhány erősséget és a Száva-vonalat, amely egy megújuló támadás kiindulópontja lehetett.

A Belgrádot és környékét megerősítő töröktől mintegy hetven kilométerre, Péterváradnál állt a császári fővezér. A vár félúton Eszék és Belgrád között, a Duna egyik éles kanyarulatában, egy jobb parti sziklahátra épült. Stratégiaileg egyaránt fontos volt Szlavónia, a Szerémség és Magyarország szempontjából, ezért Badeni Lajos a korábinál erősebb katonai bázissá kívánta kiépíteni. A Haditanács jóváhagyta elgondolását, s az erődítési munkák irányítására leküldte Kaisersfeld mérnök-ezredest. A várat vizesárokka l vették körül, déli előterében többlépcsős sáncrendszert építettek ki. A munka jól haladt, s még a tél beállta előtt sikerült befejezni, de azt Badeni Lajos már nem várta meg. Októberben eltávozott a táborból, s egyúttal a magyarországi frontról is, mert a császár a Rajna menti hadműveletek irányításával bízta meg.

1692-től Belgrád falai mögöl és Pétervárad sáncrendszeréből néztek farkasszemet egymással a hadakozó felek. Elsőként az 1693-as hadjárat fővezére, Croÿ tábornagy vette birtokba az új katonai bázist. Júliusban érkezett meg azzal az utasítással, hogy 35 000 emberét Temesvár ostromára kell vezetnie. A fővezér és haditanácsa azonban úgy döntött, hogy a kellő őrizet nélkül hagyott Belgrád ellen vonulnak, s Temesvár megtámadásának tervét elejtik.

Bozuklu Musztafa, az új nagyvezér, aki Belgrádot védtelenül hagyta, s ezzel a császáriak hadműveleti célját megváltoztatta, a péterváradi tanácskozás idején Thökölyvel együtt a Déli-Kárpátok hágói felé tartott Erdély elfoglalására.

A császáriak gyorsan cselekedtek, július 23-án elindultak a péterváradi bázisról, 29-én már a Száva bal partján, Belgrád falai alatt álltak, 30-án pedig megkezdték a folyón való átkelést. A törökök a várt ellenállással szemben alig zavarták a császáriakat. Hajóik ugyan megjelentek a Száván, de a parti ütegek hamar elűzték őket, a múlt évben kiépített sáncok pedig – a nagyvezér seregének távollétében – csendesek voltak.

Croÿ herceg augusztus 12-én elkezdte Belgrád ostromát. Merész elhatározással azonnal a vár ágyúinak lőtávolán belül építtette az ostromárokoka t. 4000 katona végezte a munkát az őrség elhárító tüzében és meg-megújuló kirohanásai közepette, ennek ellenére augusztus 16-án 160 méterre sikerült megközelíteni a várárkot. Az ütegállások is elkészültek, s 20-án négy mozsárral, majd egyre több löveg fölállításával, teljes erővel folyt a tüzérségi előkészítés. De korántsem olyan eredménnyel, mint az 1688-as ostrom idején. Most hiányoztak Corfey ezredes emberei. A münsteri hercegérsek nem engedte át őket Lipótnak, mert 1689-től az Alsó-Rajnához rendelte valamennyit a francia támadás elhárítására.

A fővezér mégis elérkezettnek látta az időt, hogy szeptember 7-én rohamot indítson a súlyosan ágyúzott, de még ép falú vár ellen. Az ezredparancsnokok egy része fölhívta Croÿ figyelmét arra, hogy a falon nincs átjárható rés, s helytelenítették a támadás esti időpontját is, ami valószínűleg nem okoz majd nagy meglepetést a törököknek, annál

több nehézséget jelenthet a támadóknak. A herceg és a vezérkar többsége azonban kitartott álláspontja mellett. Croÿ makacs elhatározását nyilván motiválta az 1690-es kudarc, amikor az emlékezetes robbanás után futással mentette életét, és félrevezető lehetett a renegát Cornaro hadmérnök várbeli üzenete is, amely arról tájékoztatta, hogy Belgrád nem olyan erős, mint ahogyan azt a törökök hirdetik. A legfontosabb tényező azonban a felmentő sereg volt, amely vészesen közeledett Belgrádhoz. Bozuklu Musztafa ugyanis döntött: a Magyarország belsejébe vezető Duna menti hadiutat és annak bejáratát, Belgrádot fontosabbnak tartotta, mint Felső-Magyarország kulcsát, Erdélyt. Valahol Bukarest táján járt, amikor értesítették, hogy Belgrád ostrom alatt áll. Seregével azonnal visszafordult, és Kelet-Szerbia magas hegyein átkelve a Morava völgyében nyomult előre, közben üzenettel bízta a belgrádi Dzsáfer pasát: tartson ki, mert csaknem 50 000 emberrel útban van a vár megsegítésére.

A császáriak rohama jóval sötétedés után, este 10 órakor kezdődött, úgyhogy a gyér holdfényt hatalmas máglyák tüzevel kellett pótolni. A támadás nem sok jót ígért, de a katonák lendületesen rohmoztak, s már az első hullámban elérték a várak külső lejtőjét. A védők szapora puskatúzzal, kövekkel és égő szurokkoszorúkkal árasztották el a falak tövében hullámozó ostromlókat, akik egyre távolabb kerülve a máglyáktól, alig látták egymást a sötétségben. Az elhamarkodott előkészítés egyébként is súlyossá tette a helyzetet: ott derült ki, hogy a katonák kevés gránátot kaptak indulás előtt. Az is gondot okozott, hogy nem sikerült összehangolni a rohamoszlopok mozgását. A Seibelsdorf bajor altábornagy által vezetett balszárny gyorsabban haladt a többiekénél, ezért súlyos veszteségeket szenvedett, és – bár egy óra hosszat kitartott – vissza kellett vonulnia. Csakhamar meghátráltak a jobbszárny és a középső rohamoszlop katonái is. A veszteségek súlyosak voltak: egyes források 1200 áldozatról szólnak, mások a bajor szárnyon 600, a brandenburgiak oldalán 200 halottról és sebesültről tudnak, de a támadó seregrész teljes veszteségéről nem tájékoztatnak.

Croÿ herceg másnap mégis meg akarta ismételtetni a rohamot. Tervétől csak azért állt el, mert a nagyvezér hada már Belgrád közelében járt, s el akarta kerülni, hogy katonái két tűz közé kerüljenek. A visszavonulás mégsem zajlott le zavartalanul, mert szeptember 9-én feltűntek a török-tatár csapatok. Sietni kellett a szávai átkeléssel. Éjjelnappal folyt az ezredek vonulása, a poggyász átszállítása és a tüzérség behajóztatása. Közben a tatárok folyton belemartak a készülődő, vonuló egységekbe, támadták a málhát, a vágómarhacsordát. Így csak szeptember 12-én néptelenedett el a Belgrád alatti tábor. Amint az utolsó szekér is áthaladt a hajóhídon, fölgyújtották, nehogy az ellenség követhesse a visszavonulókat. A tatárok és a törökök azonban átkeltek a Száván Szabácsnál és Mitrovicánál, s Croÿ herceg csapatainak utóvédharcokat kellett vívniuk, miközben végigvonultak a Szerémségen. A fővezér útja kísértetiesen hasonlított 1690. évi távozásához.

A száguldozó török-tatár csapatok nem érték be a Szerémséggel, hamarosan átkeltek a Dunán és a Tiszán, s fölnyargaltak Kecskemétiig, a Tiszántúlon Karcagig, sőt Debrecenig, s ott Újfalú, Derecske, Diószeg, Konyár térségét dúlták. Könnyen tették, mert az alföldi mezővárosok többségénél csak árok és karókból összetákolt kerítés szolgált védelméül. Még az olyan tekintélyes településről is, mint Debrecen, azt írták, hogy „nincs fala és kapuja, csak sövény és palánk keríti, azon is éjjel és nappal be lehet

jutni...” 12 000 tatár lovas pusztította el a vidéket: 16 települést fölégettek, elhajtották a környék lábasjóság-állományát, a debreceni Vérvölgynél a menekülők nagy részét levágták, s 6000 embert rabszíjra fűzve magukkal hurcoltak. „Siralmas dolog esik Magyarország egy résziben – kesereg az esetről hallva Cserei Mihály –, mert a tatárság hirtelen Gyula tájáról felnyargalván, az egész Berettyó környékén Bihar vármegyében, egész Debrecenig elfelejthetetlen vérontást, rablást, praedálást, égetést teszen, sok embereket levágván, sokakat a falukon levő templomokban szorítván, rájuk gyujtogatá a templomokat, s ott égének feleségestől, gyermekestől nyavalyások, sok ezer embereket, asszonyokat, leányokat, férfigyermekeket keserves rabságra fűzván.” Nem tudja talán Cserei sem, ki volt a szerencsésebb: aki bennégett, vagy aki rabszíjra került, mint ahogyan Beregszászi Pál, a tatár fogságba esett szilágysági prédikátor sem tudta, hogy mikor lett nyomorultabb: amikor a dühöngő tatároktól a Marosba dobott négyéves gyermekét kimentette, vagy amikor így búcsúzott tőle a gyulai rabszolgapiacra: „Nem én adlak el, szerelmes fiam, őrizz[en] az Isten! / Hanem a tatár ad el tégedet a török kezében. / Menj el szép fiam! Nem vehetek már többé az ölemben...”

Nem sokkal ezután járt a vidéken Lambion császári mérnöktiszt, aki térképet és följegyzéseket készített a Tiszántúlról. Szegedtől Gyuláig alig talált lakott helyet, csak Szentesről jegyezte meg, hogy „falú, magyarok lakják”, Makó „nagy falú, de nem lakják, a házak mind romban hevernek”, s Vásárhelyről annyit említett meg, hogy „nagy falú, hol a házak még megvannak, de nem lakják”.

1694-ben ismét Pétervárad és Belgrád térségében futott össze a császári és a török erővonalak metszéspontja. Az uralkodó Aeneas Caprara tábornagyot nevezte ki a magyarországi hadszíntér főparancsnokává, mindössze 26 000 főnyi sereggel. Caprara nagy késéssel, szeptember 5-én érkezett meg Péterváradra. Szinte az utolsó pillanatban, mert a belgrádi török tábor augusztus végén megkezdte az átkelést a Száván, és Szürmeli Ali pasa nagyvezér 50 000-re becsült seregével szeptember 9-én már Pétervárad előterében állt.

A török sereg először a Duna zsákszerű ívének nyílásában folyótól-folyóig körülsáncolta táborát, majd kiépítette az ostromárkokat. A török dunai flotta is befutott, amely az utóbbi években – így 1691-ben, a szalánkeméni csata idején is – jelentős feladatokat kapott. Most 10 nagy gálya, 40 fregatt és mintegy 50 sajka érkezett Belgrád felől. A hajóágyúk és a török cirkumvallációban fölállított lövegek szeptember 14-én tüzet nyitottak a várra és a péterváradi sáncokra, amit a császáriak a bástyákról és a sáncállásokból viszonzottak. A tűzpárbajban mindkét fél fáradhatatlannak bizonyult, miközben Caprara és Ali pasa is megpróbálkozott a másik sánc- és árokrendszerébe behatolni, ám döntőnek számító kezdeményezésre egyik fél sem vállalkozott. Szeptember 23-án váratlan fordulat történt. „Rendkívüli hidegséggel szakadatlan esőzés kezdődött, mialatt mind a berekesztett vágómarhák, mind pedig a sok ezer ember annyira feltaposták az elázott talajt a sáncban, hogy a gyalogságnak éjjel-nappal lábszárig kellett a nagy sárban állnia...” Már nyolc napja szakadatlanul esett, a futóárkok és mélyedések megteltek vízzel, amikor az elégedetlenség kipattant a török táborban. A főtisztek úgy vélekedtek, hogy nemcsak az időjárás fordult ellenük, hanem más tényezők is: Eszéknél Batthyány Ádám, Erdélyben Veterani tábornok készülődik a

péterváradiak megsegítésére, ők viszont alig számíthatnak erősítésre Temesvárról vagy Gyuláról. Úgy döntöttek tehát, hogy „a munkák a vívóárkokban beszüntetendők, s folytatásuk [a] nagy veszteségek kikerülése végett abbahagyandók”. A török sereget Szürmeli Ali pasa október 3-án megfordította Pétervárad alatt, s Belgrádon keresztül Vidinbe és Szófiába vezette téli szállásra.

A hadjárat azonban még nem ért véget. A pétervárad-i ostromkísérlet után Gronsfeld tábornok egységei kiváltak a főseregből, és a gyulai várhoz vonultak, amelyet Polland tábornok csapatai már egy éve körülzártak. Az ostromgyűrű most tovább szűkült, lehetetlenné téve, hogy a törökök élelmiszert szállítsanak a védőknek. A blokád alatt álló erősség sorsa már jó ideje a bejuttatott utánpótlástól és a környék eltartóképességétől függött. Gondjaikon Thökölynek messzi földről élelmiszert szállító csapatai, és a Debrecen, Karcag környékén zsákmányoló tatárok igyekeztek enyhíteni. A császáriak ugyanis módszeresen kiürítették és elpusztították a környéket, mint hadműveleti területet. Először 1687-ben a Maros és a Körösök vidékéről telepítették ki számos falu népét Debrecen, Túr és Tokaj vidékére. Azután 1692-ben Auersperg tábornok katonái rohanták meg Gyulát, kirabolták és felégették a palánkkal övezett külvárost, s közben a várnak adózó 16 falut takarmánykészletével együtt fölperzselték, nehogy a törökök igénybe vegyék szolgáltatásaikat. A törökök szorult helyzetükben fenyegető levelet írtak a gyulai szandzsákhhoz tartozó Túr, Ványa, Kecskemét, Körös és Cegléd lakóinak, hogy teljesítsék a szokásos gabonaszállítási kötelezettségüket. Ám a parancsnak nem volt foganatja, hiszen az érintett falvak és mezővárosok akkor már sokkal inkább függtek a Szolnokon és Szegeden állomásozó császáriaktól, mint a Gyula várába zárt törököktől. Tehetetlenségükben könyörgésre fogták a dolgot, s így fordultak a ványaiakhoz: „Esküszünk török hitünkre, a mi nagy Istenünkre, a nagy Mahumetre, fegyverünkre, az anyánk tejére, lelkünkre és életünkre, hogy mi titeket ványai lakosokat újabban oltalmunk, gondviselésünk alá béveszünk..., elfutástokért... veszedelmetek nem leszen, csak szálljatok haza... Minden adótokat alább szállítjuk, megkicsinyítjük, amint elszenvedhetitek, engedelmesen cselekszünk.” Nagy bajban lehettek a gyulai törökök, hogyha az „Ebek, engedetlen kutyák!” és hasonló titulusok osztogatása helyett, ennyire megalázkodtak.

Helyzetük Várad elestével, majd egy év múlva Jenő és a vele szomszédos Világosvár kapitulációjával teljesen reménytelenné vált. Gyula magára maradt a Marostól északra eső területen. Dzsáfer pasa ugyan 1694 őszen még kétszer kísérletet tett, hogy Belgrádból és Temesvárról élelmet vigyen az éhező őrségnek, ám sikertelenül. Thököly, aki jól ismerte a gyulai viszonyokat, tisztában volt vele, hogy a vár hamarosan elesik, ami be is következett. Kemény, kegyetlen tél jött abban az esztendőben. A hideg átmenet nélkül kezdődött, és egész télen át tartott anélkül, hogy engedett volna valamit. A végínségre jutott őrség parancsnoka, Mehmed pasa tárgyalásokat kezdett a császáriakkal. 1694. december 21-én azután aláírták a kapitulációs okmányt, amely a törököknek szabad elvonulást biztosított.

A török őrség 1695. január 12-én hagyta el Gyulát, és erős őrizettel vonult a Maroson túli Temesvárra. Nem volt több vár Magyarországon, amely befogadhata volna őket.

Nagy Szulejmán nyomában

A drinápolyi mezőn, ahol megszakítás nélkül tizenharmadik éve gyülekeztek az oszmán hadak a magyarországi hadjáratra, 1695-ben három boncsok (lófarkas hadijelvény) lengett a kora tavaszi szélben, annak jeléül, hogy maga a padisah, minden muszlim kalifája személyesen vonul hadba. A török birodalom fennállása óta más alkalommal is megtörtént már, hogy a szultán személyes jelenlétével hangsúlyozta a „szent háború” fontosságát, de amivel a 31 éves II. Musztafa az év elején trónra lépett, az szokatlan megnyilvánulása volt a legfelsőbb akaratnak. Uralkodását egy megújulást hirdető kiáltvány kibocsátásával kezdte, amelyről ő és a birodalom más vezetői is fordulatot reméltek a háború menetében: „Allah, a kegyelmek korlátlan osztogatója, nékem, szegény bűnösnek adományozta a földkerekség kalifaságát – szolt alattvalóihoz az elhivatottság tudatával – ...A mai naptól fogva számomra tilos a gyönyör, a kény és a nyugalom. A padisahok, akik dicső atyánk, Mehmed eltávozása után kormányoztak, valamennyien kényben, gyönyörben, tunyaságban és restségben töltötték napjaikat, ezért a hitetlenek az iszlám határok mind a négy oldalán nagy területeket foglaltak el jogtalanul, és azok lakosait családjukkal együtt szolgáltságba hurcolták... Éppen ezért elhatároztam, hogy Allah segítségével bosszút állok a pokolra való hitetleneken, és személyesen megyek a harcba. A mi dicsőséges elődünk, Szulejmán szultán uralkodásának negyvennyolc esztendeje alatt a hitetlenek ellen nemcsak a vezéreit küldte, hanem maga vonult a szent harcba... Én tehát úgy határoztam, hogy magam is hadba szállok.” Úgy tűnt, hogy II. Musztafa szultán föllépése meghozza a törököknek a sikert: a flotta már 1695 februárjában két győzelmet aratott a Földközi-tengeren a velenceiek ellen, a tatár kán pedig Halicsig és Lembergig pusztította Dél-Lengyelországot.

A császári hadvezetés három éve tehetetlenül küszködött Pétervárad és Belgrád térségében. A holtpontra jutott háborút döntésre akarta vinni, de ahhoz növelni kellett volna a magyarországi haderő létszámát, azt viszont a nyugati front helyzete nem tette lehetővé. Nem maradt más választás, mint valamelyik német fejedelemtől komoly katonai segítséget kérni. III. János György fiatalabbik fia, I. Frigyes Ágost szász választófejedelem látszott erre a legalkalmasabbnak, aki igen aktív külpolitikát folytatott a Habsburg-házzal, s annak fontos részét képezte a török elleni segítségnyújtás kérdése. Így került sor 1695 áprilisában Lipót és Frigyes Ágost szerződés-kötésére, amely a szász választófejedelemre ruházta a török ellen készülődő hadak főparancsnokságát, a fejedelem viszont 8000 katonát adott a császárnak, majd 1696-ban további 4000-et.

Szerencsétlen lépés volt Frigyes Ágost kinevezése, bár az udvar mentségére szolgál kényszerhelyzete: csak így jutott 12 000 felszerelt katonához. A kortársak ugyanis igen rossz véleményt alakítottak ki a szász fejedelemtől, s nem ok nélkül. Cserei Mihály, aki közelről látta Erdélyben, úgy jellemezte őt, hogy bámulatos testi erejű fiatalember volt – Erős Ágostnak is nevezték –, de igen léha: eszem-iszommal, kártyázással töltötte idejét, s a vitézi tudományhoz semmit sem értett. Mikor később Kolozsvárra jött, leitta az

összes erdélyieket, noha ők is értettek hozzá. „Asztalnál a nagy erős ezüst tángyért úgy egybenhajtogatta, mint a papírosat, az ezüstpohárt úgy egybenszorította, hogy a bor kiötlődött belőle, sőt a nagy erős patkókat egybenszagatta, rettenetes erő lévén nála. De bár esze lett volna annyi, mint ereje, én semmi fejedelmi virtust nem láthaték benne.” Így vált az 1695-ös és az 1696-os hadjárat egy „derekasan korhely” hadvezér és egy elhivatott szultán küzdelmévé. Hiába rendelték Frigyes Ágost mellé az öreg Caprara tábornokot mentornak, meg két tapasztalt tábornokot, Heißlert és Veteranit, a választófejedelem stratégiai gyengeségeit nem tudták ellensúlyozni.

Frigyes Ágost azt a feladatot kapta a Haditanácstól, hogy 50 000 főnyi seregével várja be a török támadást Péterváradnál, majd az ellenségen aratott győzelem után vonuljon Temesvár ostromára. Azután minden másképpen alakult. II. Musztafa nem figyelte Péterváradra, hanem 12 000 emberét Belgrád őrzésére hagyva, seregének zömével – mintegy 50 000 katonával – a Temesközön át Lippa és Várad ellen indult.

Frigyes Ágost és vezérkara ekkor úgy döntött, hogy a Maroshoz vezetik a fősereget, s Lippa táján egyesülnek Veterani 14 000 emberével, majd együtt támadnak a szultáni hadra. A császáriak vonulása azonban nagyon szerencsétlenül alakult. A Péterváradról augusztus 30-án induló ezredek átkeltek a Dunán, majd Becsénél a Tiszán, s nekivágtak a Temesköznek. A mocsaras terep azonban visszafordulásra kényszerítette őket: a fővezér ismét átkelt a Tiszán, és Szegedhez, majd onnan a Maros jobb partjára vezette seregét, úgy folytatta útját Lippa felé. Lippa azonban a folyó bal partján van. A náddal benőtt, úttalan terepen megesett az a szégyen, hogy a császári sereg eltévedt. Céltalanul vonultak föl-alá az ingoványos árterületen anélkül, hogy a parancsnokoknak halvány fogalmuk lett volna arról, merre járnak. Nagy ügyel-bajjal végre megállapították, hogy elhagyták Csanádot, mire másodszor is visszafordultak, s a kedvezőbb terep reményében Csanádnál átkeltek a Maros bal partjára. Mialatt Frigyes Ágost ide-oda vonult seregével, a szultán elkerülve a Tisza–Béga–Temes menti vizenyős területet, Lippa alá ért, s erőfölényét kihasználva szeptember 7-én egyetlen rohammal elfoglalta a várat. Az őrségből „az öregít levágta, az ifjút cselédjének rabul elvitte” – amint arról Szentmihályi Rákó csongrádi kapitány beszámolt.

A szász választófejedelem bizonytalankodó hadmozdulataival egy időben Veterani az erdélyi császári csapatok egy részével – mintegy 7000-8000 emberrel – a fejedelemség előterébe, Lugos és Karánsebes vidékére vonult, számítva egy esetleges Erdély elleni török támadásra. Musztafa csak ekkor döbbsen rá, hogy harapófogóba került: nyugatról Frigyes Ágost, keletről Veterani fenyegeti. Pánikszzerűen felgyújtva málhája egy részét, szeptember 14-re virradóan elhagyta Lippát, és Temesvár felé húzódott. A tábornok futárt indított a fővezérhez és javasolta, hogy mindketten kövessék a szultáni sereget, és ne engedjék kicsúszni a harapófogóból. Frigyes Ágost azonban másként döntött: Titel ostromának hírére visszafordította embereit – immár harmadszor –, és haladéktalanul elindult a Tisza felé. Makó magasságában járt, amikor megkapta a hírt: Musztafa teljes erejével Veterani ellen fordult. A fővezér azonnal öt lovasezredet indított a tábornok megsegítésére, majd másnap, szeptember 19-én maga is elindult – negyedszer változtatva meg csapatainak útirányát –, hogy egyesüljön a császáriak erdélyi hadtestével.

A tábornok Lugostól négy kilométerre, a Temes mocsaras völgyében foglalt állást,

hátában a folyóval és a túlparton húzódó magaslatokkal. Az ezredek kétsoros csatarendben álltak fel, oldalukat egy-egy szekérvárral biztosították. Szeptember 21-én dél tájban Veterani felderítői hatalmas ellenséges tömeg közeledését jelentették. A tábornok azonnal gyorsfutárt indított Frigyes Ágosthoz a következő üzenettel: „Éppen most jutott tudomásomra, hogy a szultán összes erejével a nyakamon van, de Felsőged hadmozdulatai ezen segíteni fognak, partra segítvén az ügyet.” Veterani azonban tévedett, mert a szász választófejedelemre nem számíthatott: a főserég ekkor a Maros menti Arad közelében járt, Lugostól légvonalban is legalább hetven kilométerre, s ez az erdélyi csoport biztos pusztulását jelentette.

A császáriak két heves török rohamot visszavertek, de harmadszorra a szultán Veterani állásainak két oldala ellen indította lovasságát. A jobbszárnyon sikerült is betörniük, s ott az ütegállásokat is elfoglalták. Veterani oda vágatott lovasai élén, hogy visszaszerezze az ágyúkat, de minden erőfeszítésük megtört az ötszörös túlerő egymást követő csapásai alatt. A tábornok súlyosan megsebesült: „Vas[páncél] nem lévén Veteranin... meglövik a bal karját... – írja Cserei –, ...a sok vére kezd kifolyni. Azonkívül egy török... főbe vágta vala, de... a törököt, noha sebes vala mind feje, mind karja, azon helyben megölé... mind a lövés, mind a vágás miatt sok vére elfolyván, megerőtlenedett, el is ájult vala. Látván a mellette valók, kiviszik a táborhelyről, a hintóban tévén, Erdély felé megindítják, hogy szép lassan vigyék, a maga borbélyát, Vilhelmet rendelvén melléje.” Ötszáz lovas menekítette Karánsebes felé, amikor egy csapat török a nyomukba eredt. Leiningen gróf megpróbálta embereivel föltartóztatni az üldözőket, de hiába, utolérték Veteranit. Egyik kísérője, Fetrasch, odaszólt törökül, hogy ne bántsák a sebesültet, mert az maga a tábornok, s nagy váltságdíjat kapnak érte, ha megkímélik az életét. Mégis feléje sújtottak, s eszméletlenül elhurcolták.

A lugosi csatában a Veterani hadseregcsoport csaknem teljes gyalogsága odaveszett, súlyos veszteségek érték a vérteseket és a dragonyosokat is. Az elesettek és sebesültek számát 2500 főre tették. Valamennyi ágyú, a teljes tábori felszerelés és az élelmiszerkészlet az ellenség kezére jutott. A csata következményeként elesett Lugos és Karánsebes. S hamarosan bevitték a szultán elé Veterani levágott fejét is.

Kortársai közül sokan a török elleni háború egyik legkiválóbb lovassági tábornokaként tisztelték. Bethlen Miklós erdélyi kancellár így méltatta: vele „együtt elméne Erdélyből nemcsak a hadi fenyték, hanem minden egyéb jó rend, egyesség és a közönséges jóra, diplomára (hitlevéltre) való vigyázás, gondviselés. Ha Veteraninak igaz *historicus*a (történetírója) lenne, Erdély a jóról szintén úgy megemlegethetné, mint Bastát a rosszról.” Azon kevesekhez tartozott a császári tábornokok közül, akit megbecsüléssel öveztek a kegyetlen háborúba merült Magyarországon. Az itáliai Urbino hercegségből került a távoli fejedelemségbe.

Frigyes Ágost a következő évben újra Temesvár ellen készült. Mintegy 50 000 fős hadseregével – ausztriai, brandenburgi, szász és dán ezredekkel – július 1-én érkezett meg a Temes partjára. Az ostromműveleteket megmagyarázhatatlan lassúsággal kezdte: csak augusztus 12-én láttak hozzá az árkok építéséhez és 14-én a vár bombázásához, amit néhány nap múlva be is fejeztek. A fővezér ugyanis arra a hírré, hogy Musztafa szultán 50 000 emberével átkelőben van a Dunán Pancsovánál, 18-án leállította az előkészületeket, és elindította seregét délnyugat felé, hogy megütközzék az

ellenséggel.

Frigyes Ágost a Béga folyó mentén haladt, amikor augusztus 22-én Párdány és Ittebő között, két mocsaras térség védelmében rábukkant az ellenségre: a janicsárok frissen hányt sáncaik és tüzelőállásba vontatott ágyúk mögött várakoztak. A támadás menetből túlságosan veszélyesnek látszott, ezért a választófejedelem visszavonult. A szultán cselet gyanítva csak két nap múlva indult utána, de akkor Frigyes Ágost már messze járt: a Béga menti Hetényig hátrált, s ott állította hadrendbe seregét. Augusztus 26-án bukkant föl a török had a folyóparti bozót és cserjés védelmében, de olyan gyors menetben haladt, hogy a császáriak balszárnyát kikerülve, rövidesen a hátukba került. Megismétlődött a szalánkeméni eset: a fővezérnek arcvonulat kellett változtatnia. Az első csatasor jobbszárnyán a szász gyalogság sorakozott fel, a balszárnyon és középen a lovasság Heißler tábornok vezetésével. A harcrend második sorában a jobb oldalon gyalogság, a balszárnyon Polland tábornok lovasai álltak.

A választófejedelem nem hagyott időt a török seregnek az elsáncolásra. Azonnal támadást indított a szász gyalogsággal és két dragonyos ezreddel. A rohamot heves puskatűzzel fogadták a törökök, majd 12 000 szpáhi vetette magát a szászokra, nagy pusztítást végezve közöttük. A török siker azonban csak átmenetinek bizonyult, mert a derékhad lovasezredei a bajba jutott gyalogosok segítségére siettek: előbb visszaszorították az ellenséget, majd megtámadták a török hadrend közepén, a Hetény falu mellett fölállított szekérvárat. A megerősített hely birtoklásáért elkeseredett küzdelem bontakozott ki. A császáriak egymás után indították vértés és dragonyos ezredeiket, a szász és a dán gyalogságot. Már úgy tűnt, hogy sikerül behatolniuk a szekérvárba, amikor a janicsárok fergeteges puskatűzzel visszaűzték őket. A váltakozó szerencsével folyó küzdelmet a szultán 3000 harcosa védelmében a háttérből figyelte, s amikor megzavarodott emberei meghátráltak, ágyúinak tüzével kaszabolgatta le a menekülőket. A küzdelemnek a sötétedés vetett véget a Béga partján.

Másnap Frigyes Ágost újra csatarendbe állította seregét. A szultán azonban reggelre a szekérvárba vonta össze fő erőit, s embermagasságú sánccal vette magát körül. A választófejedelem ezt látva lemondott a támadásról. Egész nap várakozott, de egyetlen török harcos sem mozdult ki a szekérvárból, jeléül annak, hogy Musztafa a maga részéről befejezettnek tekintette a küzdelmet. A csata egyik fél számára sem hozott eredményt, csak súlyos veszteségeket. A törökök 8000 főre becsülték halottjaik és sebesülteik számát, a császáriak 2500-3000-re, de egyesek 4000 főről beszéltek. Sok magas rangú tiszt és tábornok – közöttük Polland – is elesett. Heißler tábornok szeptember 1-én Szegeden halt bele súlyos sebesülésébe.

Frigyes Ágost a két hadjárat szerencsétlen alakulását a császári ezredek rossz ellátásának, a Haditanács újoncozásra és elszállásolásra vonatkozó mulasztásainak tulajdonította, meg az öreg Caprara rossz tanácsainak. A császári tábornokok viszont a baj gyökerét a szász választófejedelem katonai tapasztalatlanságában és elbizakodottságában keresték. Szerencsére a következő évi hadjáratra már nem együtt kellett felvonulniuk. Sobieski János 1696 júniusában meghalt, s a lengyel rendek egy év múlva a szász választófejedelmet választották királyukká, akit koronás ügyei hamarosan Krakóba szólítottak.

Az 1695-1696-os hadjárat két nagy tanulsággal szolgált. Eltekintve Frigyes Ágost

hadvezéri hibáitól, s Musztafa szultán tehetetlenségétől (1695-ös győzelmeit nem használta ki, ahelyett sietve visszavonult Belgrádba, majd Konstantinápolyba), a hadi események bebizonyították, hogy a török birodalom nem rendelkezik már olyan katonai erővel, amely lehetővé tenné az elveszített magyarországi hódítások visszaszerzését, de a kétfrontos háborúra kényszerült császáriak sem képesek kiszorítani a törököt a Balkánról, sőt a Maros–Temes közötti területről sem. A török vezetés azonban ekkor még nem ismerte föl a háború kilátástalanságát, erre a következő év nagy vereségéig kellett várni.

Magyarország háborús terhei

A magyarországi török uralmat fölszámoló katonaság a császári hadseregben szolgált, amely évente átlag 50 000-55 000 főből állt. Ennek a haderőnek nemcsak a megszervezése, mozgásának összehangolása, hanem az élelmezése is óriási feladatot rótt a Habsburg katonai vezetésre. A hadjáratok idején, tavasztól őszi általában raktárakból látták el a csapatokat. A katonák három napra elegendő élelmet vittek magukkal, amit utánszállítással pótoltak.

A hadjárat befejezésekor megváltozott a helyzet. A hadvezetés a csapatok java részét egész télen az országban tartotta, hogy tavasszal – jóval a török sereg megérkezése előtt – megkezdhesse a felkészülést az ellenség fogadására. Egyebek mellett ezért tudott katonailag a török fölé kerekedni. Az állandó hadsereg tehát a téli beszállásolás (kvártélyozás) révén itt volt az országban, de anélkül, hogy annak feltételeit biztosították volna. Laktanyákat akkor még nem építettek, helyettük a lakosság házaiban szállásolták el a katonaságot a már felszabadított megyékben és a török által meg nem szállt területeken, a falvakban és a városokban, esetleg a végvárakban.

Az 1683 őszi királyi rendelettel bevezetett téli beszállásolás és az ezzel együtt járó porció részét képezte a lakosságra kivetett hadiadónak, amelyet pénzben és természetben hajtottak be. A porció a katonaság ellátásának egységét, s egyben a lakosság legsúlyosabb terhet jelentette: a paraszt- vagy polgárházaknál november elejétől április végéig kvártélyozó katonának naponta egy porciónyi élelem (orális porció), lovának egy porciónyi takarmány (ekvilis porció) járt.

A hadvezetés a havi porció összegével számolt, vagyis a tiszték, a legénység és a lóállomány havi szükségletét határozta meg. Egy lovaskatona egyhónapi ellátásának pénzben kifejezett értéke élelmiszer-porció esetében 5-6 forintot, lovának járó takarmány esetében 3-4 forintot jelentett. Ezt a személyekre kiszámított 8-10 forintnyi összeget beszorozták a hadsereg létszámával, hozzáadták a tisztikar porcióit, és a teljes szükségletet, illetve annak pénzben kifejezett értékét felosztották a terheket viselő országok, tartományok, Magyarországon a vármegyék között.

A megyei kivetést minden év őszi adóösszeírás előzte meg. A szolgabírók rendszerint szeptemberben végigjárták községeiket, és számba vették, hogy mennyi az adóalap, azaz a háztartások, boltok, műhelyek száma, a vetésterület, az állatállomány nagysága, a termények és a bor mennyisége. Ez az összeírás szolgált alapul a hadiadó (és más adók) arányos szétosztásához, a teherbírásnak megfelelően.

A porció elosztását – a központi szükségletek, a helyi teherbíróképesség és a limitált élelmiszerárak figyelembevételével – a nemesi közgyűlés hajtotta végre, lebontva a megyére kivetett mennyiséget járásokra, uradalmakra, helységekre, végül portákra, mint a legkisebb adózó egységekre.

A jobbágyportáknál és városi polgárházaknál – esetenként nemeseknél is – elszállásolt katona számára a gazdának naponta 2 font (1,12 kg) kenyeret, 1 font húst és 1 icce (0,85 liter) bort vagy 2 pint (5,1 liter) sört kellett biztosítani. Császári rendelet szabta meg, hogy az élelmen kívül ág, tüzelő, világítás, vagyis gyertya is jár, a katona

lovának pedig naponta 6 font zab, 8 font széna és hetenként 2-3 kötés (kéve) szalma. A tiszteket a közembereknél több illette meg – az ezredest élelmezésén felül havonta 62, az alezredest 21-23, a kapitányt 18-24 porció –, s mivel ezt természetben elfogyasztani aligha tudták, a szállásadóknak a többletet pénzben kellett megváltaniuk. Ez azt jelentette, hogy egy ezrednél kb. 500 porciót készpénzben fizettek ki, ami 2500-3000 forintot tett ki. A tábornokoknak úgynevezett „Generalstabportio” járt. Caraffa és Rabatta 1683 telét Moson vármegyében töltötték, s akkor személyenként és havonta 2 ökröt, 4 borjút, 4 bárányt, elegendő zabot és 4 szekér szénát kaptak ellátmányként, adjutánsaik fejenként 2 bárányt, 10 mérő zabot és 1 szekér szénát. Lotharingiai Károly és törzse 1685 februárjában Sopronban kvártélyozott, s ellátásukról Sopron, Kismarton és Ruszt polgárai közösen gondoskodtak: 150 forint készpénzt, 75 orális és 160 ekvilis porciót, 12 csöbör (1 nagy csöbör = 84,6 liter) jó minőségű bort és 8 csöbör gyenge bort szolgáltattak ki.

Ezek a számok ijesztő magasságot értek el az egész császári regiment esetében. Az átlagosan 50 000 főt számláló hadsereg havonta 3 millió font (= 1500 tonna) kenyeret, másfél millió font (= 750 tonna) húst, másfél millió icce (= 12 750 hl) bort vagy 3 millió pint (= 76 500 hl) sört fogyasztott el, a lovak ellátására – 30 000-es lóállományt véve alapul az igásállatokkal együtt – 5,4 millió font (= 2700 tonna) zabot, 7,2 millió font (= 3600 tonna) szénát és 240 000-360 000 kötés szalmát fordítottak. Az 1680-as évek árlimitációját és az országrészenként különböző mértékegységeket alapul véve mindez kifejezhető pénzürtékben is, ha 1 köböl (50-80 liter) búza, 1,50-2 forintot, egy ökör 15-20 forintot, 1 akó (60-72 liter) bor 2 forintot és 1 köböl zab 0,5-1,2 forintot ért. Az egy hónap alatt elfogyasztott élelmiszer és takarmány értéke kb. 700 000, az egész téli kvártély idején mintegy 4,2 millió forintra rúgott.

A császári hadsereg téli porciószükségletét Magyarország és az örökös tartományok között osztották el. De nem arányosan. 1685-ben a katonaság havi 141 000 porció igényéből Magyarország 32 megyéjére – az ország egykori területének egyharmadára – 96 000 porciót (70%-ot) vetettek ki, a többit Csehország, Morvaország, Szilézia, Felső-, Alsó- és Belső-Ausztria (Stájerország, Karintia, Krajna) biztosította. Horvátországot nem terheltek, Erdély külön állam volt, a török területek kiestek ebből a szempontból. 1686-ban, tehát Buda, a Duna–Tisza köze, a Dunántúl és a Tiszántúl egy részének visszafoglalása után 160 000-ben állapították meg a havonta szolgáltatandó porció mennyiségét. Ebből 81 000 (51%) terhelte Magyarországot és 79 000 (49%) az örökös tartományokat. Az elosztás ugyan kedvezőbb volt az előző évinél, de a területnagyságot figyelembe véve továbbra is fennállott az aránytalanság, mert Magyarország kisebb fele – 38 megye – fizetett annyit, mint az örökös tartományok. Helyesen állapította meg Cornaro velencei követ, hogy a „hadak nagyobb részét Magyarországnak kell eltartania az örökös tartományok könnyebbsége érdekében”.

Az ország szinte saját megsemmisülésével szolgálta a felszabadító háborút. Esterházy Pál nádor nem is tudta elfojtani szemrehányó kérdését. „Mi haszna lesz annak, ha Felséged egyedül, erdők és elhagyott hegyek között fog uralkodni?”

A terhek zömét a királyi Magyarország megyéi viselték, de lassan bekapcsolódtak a török uralom alól felszabadított területek is. Moson vármegye 1683-1699 között (1684 kivételével, amikor mentességet kapott az előző évi háborús veszteségek miatt)

összesen 10 471 porciót szolgáltatott, Vas és Sopron 1685 telén együttesen 13 000-et, Zala 1692-ben 760-at, s Tolna megyét 1696-ban 400 porcióra kötelezték. Az ország északi, északkeleti megyéi közül Nógrád 1686-ban 900 porciót teljesített Rabatta generálisnak, Zemplénre 1696-ban 2316-ot vetettek ki, Szabolcsra 1695-1698 között évente 2000-et és Szatmárt 1693-tól 1698-ig összesen 9658 porcióval terhelték meg.

A városokat a falvakhoz hasonlóan adóztatták, a kis alföldi mezővárosoktól a népesebb és az állattartás vagy a bortermelés révén vagyonosabb helységekig. Szabadszállás lakosai 1695-ben 90 forintot fizettek, a ceglédi polgárok 1689-ben 1440, a nagykőrösiek 12 838, a kecskemétiak 24 850 forintnak megfelelő mennyiségű porciót teljesítettek. Sopronban a téli kvártély költségei – nem számítva a császáriak gyakori átvonulásait és túlkapasait – 1683-1690 között csaknem elérték a 132 000 forintot.

Nehéz elképzelni, hogy a kivérzett, hadak járásától folytonosan pusztuló ország hogyan teremtette elő mindezt, hiszen lakosságának a száma a 17. század végén hozzávetőlegesen annyi volt, mint a 15. század második felében, tehát 4 millió. A népesedés tekintetében nagy aránytalanságok mutatkoztak az egyes megyék és a városok között. A Dunántúlon a 17-18. század fordulóján 2561 lakott és 1398 pusztává lett helységet írtak össze. Az elnéptelenedés mértékét jól mutatja, hogy Székesfehérvár visszafoglalása (1688) előtt Fejér megye 65 faluja közül csak 25-ben laktak, 29 állt pusztán, s 11 gyéren lakott helységben 416 lakatlan házat írtak össze. Pesten 1696-ban 228 lakott házat, Székesfehérváron a visszafoglalás után 263 épületet találtak, de nem laktak valamennyit, Pécsen 1695-ben a 335 házhelyből 37 még mindig „deserta” (elhagyott) volt, s Eger 880 lakóházának a fele évekkal a visszafoglalás (1687) után is lakatlanul állt. Tolna megyében az 1690-es évek végén mindössze 3000-4000 lelket számláltak, ugyanakkor Egerben – az intenzív lakosságnövekedés révén – csaknem 5000, Kecskeméten 2935, Pesten legfeljebb 1500-1800, Baján 734 lakos élt.

Óriási különbségek mutatkoztak az egyes országrészek, uradalmak, helységek gazdasági teljesítőképessége között is. Dombó mezőváros 1692-es összeírása a fejlődés lehetőségét magában rejtő Esterházy-uradalmat mutatja: Dombó városa és a vár ugyan leégett, egyelőre a malom is elhagyottan áll, de „szőlőtelepítésre alkalmas hegy van a közelben”, s földművelésre használható terület annyi, hogy „szélit, hosszát nem láthatni, és minden ember valamennyit akar, annyit vehet, és ott, ahol akarja”. Tolna mezőváros nagyot fejlődött, mióta Lotharingiai Károly hadai 1686-ban Szulejmán nagyvezér után sietve letáboroztak üszkös falai mellett: 14 év alatt 85 telkes jobbágy telepedett meg a helységben, akik 83 lovat, 80 ökröt, 112 tehenet, 90 borjút, 218 sertést, nagy számú juhot és kecskét s 317 kas méhet tartottak, vermeikben 64 köből gabonát tároltak, s 100 igás szántóterületen ^[3], 180 napszámos szőlőben ^[4], elegendő legelőn és erdőterületen, valamint a Duna halászó helyein gazdálkodtak. Baján 1696-ban 535 gazda mellett 199 iparos serénykedett, s 6 kocsmá, 10 sörfőző, 2 pálinkaégető és 1 malom működött. Ugyanakkor készítette el Ferdinand Lindner tiszttartó Gyula város környékének az összeírását, amely halott vidéknek mutatja az országnak ezt a sarkát: „Gyulától kis órányira áll egy működésben levő malom, melyet Porthen ezredes hasznélvez. Sarkadon 60 ház állott, jelenleg csak 20 áll. Doboz teljesen romokban. Békésen 200 ház állott, mind romokban hever. Berény 30 házból állott, mind romokban. Körös 20 házból állott, mind romokban. Tarcsa olyan, mint Körös. Endrőd pusztá és

lakatlan. Gyomán 16 romba dőlt házacska. Szarvason minden el van pusztítva. Szentandrás 50 házból állott, minden romokban.” Lindner tiszttartó két év múlva, 1698-ban újra végigjárta a Körös menti falvakat, de csak Békésben talált 10 embert.

A császári katonák ellátása aligha tartozott Lindner tiszttartó feladatai közé. A porciót nem a folyó menti nádasokból, az ártéri erdőkből előmerészkedő békési, bihari és csanádi parasztonkon hajtották be, hanem a gazdaságilag éledező területek lakosságán: a tolnai, bajai gazdán és iparoson, a soproni bortermelő polgáron, a debreceni tőzséren, s – kiváltságai ellenére is – a dunántúli meg az észak-magyarországi kishemesen. Az egyes országrészek népsűrűségében, a termelésben és a megtermelt javak mennyiségében jelentkező különbségekből egyenesen következtek a teherviselés aránytalanságai.

Éppen az aránytalanságok szülte kényszer szorította arra a polgárságot, hogy következetesen legyenek önmagukkal és szigorúbbak a városokba húzódott nemesekkel szemben. A soproni választópolgárság 1686-ban azt követelte, hogy a belső tanácsbeli urak ugyanúgy járuljanak hozzá a téli beszállásolás költségeihez, mint más közönséges polgárok, s később maga a tanács döntött úgy, hogy a belvárosban lakók sem élhetnek semmiféle kedvezményel, hanem a külvárosiakkal arányosan tartoznak fizetni. (A belső tanács tagjai egyébként 1687 áprilisában adómentességet kaptak Lipóttól.) 1691 októberében olyan magas porciót vetettek ki a városra, hogy nemcsak a polgárokat, hanem a városbeli zselléreket és a nemeseket is megadóztatták, a hátralékok miatt pedig úgy rendelkeztek, hogy „a kapuknál tartóztassák föl a cefrével érkező kocsikat addig, amíg az érintettek nem róják le tartozásukat. Akinek pedig nincs szüretje, azokat egyéb javaikban foganatosítandó végrehajtás révén bírják fizetésre.”

Nagyszombat és Pozsony magisztrátusa csaknem az egész felszabadító háború időszakában megterhelte a városban lakó nemeseket, annak ellenére, hogy Esterházy Pál 1686. május 14-én kelt leiratában ezt megtiltotta. Sopron tanácsa 1691. április 3-i közgyűlésén úgy határozott, hogy a városi házingatlannal rendelkező nemeseket a legközelebbi megyegyűlésen fel kell szólítani az adófizetésre. Hasonló tartalmú statútumok születtek az ország más megyéiben is. Nógrád közgyűlése 1686 novemberében elrendelte, hogy a „megye nagy szüksége miatt az armalisták (nemesi birtokkal nem, csak nemesi levéllel rendelkezők), a libertinusok (szabadosok, akik a jobbágyoknál kevesebb szolgáltatással tartoztak), a molnárok és más mesteremberek hatszoros taxát (adót) fizessenek, a kocsmárosok háromszorosát”. A rendelet jelentéktelen változtatásokkal 1699-ig érvényben maradt. Borsod és Szatmár is porcióztatta armalista nemeseit a terhek igazságosabb elosztása érdekében, Mosont pedig egyenesen királyi leirat intette 1690-ben, hogy a megyére kivetett 600 porciót ne csak a jobbágyokkal fizettessék meg, hanem „illendő, hogy ekkora teher viselésére minden rendűek egyaránt készségesnek mutatkozzanak. A nemesek ne csak fegyvereikkel, de vagyonukkal is járuljanak a terhek közös viseléséhez.” Figyelemre méltó a királyi leirat hátoldalára vetett megjegyzés, ami nyilván határozatként a nemesi közgyűlés jegyzőjétől származott: „Ebben megcáfolhatatlan princípiumok (nemesi előjogokra vonatkozó elvek) vannak.”

Nem sokra ment azonban a nemesség ezekkel a „princípiumokkal”, amikor a katonaság erővel beszállásolta magát az udvarházakba. Tolvaj Ferenc és Király György

Nógrád megyei tisztségviselők arról értesítették a közgyűlést 1687 telén, hogy Doria őrgróf, császári hadbiztos addig „nem hívja vissza hadait a nemesek házaiból és a kúriákról”, ameddig a megye Rimaszombatba nem szállíttatja a kívánt 1500 köből rozst és zabot. A beszállásolás nagy sérelmét így panaszolja el a porcióról szóló énekében egy kétségtől nemesi szerző a 17. század végén:

*„Szabadságod ellen házodban is beszáll,
Úri módon bizvást énekölve sétál,
Te nemes fejedre túle sok huncfut (szitok) száll,
Azt mondja: házadtúl máshova távozzál.*

*Megkérték s megkérlik tőled az porciót,
Vármegyékre osztják számtolan sok adót,
Megnézik házodnál te kincses ládádát,
Elvonják alulad paplanos ágyadat.*

*Abrakot és szénát kér az lovainak,
Szép fehér lány cipót hordat éh gyomrának,
Gyöngye levest, tyúkhúst parancsol szájának,
Édes lángzú bort hordat ő torkának.”*

Az ellátásra vonatkozó reményeiben csalatkozott a császári hadvezetés: Magyarország lakossága nem tudta a beszállásolt katonaságot hiánytalanul ellátni. Napirenden voltak a zaklatások, hatalmaskodások, s a tisztek meg sem kísérelték felderíteni az igazságot, megbüntetni a kegyetlenkedőket. Ezt az áldatlan helyzetet tükrözi Rabutin generális 1697-ben írt jelentésének egyik részlete: „Szánakozás fogja el lelkemet, akár a hadak, akár a szegény nép nyomorúságát tekintem. Ennek nem lévén miből elégítse ki amazokat, a katonaság az iránt sürget, engedném meg, hogy maguk hajthassák be szükségleteiket. Én ezt kénytelen vagyok megengedni azoknak, kik valóban nagy szükségletet szenvednek, inkább áldozván fel a népet, mint a hadsereget.”

S a népet nemcsak a beszállásolás terhelte. A porció részét képezte a fuvarozás. Ilyenkor a megye meghatározott számú szekeret, hajtót, kovácsmestert és igásállatot bocsátott a hadsereg rendelkezésére. A kiállított szekerek száma az igényektől függött: a Pest megyei Izsákról egy alkalommal kettőt rendeltek Pest alá, hogy puskaport szállítsanak Gyöngyösre, a Győr megyeiek nyolcvan adtak a Székesfehérvárt ostromló csapatok mellé, Mosonból 102 fogatot rendelt Zichy István Kanizsa blokádjához, s a dunántúli megyék összesen 2500 vasalt szekeret küldtek az 1686-os hadjáratba.

A kocsikat élelem, takarmány, erődítési munkához szükséges cölöp, lőszer, ágyúk, katonai felszerelés és a gyalogság szállítására egyaránt felhasználták, sőt a Bécsbe igyekvő török követeket és a magyarországi várakat feladó török őrséget is a jobbágyok szekerein fuvarozták. De a jobbágyok javították ingyenmunkával a várakat, építették a felvonuló sereg számára a hidakat, utakat és töltéseket is, hogy a csapatok ne szenvedjenek késedelmet.

Esterházy nádor a háború nyolcadik évében 30 millió forintra becsülte

Magyarország pénzben és terményben kifizetett – tehát csak a kimutatható – adóját, ami a háborús pusztításokkal együtt joggal váltotta ki aggodalmát: „A legmélyebb fájdalommal kell Felsőgednek a legalázatosabban feltárnom, hogy miként és mi módon jutott Magyarország végső nyomorúságra. A szerencsétlen hazát már húsz éve zaklatja, pusztítja, emészti a háború. Az országot, amely szinte a háború székhelye lett, a legsúlyosabban megterhelték adókkal. Úgy tűnik, mintha az lenne a szándék, hogy Magyarországról a lakosságot kiirtsák, s azt vadállatok tanyájává tegyék, noha 300 esztendőn át ontotta vérének a kereszténységért, s védte a törökkel harcolva a szomszédos országokat.” A nádor levele 1690 novemberében kelt. Akkor még nyolc háborús esztendő előtt állt az ország.

Savoyai Eugén

1697-ben új fővezér érkezett a magyarországi frontra: Savoyai Eugén herceg. Egyéniségének és sorsának alakulását erősen befolyásolta, hogy ötödik gyermekként született, s gyenge testalkatú fiúvá serdült, aki pusztá megjelenésével senkit sem nyert meg magának. Már a ráeső tekintetekből kiolvashatta a személye által keltett hatást, és rájöhetett arra, hogy az ő helye mások mögött, a háttérben a legmegfelelőbb. Termete apró, háta görbe, nyaka rövid, arca meglehetősen csúnya volt: pisze orra alatt rövid felső ajka láttatni engedte szemfogait. XIV. Lajos sem tűrte meg maga körül a csenevész fiút.

A francia születésű Eugén herceg Móric Eugén Savoii-Carignani herceg, Soissons grófja fiaként látta meg a napvilágot. Atyja rokonságban állott Savoya hercegeivel, sőt a Bourbonokkal is. Anyja, Olympia Mancini szellemes és szenvedélyes asszony, aki XIV. Lajos első szerelme volt, s annak a Mazarin bíborosnak az unokahúga, aki a leendő Napkirály államférfiúi nevelésében tevékenyen részt vett, királyi védenca tőle tanulta meg a színlelés művészetét, ami XIV. Lajost haláláig jellemezte. A szép Olympia később a Napkirály kegyéből kiesvén áldatlan intrikákba keveredett, s Louvois hadügyminiszter közbenjárására 1680-ban el kellett hagynia Párizst. A megbékülni nem tudó király gyűlölte őt, s családját is üldözte. Savoyai Eugén sorsát ez végleg eldöntötte.

Az egyházi pályára szánt „kis abbé” – ahogyan Versailles-ban nevezték – anyja száműzetése után még szótlanabb lett, mint addig volt, s még jobban érdeklődött a katonaelet iránt. Semmi hajlandóságot nem mutatott a papi hivatáshoz, mert belső adottságai a katonai pálya felé vonzották. A gyermek herceg csodálattal szemlélte a csillogó katonai parádékat Versailles-ban, s remélte, hogy őt is hadvezérré teszi egyszer a nagy király. Még nem töltötte be huszadik évét, amikor unokafivére, Conti herceg elkísérte a királyhoz, hogy helyet kérjen számára a hadseregben. XIV. Lajos azonban egyetlen szóval értésre adta, hogy a papi ruhába bújtatott, csenevész fiút nem látja szívesen katonái között: „Jamais” (Soha). A megaláztatás gyors elhatározásra bírta a herceget. Amikor híre jött, hogy testvérbátyja, a Lipót császár szolgálatában álló Lajos herceg meghalt, még aznap útra kelt: szökve, pénz nélkül és adósságok hátrahagyásával távozott Párizsból. 1683 nyarán ért Lipóthoz, amikor a törökök Bécs alatt álltak. Rossz németiséggel megírt folyamodványában az éppen Linzbe készülő császár oltalmába ajánlotta magát, s elhalt testvére gazdátlanra vált dragonyosrezredét kérte. Egyelőre arra kapott engedélyt, hogy önkéntesként harcoljon Bécs védelmében, ott viszont olyan fényes tanújelét adta személyes bátorságának, hogy azonnal vértesezredesi rangot kapott. Részt vett a párkányi csatában, 1684-ben Buda alól táborőrnagyként (főstrázsamester) tért meg, de két év múlva ismét ott harcolt, most már vezérőrnagyként, azután Nagyharsány és Belgrád következett. 1689-től a nyugati hadszíntéren szolgált, s ott a tábornagyi rangig vitte. Évekig kellett várnia, míg kimagasló katonai tehetségéhez méltó beosztást kapott. Ez csak 1697-ben történt meg, amikor Frigyes Ágost távozása után Starhemberg gróf így ajánlotta őt a császárnak: „Nem ismerek senkit, kinek több esze, alkalmazkodóképessége, tapasztalata és

ügybuzgósága volna, ki nagylelkűbb és önzetlenebb lenne, s akit katonái jobban szeretnének s tisztelnének, mint őt.” Lipót Savoyai Eugént július 5-én kinevezte a magyarországi hadsereg főparancsnokává.

Noha legfényesebb katonai sikereit Magyarországon érte el, nem érzett rokonszenvet a magyarok iránt. Politikai törekvéseikkel éppoly idegenül állt szemben, mint a bécsi udvar magyarellenes hangadó körei. Ehhez talán hozzájárult az is, hogy magyar földre lépése idején Magyarországon már zajlott a hegyaljai felkelés.

Harci sisak, török turbán

A fegyveres mozgalom kirobbanásának okait világítja meg az a 100 pontból álló jegyzék, amely Zemplén megyében készült az 1690-es években. A dokumentum a legsúlyosabb sérelmeket felsorolva az országos helyzetet is tükrözi. Itt is gyűlölik az idegeneket, akiknek a király birtokot és főhivatalt adományozott, s azzal együtt hatalmat, amely lehetővé teszi számukra a nemesi jogok megsértését, a megyei tisztségviselők bántalmazását, fegyvereik elkobzását, a mértéktelen adóztatást, a megtermelt javak eltulajdonítását, amivel együtt járt a falvak felégetése, városok megsarcolása, a vásározók kifosztása és a beszállásolásra, hosszú fuvarra, vármunkára kényszerítés. Mindez sajátos töltést kapott Felső-Magyarországon, ahol igen erős gyökereket eresztett a protestantizmus, amelynek „végleges és teljes kigyomlálására” Kollonich Lipót mindent megtett. (Nem véletlen, hogy a szélsőséges protestánsüldözés visszahatásaként a hegyaljai megmozdulás néhány hetében minorita atyákat aggatnak fel a felkelők a rendház kéményébe, s többeket megkínoznak hitük miatt.) A gazdasági, politikai és vallási sérelmek, s nem utolsósorban a még mindig erős Thököly-hagyományok a korabeli Magyarország legvulkanikusabb talaját teremtették meg a Hegyalján.

A felkelés kirobbantásában szerepe volt Thököly Imrének. Hívei közül többen már 1695-ben elkezdték a szervezkedést. Szeptemberben Kis Albert egykori kuruc hadnagy, Esze Tamás tarpai jobbágy és szegénylegény társaik a nagybányai hegyekbe húzódva Thököly hűségére eskették a parasztokat. A következő év őszén a Bereg megyei Barkaszón bukkantak föl, ahol folytatták a mozgalom előkészítését. A felkelés szervezésének szálai Tokaji Ferenc, Thököly seregének egykori gyaloghadnagya és Szalontai György, a Zemplén megyei Végárdó község bírása kezébe futottak össze.

A vezetők három tényezőre alapozták a mozgalom remélt sikerét: villámgyors katonai akciókra, Zrínyi Ilona és a Wesselényi-mozgalomban részt vett I. Rákóczi Ferenc gyermeke, a fiatal II. Rákóczi Ferenc megnyerésére, s vele együtt a Habsburg uralommal elégedetlen nemesség és városi polgárság csatlakozására, továbbá arra, hogy a török támadás által lekötött császáriak nem tudnak számottevő katonai erőt bevetni ellenük.

A mozgalom az elképzelések szerint indult. A fegyveres felkelők július 1-re virradóan hatalmukba kerítették Tokajt és Patak várát. Tokajt a várfalhoz támasztott létrák segítségével mászták meg, Patakot egy rosszul befalazott, a várórség kitörésére készített kapun bejutva vették birtokba, felkoncolva a „vigyázatlan és gondtalanul pihenő” császáriakat. Tokaji Ferenc még aznap kiáltványt bocsátott ki Thököly nevében. Fegyverbe szólította mindazokat, akik szeretik hazájukat és a szabadságot, s szabadulni akarnak a császári elnyomástól. Rövid időn belül mintegy 3000 fegyveres állt melléje. A mozgalom huszonnégy óra alatt átterjedt az egész Hegyaljára.

II. Rákóczi Ferencet azonban nem sikerült megnyerni: a Szerencsen tartózkodó ifjú herceg családjával együtt Bécsbe menekült, hogy elhárítsa magáról az összejártszás gyanúját. A felkelés sikerének második feltétele így nem teljesült. Sőt a harmadik sem,

mert az Udvari Haditanács gyorsan intézkedett: a Savoyai Eugén parancsnoksága alá rendelt Charles Vaudemont herceg altábornagy három lovas- és gyalogezredét visszarendelték a török határról, a Vág mellől elindítottak 5000 vértest, fegyverbe hívták a nemesi fölkelést, s mozgósították Pálffy János és Koháry István csapatait is.

A kurucok két ízben ütköztek meg a császáriakkal a Zemplén megyei Bócs falunál, a harangodi mezőn. Először július 6-án, amikor Babocsay Izsák tarcali jegyző szerint a lovasság „egyik szárnya minden tartózkodás nélkül vitézi nagy bátorsággal azon német seregekkel szemben menván, velek derék véres harcot kezdettenek, s egynéhányat lovakról le is döntögettenek”. Ám a kuruc lovasság hamarosan megszaladt, s a magukra hagyott talpasok Adam Ritschan ezredes csapataival szemben alulmaradtak. Az életben maradtak Kövér Ferenc taktakenézi birtokos nemes embereihez csatlakoztak, s július 11-én ismét fölsorakoztak a harangodi mezőn. Ekkor Deák Pál huszárezredes lovasaival kerültek szembe, akik rövid időn belül szétszórták őket. A menekülők egy része Tokaj és Patak várába húzódott. A bukás ezután már gyorsan bekövetkezett: július 20-án Tokaj, három nap múlva Patak került Vaudemont altábornagy kezére, s árulás révén hamarosan Tokaji Ferenc is fogságba esett. A szegénylegények egy része a temesvári pasához menekült, sokan a környező erdőségekbe vették be magukat, s még a tél beállta előtt Máramaroson és Lengyelországon keresztül a moldvai Iasi-ba húzódtak. A konstantinápolyi francia követ szerint november táján 1200 menekült érkezett Thökölyhez, s decemberben újabb 500 kuruc ajánlotta föl szolgálatait a szultánnak.

A felkelés legalább másfél hónappal késleltette egyes felső-magyarországi ezredek török hadszíntérre vonulását. A Haditanács csak augusztus 10-én rendelte vissza Vaudemont hadtestét, amely 26-án csatlakozott Szabadkától délre a Savoyai Eugén által vezetett fősereghez. Közben Musztafa szultán 80 000 fős hada augusztus 19-én megkezdte Pancsovánál a dunai átkelést, majd ostrom alá vette Titelt. A késlekedés azt eredményezte, hogy a törökök sikert értek el: 28-án Nehem tábornok hadoszlopa 400 embert veszítve visszavonult, és a titeli várat átengedte a szultáni seregnek.

Rendkívül ellentmondásos – Savoyai Eugén s a császáriak közül mások számára is ellenszenves –, de nem egyedülálló jelensége volt történelmünknek mindaz, ami 1697 nyarán történt. A harangodi mezőn magyar szegénylegények és Deák Pál huszársjai rontottak egymásnak, a Tokaj és Patak ellen vonuló Vaudemont csapataival együtt meneteltek Pálffy János és Koháry István emberei, ugyanakkor Titelnél ausztriai és német birodalmi katonák véreztek a török ellen, s ugyanők aratták le két hét múlva a török hadjáratok egyik legnagyobb katonai sikerét Zentánál, a Tisza mellett. A túlsó parton pedig ott állt a szultán oldalán Thököly Imre...

A török hadvezetés nem jutott egyetértésre az 1697-es hadjárat célját illetően. A belgrádi haditanácskozásokon két egymással homlokegyenest ellenkező vélemény csapott össze. Az egyiket Elmasz Mehmed nagyvezér és Huszein belgrádi pasa képviselte. Véleményük szerint Pétervárad ellen kell vezetni a hadsereget, mert a császáriak eme bázisa folytonos fenyegetést jelent Belgrádra nézve. A másik tábor azt hangoztatta, hogy utat kell nyitni Erdélyen át Felső-Magyarországra. Úgy gondolták, hogy néhány nap elegendő lesz Gyula és Jenő visszafoglalásához, azután Várad következne, majd – amint Dzsáfer pasa kifejtette – „hatalmunk hódító erejével Felső-Magyarország

igazgatása is alánk jutván” királyt nevezünk ki (ti. Thökölyt). A bukott fejedelem ezúttal is jelen volt – reményeit csak egy Erdély elleni támadás tartotta életben –, s ő is az utóbbi javaslat mellett szólt. A vitában végül is az „erdélyi álláspont” képviselői győztek. Később mégis két ízben változtatták meg a hadicélt, hol a Pétervárad, hol a fejedelemség elleni támadást ítélve előnyösebbnek.

Magát a titeli várat és az előtte kiépített sáncot is azért rohanták meg a szultáni sereg egységei, hogy biztosítsák a főerők dunai és temesi átkelését Erdély felé. A könnyű siker után azonban Pétervárad ostromának hívei kerekedtek felül, s az egész török haderőt az alig 40 kilométerre eső császári katonai bázis ellen akarták fordítani.

Amikor Savoyai Eugén értesült Titel elestéről, s a szultáni sereg szándékáról, Szabadka és Zenta térségéből – ahol Vaudemont ezredeinek csatlakozása után Rabutin erdélyi hadtestét is megvárta – szeptember 2-án elindult Pétervárad felé. A Tisza jobb partján vonuló császáriakat fűrgő török lovascsapatok rajzolták körül: hol az elejébe, hol az utóvédbe, hol meg a derekába próbáltak belemarni. A fővezér azonban biztosított alakzatban vezette seregét: a menetoszlop elején és végén a lovasság haladt, középen a gyalogság, ugyanitt vontatták a lövegeket, a lőszeres és poggyászkocsikat, külön fedezettel. A portyázó ellenséges csapatok így nem boldogultak velük, viszont igen erős császári seregről vittek hírt a szultánnak. A török hadvezetés ezért egy újabb fordulattal az Erdély elleni támadás mellett döntött. Szeptember 7-én elindultak a Tisza bal partján északnak, majd átkelve a Duna–Tisza közére Szeged irányába vonultak, hogy ott ismét átjussanak a Tiszán, és a Maros mentén törjenek Erdélyre. Így érkezett meg a török sereg szeptember 10-én Zentához.

Savoyai Eugén az ellenség hadmozdulatára haladéktalanul visszafordította seregét Pétervárad térségéből, s útra kelt a Tisza jobb partján észak felé. Szeptember 10-én Becsénél járt, amikor lovas felderítők jelentették, hogy a törökök Zentánál egy hajóhídon igyekeznek átjutni a Tisza bal partjára. A herceg szeptember 11-én kora reggel 6-6 oszlopot alakított ki lovas- és gyalogos ezredekéből, s teljes harci készenlétben vonult az átkelőhely felé. A kora délelőtti órákban a császári előőrsök elfogták Dzsáfer pasát, a török felderítők parancsnokát. Savoyai Eugén maga hallgatta ki a foglyot, aki mindent elmondott: a szultán Thököly Imre tanácsára igyekezett a Maros völgyéhez eljutni, de a nyomába szegődött keresztény sereg láttán megváltoztatta menettervét. Francia mérnökök irányításával Zentánál hajóhidat állíttatott föl, hogy serege rövidebb úton érje el Erdélyt. A pasa azt is elmondta, hogy Musztafa már a túlsó parton áll lovassága felével, viszont a nagyvezér az oszmán sereg teljes gyalogságával és a lovasok másik részével még a zentai hídfőben hányt sánc mögött, a folyó jobb partján tartózkodik.

A fővezér személyesen akart meggyőződni a tényleges helyzetről, ezért erős kísérettel előrelovagolt, és Zentától délre, egy jó óra járásnyira megállapodott. A látottak a török felderítő tiszt szavait igazolták. Zenta alatt mintegy 2,5 kilométerre állt a 60 hajóból szerkesztett híd. Az átkelőhelyet kb. 1500 méter átmérőjű, félkörívben kiépített és jól megerősített földsánc védte, amely két szárnyával a Tiszára támaszkodott. A hídfeljárót szekérvár védte. Az így biztosított hídfőt egy nagyobb sugarú sánccal vették körül, amit még nem fejeztek be, ezért 600-700 méter szélességű rés tátongott rajta, éppen a császári sereg felvonulási irányában. A török gyalogság a belső sánc

védelmében húzódott meg, a lovasság a két földsánc közötti térségben állt. Jól látszott, amint a törökök rendezetlenül vonulnak át a hajóhídon a biztonságot jelentő túlsó partra, ahol Zentával szemben fehérlett a szultán tábora. A folyó két partján, viszonylag szűk területen, mintegy 70 000-80 000 török harcos zsúfolódott össze.

Savoyai Eugén gyorsan határozott: még átkelés közben, az est leszállta előtt akarta megtámadni az ellenséget. Lövegeket vontató fogatok és lovasság tört előre, s a külső sáncon hagyott résen át mintegy két kilométernyire megközelítették a hídfő körül összpontosult oszmán erőket. A török lovasság a császáriak előrenyomulásának ütemében hátrált, és semmi hajlandóságot nem mutatott a küzdelemre. A fővezér eközben fősorakoztatta ezredeit: a csatarend közepére a gyalogság vonult fel Commercy herceg vezetésével, a jobb és a bal szárnyon a lovasság kapott helyet – az első sorokban gyalogosokkal együtt –, Siegbert Heister és Guido Starhemberg tábornokkal az élen. A herceg – aki középen tartózkodott – a jobbszárnyat erősebben állította össze, mint a balt, mert az került először harcérintkezésbe az ellenséggel. A bal oldali hadoszlopok csak később, mintegy negyed körívnyi sánc menti út megtétele után érték el a törökök arcvonalat. Végül is a császári ezredek – összesen mintegy 60 000 fő – félkörívben fogták át a hídfőben védelemre berendezkedett ellenséget.

Délután öt óra körül járt az idő, mire valamennyi alakulat a helyére került. Először a tüzéség háromfontos ágyúi szólaltak meg. A két szárny 44 ágyújának tüzét főleg a hajóhidra és környékére irányították, nagy kavarodást okozva ezzel a hídon tolongó törökök között. A zűrzavart a szultán is elősegítette, aki a másik oldalon a lovokról leszállított szpáhikat hajtotta a hidra, hogy a zentai partra érve segítsék társaikat, így eszeveszett tülekedés támadt.

A védekezésre szorított ellenség két ízben is kitöréssel próbálkozott. Elmasz Mehmed nagyvezér megszólaltatta a sáncok mögött fölállított ágyúkat és a lovassággal támadást indított a császáriak balszárnya ellen, hogy oldalba, majd hátba kapja őket. Guido Starhemberg azonban könnyedén kivédte a szpáhik akcióját, és csapataival a visszavonulókat követve behatolt a török sáncok mögé, ahol mintegy 35 000 katona keresett menedéket. A védművek mögött szörnyű közelharc kezdődött: a Tisza felől hátba támadt janicsárok kétségbeesetten védekeztek, ám a császáriaknak sikerült a híd feljárójáig eljutniuk. Savoyai Eugén ekkor a balszárny tartalékaiból és a derékhad soraiból erősítést küldött a hídfőbe, majd a jobbszárny ezredeit is előrevezényelte, hogy a lassan estébe hajló küzdelmet eldöntse. Az általános támadásról így írt később a fővezér: „Alig foghatom föl, hogy... a gyalogság miként mászhatta meg... olyan könnyen a sáncokat, mert azok roppant magasak és erősek voltak. A lovasság azt művelte, amit még soha életemben nem láttam: még a sánc árkában is kísérte és támogatta a gyalogságot, ahol az ellenség tüzét hasonlóképpen állta és viszonzta, mint a gyaloghadak.”

Miután a császáriak elfoglalták a hajóhíd feljáratát, a törökök helyzete reménytelenné vált: a visszavonulási útjától elzárt ellenséges tömeg a Tisza szakadozott, néhol meredek partjáról a vízbe vetette magát, hogy a 350 méter széles folyón átúszva próbáljon menekülni. Sokukkal a muskétások és karabélyosok tüze végzett, mások a nagy tolongásban a vízbe fulladtak.

A szultán a túlsó partról nézte végig serege romlását, majd a sötétség leple alatt

lovasaival együtt Temesvárra futott. Thököly a Tisza jobb partján rekedt, és a holtak között lappangva várta ki az éjszaka sötétjét, hogy észrevétlenül átúszhassa a Tiszát, s a szultán után siethessen Temesvárra. Vele tartott néhány hú embere is, közöttük Petrőczy István.

Másnap reggel a császári lovasság egy része átkelt a hajóhídon, de a túloldalon már nem talált ellenséget, csak Musztafa elhagyott táborát. A hadizsákmány óriási volt. A Tisza bal partján 6000 lőszeres-, élelmiszeres- és poggyászkocsit, a sáncokban maradt ágyúkkal együtt 160 különböző úrméretű löveget találtak. A füves ártéren 8000 lovat, 12 000 vágómarhát és tevét tereltek össze. A győztesek kezére került az egész török hadipénztár, a teljes kancellária a szultán pecsétnyomójával, 100 hadizászló, 48 üstdob és 11 boncsok. A sátrak és a bennük levő felszerelés értékét 400 000 forintra becsülték. A legizgalmasabb zsákmány a szultán négylovas kocsija volt a padisah tíz szépséges háremhölgyével.

A fényes győzelemért és a gazdag hadizsákmányért viszonylag csekély árat fizettek a császáriak: alig 500 embert veszítettek, és sebesültjeik száma sem haladta meg az 1600-at. Annál tragikusabban festett a törökök számára a zentai csatátér: 20 000 katona holtteste bontotta a hídfő környékét, elesett Elmasz Mehmed nagyvezér, több főtiszt, közöttük a boszniai és az anatóliai pasa, a janicsár- és a tüzérség főparancsnoka. A szultáni seregből sok ezer harcos veszett a Tiszába. Szeptember 12-én reggel, a fölkelő nap fényében csillogó harci sisakok ezrei fordultak a folyónak, amelynek hátán gázik turbánjai úsztak lassan Belgrád felé.

Karlóca, 1699. január 26.

A török birodalmat 1698-ra kimerítette a tizenöt éve tartó háború, s még a forrófejűeket is gondolkodóba ejtette a zentai vereség. Bár megkezdődtek az újabb hadjárat előkészületei, Musztafa szultánt már nem töltötte el az a lelkesedés, mint ami hatalomra kerülésekor jellemezte, amikor még szulejmáni terveket forgatott a fejében. Ennek köszönhető, hogy a birodalom vezetői rendkívüli tanácskozásra gyűltek össze 1698. január 27-én, és úgy határoztak, hogy Orániai Vilmos angol király és németalföldi helytartó útján békejavaslatot terjesztenek elő a Habsburg Birodalommal folytatott háború befejezésére. Elképzelésük szerint török kézben maradna a Maros és az Al-Duna közötti terület, a császár átadná Erdélyt, lerombolná a pétervárad bázist, és kiürítené a szerémségi Újlakot, továbbá a szlavóniai Pozsegát. A törökök viszont átadnák az Una folyó boszniai oldalán álló várakat.

Anglia régen várta ezt a pillanatot, és készségesen vállalkozott a Porta és a bécsi udvar közötti közvetítésre. Orániai Vilmos 1691 óta világosan látta, hogy a franciák ellen csak akkor érhetnek el döntő győzelmet, ha Lipót császárt megszabadítják a török háborútól, s minden erejüket a Rajnánál és Itáliában összpontosítják. Ezért folytonosan békét javasolt és közvetítést ajánlott, amit Bécs éveken keresztül elutasított. Igaz, nemcsak emiatt akadtak el az angol-holland közvetítési kísérletek. Châteauneuf francia portai követ is mindent megtett a rajnai front tehermentesítése és a török háború folytatása érdekében: ügyes diplomáciai mesterkedésekkel éveken keresztül eredményesen vonultatta föl a hangadó portai személyek háborúpártiságát van Heemskerck és Jacob Colyer holland követek békeközvetítési kísérleteivel szemben.

Végre 1697-1698-ban elkezdődtek a tárgyalások. Ekkor már Lipót császár erőtartálékait is csaknem teljesen fölemésztette az 1683 óta tartó török és az 1688-ban kezdődött francia háború. 1697 őszén a Franciaországgal folytatott párbeszéd döntő fordulatot vett: a Hága melletti Ryswickben szeptember 20-án békekötéssel zárult a francia-birodalmi konfliktus. Nem mondták ugyan ki nyíltan, de valószínűnek látszott, hogy a XIV. Lajossal kötött békét a Musztafa szultánnal aláírandó megegyezés követi.

Az 1698. január 27-i portai tanácskozáson megfogalmazott békejavaslatot lord William Paget, a konstantinápolyi angol követ juttatta el Bécsbe. Áprilisban azt a választ kapta, hogy Lipót hajlandó tárgyalni, de csak előzetes feltételek nélkül, a status quo alapján, és a Szent Liga tagjainak bevonásával. A császár egyeztetette álláspontját a lengyel királlyal, az orosz cárral és a velencei dózséval, s meghatalmazta Paget és Colyer követeket, hogy folytassák a tárgyalást a Portával.

1698-ban két szálon futottak az események: amíg a diplomaták tárgyaltak és jegyzéket váltottak, addig a hadvezérek csapatmozdulatokat végeztek. A törökök már a januári békejavaslat elkészítése után – a nagyobb nyomoték kedvéért – szemlét tartottak 90 000 fős hadseregük fölött, s újabb hajókat szereltek föl a Dunán és a Fekete-tengeren. Hamarosan akcióba is léptek: Belgrádból kiindulva márciusban elfoglalták a Maros menti Solymos várát, s Lippától Csanádig portyáztak. Május 31-én Köprülü Huszein nagyvezér is útra kelt – ezúttal a szultán nélkül – Drinápolyból Belgrád felé. Savoyai

Eugén ütközetre akarta kényszeríteni, ezért Titelnél átkelt a Tiszán, és hosszas manőverezésbe kezdett a Maros és az Al-Duna közötti területen. A nagyvezér azonban nem mozdult, még akkor sem, amikor a herceg szeptember 18-án Temesvárhoz vezényelte ezredeit, s ezzel Köprülü Huszein félre nem érthetően Eugén herceg tudomására hozta, hogy nem áll szándékában támadni, jelenlétével csupán az elkövetkező béketárgyalásokra kíván befolyást gyakorolni. A temesi kísérlet után Savoyai Eugén visszavonult seregével a Béga menti Becskerekre, majd átkelve a Tiszán a Bács megyei Zsablyánál táborba szállt. Ezzel az 1698-as hadjáratot befejeztnek tekintette.

Az angol és a holland követ egész nyáron keményen dolgozott. Szeptemberre már csak a tárgyalások színhelyét illetően kellett Bécsnek és Konstantinápolynak megállapodásra jutnia. Lipót diplomatái a császár székvárosát javasolták a békekongresszus színhelyül, s ha a Porta azt nem fogadná el, utasították Paget lordot, hogy Debrecenre javasolja. Végül a török kívánsága teljesült, amely szerint nem fogadnak el tárgyalóhelyül a Dunától északra fekvő helységet. Így a Péterváradtól délkeletre eső szerémségi Karlóca mellett döntöttek. A leendő tanácskozások színhelye akkor romokban hevert, ezért a mezőváros mellett barakk- és sáortábor épült a követek és nagy számú kíséretük, a szolgaszemélyzet, s a császári és török katonai őrség számára. Karlócától nyugatra állították föl a Szent Liga képviselőinek fabarakkjait, valamennyi követnek külön faházat. Azoktól nem messze emelkedett a tanácskozó sátor és a két közvetítő, az angol és a holland követ háza. A barakk- és sátoregyüttestől jó távol, vagy félórányi járásra sorakoztak a törökök sátrai.

A szövetségesek képviselői október 14-én hajón érkeztek meg Péterváradra, a törökök ugyanaznap Belgrádba. Négy nap múlva kihirdették a fegyverszünetet: Savoyai Eugént zsablyai táborában biztosok keresték föl, s tájékoztatták, hogy a béketárgyaláson részt vevők a diplomáciai munkák idejére fegyvernyugvást hirdettek. A megegyezés a Szerémség keleti felére vonatkozott, és halálbüntetés terhe mellett minden ellenségeskedést megtiltott.

A Habsburg megbízottak egyike Wolfgang zu Öttingen birodalmi gróf, császári titkos és birodalmi udvari tanácsos volt, Lipót gyermekkori játszótársa, aki a török ügyekkel sosem foglalkozott, ezért általános megrökönyödést keltett küldetése. Nem tartották nagy talentumú férfiúnak, ráadásul olaszul sem tudott, pedig a tárgyalások ezen a nyelven folytak. Öttingen gróf mellett Leopold Schlick tábornok, Passau és Weißkirchen grófja képviselte a katonai vonalat. A határkijelölés biztosí teendőit régi ismerősünkre, Marsigli mérnök-ezredesre bízták, aki 1698-ig megszakítás nélkül Magyarországon hadakozott. (A hálátlan magyarok néhány hónap múlva mégis kirabolták Kecskemét környékén. Az esetből nagy botrány kerekedett, a vizsgálat során a Pest megyei alispán bebörtönzése is szóba került.) A Habsburg delegációt Talman, a tolmács – aki a békekötés után a császár konstantinápolyi követe lett – és egy jegyzőkönyvvezető egészítette ki. Magyar küldöttet hiába is keresnénk, nem találunk a jelenlevők között, pedig az 1681. évi 4. törvénycikk elrendelte, hogy a bécsi udvar a törökkel csak a magyar tanács részvételével köthet békét, s a követségekben olyan magyar küldöttnek is helyet kell biztosítani, akit a magyar tanács lát el utasítással. Lipót azonban nem magyar királyként, hanem a német birodalom császáráként képviseltette

magát Karlócán, így nem érezte magára nézve kötelezőnek a soproni országgyűlés határozatát.

Frigyes Ágost lengyel király Stanisław Małachowski poznani palatinust, I. Péter orosz cár Prokop Bogdanovics Voznyicint, a velencei dózse Carlo Ruzzini lovagot bízta meg az ügyek intézésével.

A török birodalom a nagy diplomáciai tapasztalattal rendelkező Rami Mehmedet, a külügyek vezetőjét, és Alexander Maurocordato portai tolmácsot delegálta.

A közvetítő szerepét az angol lord és a holland Jacob Colyer töltötte be. A tárgyalások vezéralakja kétségkívül William Paget volt, aki a keleti és nyugati diplomáciai ügyekben egyaránt járatos lévén, a hosszú, kemény vitákkal tűzdelt tárgyalásokon mindvégig tapintatosan és nagy bölcsességgel oldotta meg feladatát. Az éles nézetkülönbségeket úgy tompították, hogy az érdekeltek először a két közvetítőhöz nyújtották be javaslatukat, akik az eleve irreális követeléseket elutasíthatták. A tárgyalásokon egyébként a küldöttek nem együttesen vettek részt, s nem az egész békeszerződésről disputáltak, hanem külön-külön folytak a megbeszélések a szövetségesek képviselői és a török fél között. Külön alkudoztak tehát a császári, a lengyel, az orosz és a velencei meghatalmazottak Rami Mehmeddel. Ennek megfelelően eleve megállapodtak, hogy a végeredményt nem közös szerződésbe foglalják, hanem valamennyien külön békeokmányt írnak alá a törökkel. Tárgyalási alapul a status quo szolgált.

A követek 1698. november 13-án gyülekeztek a tanácskozó sátorban az első ünnepélyes értekezletre. A megbeszélések ezután 36 alkalommal zajlottak le, általában délelőtt tíz órától délután fél háromig, hiszen a török birodalom irdatlan hosszúságú határvonalának kijelöléséről, hatalmas területek elosztásáról kellett dönten.

Legkönnyebben a Lipót császár érdekkörébe tartozó Magyarországgal kapcsolatos kérdéseket oldották meg. A törökök erősen szorgalmazták az erdélyi fejedelemség visszaállítását, amely mind a császárnak, mind a szultánnak hűbérese lett volna. Később elálltak ettől a kívánságtól, viszont évi adó fizetését kérték a Habsburg uralkodótól a fejedelemségért. A kérdést Paget lord oldotta meg, aki meggyőzte a Porta küldötteit kívánságuk tarthatatlanságáról, a következő kérdésben viszont Öttingen grófot és társait bírta mérsékleltre. A Habsburg diplomaták ugyanis kísérletet tettek a Temesköz megszerzésére, a törökök azonban nem engedtek az eleve elfogadott status quo elvéből, így a Maros és az Al-Duna közötti terület ügye lekerült a napirendről.

A császár és a szultán közötti szerződés kimondta, hogy Erdély korábbi határaival Lipóté, a Temesköz viszont Temesvár központtal Musztafa szultáné marad, de a Béga menti Becskerek, a Tisza bal parti Becse és Kis-Kanizsa, a Temes menti Lugos és Karánsebes, továbbá a Maros parti várak közül Csanád és Lippa lerontatnak, ugyanakkor a Maros és a Tisza vizén a két uralkodó alattvalói szabadon hajózhatnak. A Duna–Tisza közét a császár, viszont a Szerémségnek a Boszút folyó vizéig terjedő keleti részét a szultán birtokolja. A török kieresztette kezéből Magyarországot, amelynek sorsára a későbbiekben nem gyakorolt befolyást. Ezt szimbolizálta az a kötelezettsége, hogy a felkelőket – közöttük a név szerint nem említett Thököly Imrét – és családtagjaikat – ha azok követik őket a török birodalomba – a határtól távol eső vidékre kell letelepítenie, „nehogy a végek békés állapotát és az alattvalók nyugalmát

háborítsák”.

A lengyelek ügye vontatottan haladt. Frigyes Ágost már a tárgyalások megkezdése előtt nyugtalanságának adott hangot, mert a török javaslat szerint „Lengyelország kulcsa”, Kamieniec vára, a szultán kezében maradna. (Egyébként az orosz cárral szemben is bizalmatlan volt, mert korábban három olyan hercegség került I. Péter fennhatósága alá, amelyeket a lengyel király birtokolt, s ez eleve megnehezítette a status quo alapján folytatott tárgyalást.) Számottevő területi követeléseik jegyében a lengyelek nem akarták befejezni a háborút, s húzták-halasztották a dolgot. Végül is sikerült megszerezniük Podóliát és Ukrajnát. A sok vitát és fegyveres harcot kiváltó Kamieniecet – amelyet még Kara Musztafa foglalt el a vár akkori parancsnokától, Sobieski Jánostól – a törökök kiürítették és Podóliához csatolták.

Oroszország nem akart békét kötni. Péter cár bízott a spanyol örökösödési háború kirobbanásában, amely után kedvezőbb tárgyalási feltételeket remélt. Ügyük elodázása érdekében attól sem riadtak vissza, hogy a törököket pénzzel próbálják megnyerni. Hosszú ideig egy tapodtat sem haladtak előre a tárgyalások, végül az orosz követ két évre szóló fegyverszünetet kötött a török birodalommal.

Még rosszabbul állt a velenceiek ügye, bármint siettette is a megoldást Paget lord. Már beköszöntött az újesztendő, de Rami Mehmed és Ruzzini lovag még mindig egy helyben topogtak. Lord Paget beleunva a huzavonába, január 10-én 16 napos határidőt szabott a megegyezés létrehozására, ami azután sikerült is. Velence megtartotta az egész dalmát tengerpartot Raguzáig, a meghódított görög területeket Moreával (Peloponnészosz félsziget) és az Égei-tengeren elfoglalt szigeteket. A törököknek le kellett rombolniuk a Dardanellák várait, viszont Lepanto szigetét Velence üritette ki. Ezzel a török birodalom európai hatalma a Balkán vidékére és a két román vajdaságra: Moldvára és Havasalföldre szorult vissza.

1699. január 26-án a Szent Liga és Konstantinápoly követei – a velencei Ruzzini lovag kivételével – a tárgyalósátorba vonultak, ahol fölolvasták Musztafa szultánnak a császárral, a lengyel királlyal és az orosz cárral kötött szerződése tervezetét. Azután Rami Mehmed óhajára az órát nézve várták a pillanatot, amely a török felfogás szerint a legkedvezőbb az ilyen fontos okmány aláírására. A megbízottak kézjegye déli háromnegyed tizenkettőkor került rá a megállapodásra. Majd kitárták a sátor négy égtájra nyíló ajtait, hogy a szél jelképesen magával vigye a megbékélés hírért. Hamarosan gyorsfutárok kaptak lóra, s vitték a valóságos hírt Velencébe, Krakkóba, Bécsbe és Moszkvába: 16 évig tartó háború és 75 napos tárgyalás után a keresztény szövetség tagjai – az oroszok kivételével – 25 évre szóló fegyverszünetet kötöttek a török birodalommal. (A Velencei Köztársaság később írta alá az okmányt, s az uralkodói megerősítésekre is csak néhány hét múlva került sor.)

Az északnak tartó futárok a magyarok és a törökök számára egyformán emlékezetes mohácsi mező közelében haladtak el a régi hadiúton. Több száz mérföldes útjuknak még csak az elején állottak, hiszen Mohács és Karlóca légvonalban alig 140 kilométerre esik egymástól. Az a 173 esztendő azonban, amely a nevükhöz fűződő két történelmi esemény között, a középkori magyar állam bukásától az oszmán hatalom magyarországi lehanyatlását jelentő karlócai fegyverszüneti megállapodásig eltelt, történelmünknek válságokban és ellentmondásokban talán leginkább elhúzódó

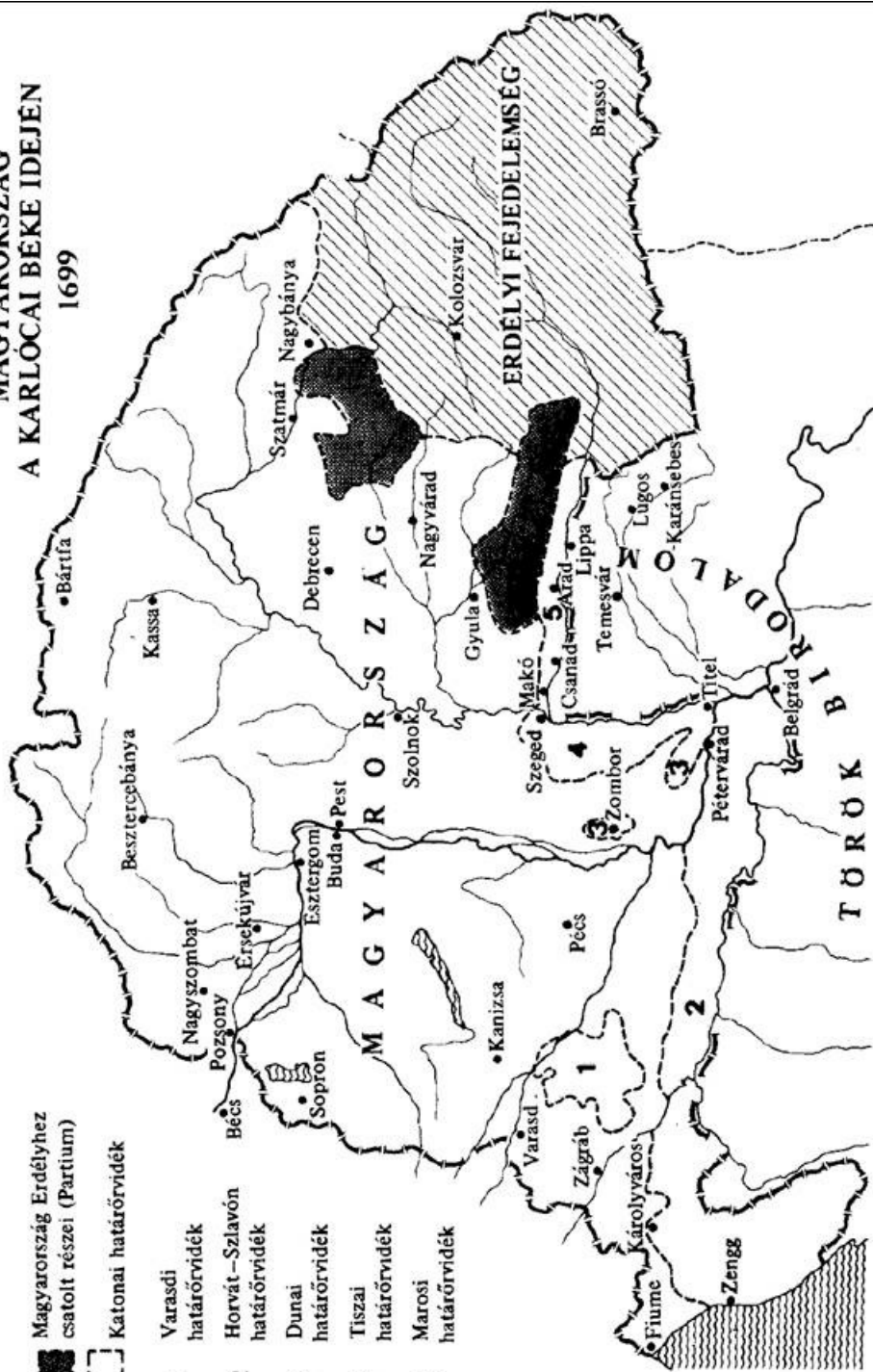
korszakát foglalja magában. Az öt emberöltőnyi „török fejezet” végére most pontot tettek a karlócai követek. Az események azonban hamarosan új fordulatot vettek.

MAGYARORSZÁG
A KARLOCAI BÉKE IDEJÉN
1699

Magyarország Erdélyhez
csatolt részei (Partium)

Katonai határvidék

- 1 Varasdi határvidék
- 2 Horvát-Szlavón határvidék
- 3 Dunai határvidék
- 4 Tiszai határvidék
- 5 Marosi határvidék

Egy királyi esküvő

Szokatlanul kemény tél köszöntött az országra 1699 elején. Karlócán a barakkokban és sátrakban didergő „uraságoknak sok cselédjei megfagytak”, mire aláírták a fegyverszüneti megállapodást. De ki bánta most a hideget! Véget ért a hosszú háború, mindenki reménykedett, és ha nem is kedélyesen, de némi optimizmussal tekintett a jövőbe. Debrecen polgárai január 22-én bejegyezték a kalendáriumba: „Ma Vince napja lévén szép időnk volt, amaz mondás szerint, mikor fénlík Vince, megtelik a pince. Adja Isten, jó borunk teremjen!” A száraz hideg még február közepén is tartott, mert amint írták: „A város jégvermei megtöltetnek jéggel. Rigtül fogva sován száraz dérnél egyéb nem volt. Most egy kevésbé kezd a hó szállingózni, de mint látszik, nem igen leszen szán út belőle.”

Hogy nem hullott szánkó alá való puha takaró, amiatt legföljebb a debreceni református kollégium kisdíákjai keseregtek. Bécsben az udvari istállók környékén inkább örültek, mert nem kellett az ifjú párnak és a vendégseregnek nagy számú szánfogatot kiállítani. Merthogy ekkortájt rendezték meg I. József magyar király és Amália Wilhelmina braunschweig-lüneburgi hercegnő esküvőjét. A császárváros utcáin lakájok siettek a nagy eseményről szóló értesítővel, amelyet Susanna Christina Cosmerov császári udvari könyvnyomdász műhelyében nyomtattak. A készülődés lázában égő Bécsre igazi békehangulat szállt a februári gyér hóesésben. Elült már a harci zaj nyugaton és keleten, hiszen az 1697 szeptemberében aláírt ryswicki béke (a szerződés szövegének egyik kiadása is Cosmerovné asszony nyomdájában készült) és a császár által február 16-án ratifikált karlócai egyezmény után magazinokba kerültek a fegyverek.

Az esküvői menet február 24-én a Stubentornál tűnt föl, azután elhaladt a püspöki rezidencia előtt, majd a Graben és a Kohlmarkt érintésével érkezett meg a burgbeli templomhoz. A bevonulókat, akik a sötétedő téli délutánban fehéren izzó fáklyák fényében haladtak, bámészkodó tömeg kíváncsi tekintete követte. Az udvari előkelőségeket a magyar főurak nyalka lovaskompániái kísérték. Elöl gróf Batthyány Ádám horvát bán 150 lovasa haladt, kezükben kivont kard, vállukon átvett tigrisbőr. A menetnek hat trombitás és egy üstdobos adta meg a zenei aláfestést. Őket gróf Forgách Simon vicegenerális száz vörös mentés husárja követte, a lovakon ezüstös-aranyos nyeregtakaróval. Azután a másik Batthyány, Boldizsár zöld mentés, sárga pantallós katonái érkeztek, majd Erdődy gróf csupa előkelő nemesből összeválogatott egysége, zöld-fehér színű öltözetben. Herceg Esterházy Pál nádor arannyal hímzett ruhája már messziről csillogott a fáklyafényben, amint föltűnt kivont karddal és tigrisbőrösen lépdelő háromszáz fős csapata élén. A palatinus után gróf Esterházy Péter sárga és piros mentés-pantallós vitézei következtek. A sort Bezerédj kapitány százötven aranyzsinóros, kékmentés legénye zárta be. Csak utánuk tűntek föl a német lovasok, az alsó-ausztriai rendek és a császár udvari katonaságának díszalakulatai.

Volt valami jelképes ebben a fényes kompániában. A távolról szemlélődő összefüggést talál a díszbe öltözött magyar arisztokrácia és Magyarország múltját és

jelenét idéző, s jövőjét is sejtető sorsa között. Az elmúlt 16 esztendő háborúiban a magyar nemesség a császári alakulatok mögé szorult – most, királya esküvőjén legelől kapott helyet zsinóros, magyaros egyenruhájában. Igaz, a huszonegy éves vőlegény is hasonlót viselt annak idején Pozsonyban, amikor gyermekként megkoronázták. Mintha egy időre megint találkoznának a gondolatok, s a súlyos háborúban kivérzett, de fölszabadult magyarság hálája egy csoportba rendezné a Habsburgokkal a magyar rendek képviselőit: Esterházy Pált, aki 1681 óta feltétlen királyhúséggel látta el nádori tisztét, aki Pozsonyban fölemelve a koronát megkérdezte: „Akarjátok-e ezt a királyt?“, s aki majd a következő évek forгатagában is kitart a Habsburgok mellett, 1713-ban bekövetkezett haláláig; Batthyány Ádámot, aki 1683-ban atyjával együtt megingott ugyan Habsburg-húségében, de azután kitett magáért Buda visszavívásakor és később is – nem hiába, mert 1693-ban elnyerte a királytól a báni méltóságot. S lám, a rebellióra könnyen hajló zempléniak is megszelídültek: 870 forintot érő nászajándékot küldtek a királyi párnak, mert – mint írták – „emberség, udvariasság és országnak régi szokása azt hozza magával, illendő ajándékkal az Felséges Személyekhez nemes vármegye kimutassa maga engedelmességét”.

Az esküvői menetben haladtak azonban azok is, akiknek emlékezetében néhány év múlva legföljebb csak múló pillanatként maradt meg ez a február végi délután, s elszakadva királyuktól, egy új Magyarország reményében II. Rákóczi Ferenchez kötik sorsukat, hogy megszüntessék azokat az ellentmondásokat, amelyeket Karlóca sem tudott föloldani: Forgách Simon 1704 áprilisában Rákóczi tábornagya lett, Bezerédj Imre a szabadságharc híres, de szomorú véget ért brigadérosa.

Jól ítélték meg Magyarország belső helyzetét azok, akik a vallási sérelmek mögött is fölismerték a bajok valódi gyökerét, s így vélekedtek Nyugat-Európában e távoli tartományról: ebben az országban „a népek nincsenek hozzászokva ahhoz, hogy sokáig nyugalomban maradjanak. A protestánsok még nagy számmal élnek itt, és félnek attól... nem határozták-e el teljes kiirtásukat... Ez elég számukra ahhoz, hogy az első alkalommal fegyvert fogjanak, amikor úgy érzik, hogy erre okuk van.” Az újságcikk 1699 nyarán jelent meg a hágai *Lettres historiques* hasábjain. Négy év múlva Magyarország újra lángokban állt.

Irodalom

- Acsády Ignác*: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. Bp., 1898.
A Thököly felkelés és kora. (Szerk.: Benczédi László) Bp., 1983.
- Barker, M. Thomas*: Doppeladler und Halbmond. Entscheidungsjahr 1683. Graz–Wien–Köln, Verlag Styria, 1982.
- Benczédi László*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664-1685). Bp., 1980.
- Brunner, Herbert – Hojer, Gerhard*: Residenz München. München, 1982.
- Glassl, Horst*: Der bayerische Anteil an der Eroberung Budapests im Jahre 1686. Ungarn Jahrbuch 7. 1976.
- Hojer, Gerhard*: Schleißheim neues Schloss und Garten. München, 1980.
- Hüttl, Ludwig*: Max Emanuel der blaue Kurfürst. München, 1976.
- Ifj. Barta János*: Budavár visszavétele. Bp., 1985.
- Károlyi Árpád*: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. (Átdolgozta: Wellmann Imre) Bp., 1936.
- Kreutel, F. Richard – Teply, Karl*: Kara Mustafa vor Wien: 1683 aus der Sicht türkischer Quellen. Graz–Wien–Köln, Verlag Styria, 1982.
- Kristó Gyula*: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Békéscsaba, 1981.
- Magyarország hadtörténete I. k. (Főszerk.: Liptai Ervin) Bp., 1984.
- Magyarország története 1526-1686. 3/1-2. k. (Főszerk.: Pach Zsigmond Pál) Bp., 1985.
- Nagy László*: „Kuruc életünket megállván csináljuk...” Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Bp., 1983.
- Péter Katalin*: A magyar romlásnak századában. Bp., 1979. (2. kiadás)
- R. Várkonyi Ágnes*: Buda visszavívása, 1686. Bp., 1984.
- Sugár István*: Lehanyatlik a török félhold. Bp., 1983.
- Tanulmányok Budapest múltjából. V. k. (Szerk.: Némethy Károly és Budó Jusztin) Bp., 1936.
- Teply, Karl*: Mehmed Colak beg. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Bd. 80. 1972.
- Vanyó Tihamér*: A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1666-1683. Pannonhalma, 1935.
- Veress Endre*: Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd jelentései és térképei Budavár 1684-1686-iki ostromáról, visszafoglalásáról és helyrajzáról. Bp., 1907.

Időrendi áttekintés

1541. aug. 29. dec. 29.	A török elfoglalja Budát Gyalui egyezmény
1571-1586	Báthory István erdélyi uralkodása
1575-1586	Báthory István lengyel király
1593-1606	A tizenötéves háború
1602	Magyari István: Az országokban való sok romlásoknak okairól
1618-1648	A harmincéves háború
1620. aug. 25.	A beszercebányai országgyűlés magyar királlyá választja Bethlen Gábort
1623 nyarán	Bethlen Gábor feleségül kéri Cecília Renáta Habsburg főhercegnőt
1645. nov. 7.	Esterházy Miklós nádor halála
1648. okt. 24.	Vesztfáliai béke
1655. jún. 27.	I. Lipót megkoronázása
1656-1657	Zrínyi Miklós: Mátyás király életéről való elmélkedések
1657. júl. 31.	II. Rákóczi György erdélyi fejedelem serege tatár fogságba esik
1658	Rajnai Szövetség
1660. aug. 27.	Várad török kézre kerül
1661 elején	Zrínyi Miklós: Az török áfium ellen való orvosság
1661. jún. 14.	Zrínyi Miklós elkezdti építtetni Zrínyi-Újvárt
1661-1662	Opinio Dominorum Consiliariorum Hungarorum
1663. szept. 25.	Köprülü Ahmed nagyvezér elfoglalja Érsekújvárt
1664. jan.–febr.	Zrínyi Miklós téli hadjárata a Dráva mentén
1664. aug. 1. aug. 10.	Szentgotthárdi csata Vasvári béke
1666-tól	A Wesselényi Ferenc nádorral elnevezett összeesküvés kibontakozása
1671. márc. 21.	Adórendelet
ápr. 30.	Zrínyi Péter, Nádasdy Ferenc, Frangepán Ferenc és Bónis Ferenc kivégzése
dec. 22	A magyar végvári katonaság létszámának csökkentéséről szóló rendelet
1672. aug.	A bujdosók támadása
1673. febr. 27.	Ampringen János a magyarországi kormányzóság élén
1679. febr. 5.	Nymwegeni béke
1680. jan. 8.	A bujdosók szoboszlói gyűlésén a vitélző rend Thököly Imrét választja fővezérré
1681. febr.	Radzyáni béke
ápr. 28.–dec.	Soproni országgyűlés
1682. szept. 16.	Thököly Imre Felső-Magyarország fejedelme

1683. jan.–aug.	I. Lipót szövetséget köt a török ellen Miksa Emánuel bajor, III. János György szász és Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelemmel
márc. 31.	I. Lipót és Sobieski János katonai szövetsége
máj. 3.	IV. Mehmed szultán seregével Belgrádba érkezik. Az európai hadjárat fővezére Kara Musztafa
jún. 26-27.	Kara Musztafa haditanácsa dönt a Bécs elleni hadjáratról
júl. 12-19.	A török sereg körülzárja Bécset
szept. 12.	Kahlenbergi csata, Bécs felmentése
okt. 9.	Párkányi csata
okt. 28.	Esztergom a szövetségeseik kezére kerül
dec. 25.	Kara Musztafa halála
1684 tavaszán	Megalakul a Szent Liga
jún. 10.	Visegrád visszafoglalása
jún. 27.	Vác a császáriak kezén
júl. 14.–nov. 3.	Buda sikertelen ostroma
aug. 15.	XIV. Lajos húsz évre fegyverszünetet köt I. Lipóttal
1685. aug. 16.	Táti csata
aug. 19.	Érsekújvár visszafoglalása
szept.–okt.	Thököly elveszíti a felső-magyarországi és a Felső-Tisza vidéki várak nagy részét
okt. 15.	Thökölyt elfogatja a váradi pasa
dec. 20.	Thököly szabadon bocsátása
1686. febr.	Antonio Caraffa tábornok csapatai megsarcolják Debrecent
ápr.	Oroszország csatlakozik a Szent Ligához
jún. 17.	Miksa Emánuel elfoglalja Pestet
jún. 18-21.	Buda körülzárása
jún. 24.	A Víziváros bevétele
júl. 13.	Lotharingiai Károly csapatainak sikertelen rohama a vár északi oldalán
júl. 22.	A lőporraktár felrobbanása
júl. 23.	Lotharingiai Károly megadásra szólítja fel Abdi Abdurrahman pasát
júl. 27.	Az első általános roham Buda vára ellen
júl. 30.	Ismét megadásra szólítják fel a várvédőket
aug. 3.	A második általános roham
aug. 14.	A nagyszénazugi lovascsata
aug. 20.	A janicsárok első ízben próbálkoznak bejutni a várba
aug. 29.	Miksa Emánuel elfoglalja a palota déli végét, a zárt udvart és az István-tornyot. A janicsárok újra megkísérik a várba jutást
szept. 2.	Buda elfoglalása
szept. 23.	Simontornya visszavétele
okt. 22.	Pécs török őrsege kapitulál
okt. 23.	Szeged őrsege megadja magát

okt. 30.	Siklós a császáriak kezére kerül
nov. 12.	Kaposvár őrsege átadja a várat
1687. márc. 3.–nov. 3.	Eperjesi rendkívüli törvényszék
aug. 12.	Nagyharsányi csata
okt. 27.	Balázsfalvi szerződés
dec. 9.	I. József koronázása a pozsonyi székesegyházban
dec. 17.	Eger török őrsege átadja a várat a császáriaknak
1688. jan. 17.	Munkács kapitulációja
máj. 19.	Székesfehérvár őrsege átadja a várat Batthyány Ádámnak
szept. 6.	Miksa Emánuel elfoglalja Belgrádot
szept. 24.	XIV. Lajos ismét hadat indít I. Lipót ellen. A pfalzi örökösödési háború kezdete
1689. febr. 13.	Szigetvár kapitulációja
júl. 29.	Badeni Lajos győzelme Grabovácnál
aug. 30.	A császáriak újabb sikere Batočinánál
szept. 24.	Badeni Lajos győzelme Nišnél
1690 elején	Köprülü Musztafa nagyvezér ellentámadása a Balkánon
ápr. 13.	Kanizsa török őrsege átadja a várat Batthyány Ádámnak
ápr. 15.	Apafi Mihály erdélyi fejedelem halála
aug. 21.	Zernyesti csata
szept. 9.	Niș újra török kézen
szept. 22.	Az erdélyi rendek Thököly Imrét fejedelmükké választják
okt. 8.	Köprülü Musztafa visszafoglalja Belgrádot
okt. 25.	Badeni Lajos csapatai kiszorítják Thökölyt Erdélyből
1691. jan. 20.	Az erdélyi országgyűlés Fogarason elfogadja I. Lipót 1690 októberében kiadott diplomáját
aug. 19.	Szalánkeméni csata
okt. 12.–nov. 4.	Várad sikertelen ostroma
1692. jún. 5.	A török őrség szabad elvonulás feltételével átadja a császáriaknak Váradot
szept.–okt.	Badeni Lajos megerősíti Péterváradot
1693. aug. 12.–szept. 12.	Eugène Croÿ herceg sikertelenül ostromolja Belgrádot
1694. szept. 9.–okt. 3.	Szürmeli Ali pasa nagyvezér Péterváradot támadja
dec. 21.	Gyula török őrsege kapitulál
1695. szept. 21.	Lugosi csata
1696. aug. 26.	Hetényi csata
1697. jún. 30.–szept. szept. 11.	Hegyaljai kuruc felkelés
szept. 11.	Zentai csata
szept. 20.	Ryswicki béke. Véget ér a pfalzi örökösödési háború
1698. szept. 18.	Savoyai Eugén Temesvárhoz vezényli ezredeit
okt. 18.	Fegyvernyugvás a Szerémség keleti felében
nov. 13.	Karlócán elkezdődnek a béketárgyalások
1699. jan. 26.	Aláírják a huszonöt évre szóló fegyverszüneti okmányt
febr. 24.	I. József és Amália Wilhelmina bécsi esküvője

Térképek

A magyarországi hadszíntér 1683-1699 és a Magyarország felszabadítása a török uralom alól
c. térképek Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet, IV. kötet, Bp., 1935. 208. o.
alapján készültek.

*A Magyarország a karlócai béke idején 1699. c. térkép a Magyarország történeti
kronológiája, II. kötet. Főszerk.: Benda Kálmán. Bp., 1982. 523. o. alapján készült.*

Jegyzetek

[1] A rómaiak szokása volt, hogy a szenátus a dicsőséges hadvezéreket kitüntette a legyőzött ellenség nevével. Így lett a Hannibál felett diadalmaskodó Publius Cornelius Scipio mellékeve Africanus, Julius Caesaré Gallicus és Britannicus, Traianusé Dacicus.

[2] Azért volt irigyelt érdemrend, mert csak meghatározott számban állt rendelkezésre, s azt a megadományozott halála után vissza kellett küldeni a spanyol királynak, hogy újra eladományozhassa.

[3] Egy igás szántó föld az egy igával (2-4 ökör) egy nap alatt megművelhető földterület.

[4] Egy napszámos szőlő az egy napszámos által egy nap alatt megművelhető szőlőterület.